

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему
«Стратегія двостороннього українсько-турецького
співробітництва в процесі мегарегіональної інтеграції»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-20м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Дерев'янко Д.С.
« ____ » _____ 2021 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2021 р.

Рецензент д.е.н., професор

Хаджинов І.В.

Центральноукраїнський національний технічний університет

Факультет Економічний

Кафедра Міжнародних економічних відносин

Рівень вищої освіти Магістр

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Іван МИЦЕНКО

«_____» _____ 2021 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дерев'янка Дмитра Сергійовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Стратегія двостороннього українсько-турецького співробітництва в процесі мегарегіональної інтеграції

2. Керівник роботи

Миценко Іван Михайлович д.е.н., професор -----

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою роботи є визначення впливу трансформації глобального світового порядку на розвиток світової економіки та місце в ній обґрунтування теоретико-методичних підстав розробки і реалізації стратегічних пріоритетів співробітництва України і Туреччини в процесі мегарегіональної інтеграції.

Завдання: систематизувати та узагальнити теоретико-методичні положення взаємозв'язку та формування цілей і обмежень двосторонніх економічних відносин в умовах глобалізації; визначити теоретичні підстави, системно-структурні характеристики двосторонніх економічних відносин, окреслити категорію стратегічного партнерства; узагальнити теоретико-методичні підходи до оцінки рівня ефективності двосторонніх економічних відносин в процесі їх поглиблення та диверсифікації; проаналізувати інституційне забезпечення міжнародного співробітництва України і Турецької Республіки; провести компаративний аналіз інституціонального та економіко-організаційного забезпечення стратегічних програм розвитку соціально-економічних макросистем країн з визначенням перспектив інституціональної конвергенції в процесі поглиблення співробітництва; обґрунтувати передумови та пріоритети модернізації стратегії українсько-турецького двостороннього співробітництва; визначити стратегічні пріоритети поглиблення двостороннього співробітництва України з Турецькою Республікою в Чорноморському регіоні.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	проф. Миценко І.М.		
Розділ 2	проф. Миценко І.М.		
Розділ 3	проф. Миценко І.М.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2021-01.08.2021	
2	Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2021-15.08.2021	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2021-05.09.2021	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	06.09.2021-10.10.2021	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	11.10.2021-24.10.2021	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	25.10.2021-14.11.2021	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	15.11.2021-28.11.2021	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи	29.11.2021-08.12.2021	
9	Отримання відгуку наукового керівника	09.12.2021-13.12.2021	
10	Зовнішнє рецензування роботи	14.12.2021-18.12.2021	
11	Захист випускної кваліфікаційної роботи на засіданні експертної комісії		

Дата видачі завдання

« ____ » _____ 2021 року

Підпис керівника

(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

« ____ » _____ 2021 року

Підпис здобувача

АНОТАЦІЯ

Стратегія двостороннього українсько-турецького співробітництва в процесі мегарегіональної інтеграції.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою “Міжнародні економічні відносини” зі спеціальності “Міжнародні економічні відносини” – Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький. 2021.

У роботі досліджено теоретичні основи та практичні аспекти поглиблення двостороннього співробітництва України і Туреччини в умовах мегарегіональної інтеграції. Проаналізовано основні положення теорій міжнародних відносин та регіональної інтеграції країн. Узагальнено методичні підходи до оцінки ефективності двостороннього співробітництва та визначення основних параметрів стратегічного партнерства країн. На основі оцінювання стану та динаміки зовнішньоторговельних відносин України і Туреччини визначено базові тенденції та якісні характеристики співробітництва. Обґрунтовано стратегічні пріоритети, цілі та завдання поглиблення українсько-турецького економічного співробітництва.

Ключові слова: двостороннє співробітництво, зовнішньоекономічна діяльність, стратегічне партнерство, стратегія співробітництва

SUMMARY

Strategy of Bilateral Ukrainian-Turkish Cooperation in the Process of Megaregional Integration.

Qualifying work for higher education of Master's degree in educational and professional program «International Economic Relations» majoring in “International Economic Relations”. - Central Ukrainian National Technical University. Kropyvnytskyi. 2021.

Thesis examines the theoretical foundations and practical aspects of deepening bilateral cooperation between Ukraine and Turkey in terms of megaregional integration. The main provisions of theories of international relations and regional integration of countries are analyzed. Methodological approaches to assessing the effectiveness of bilateral cooperation and determining the main parameters of strategic partnership are summarized. Based on the assessment of the state and dynamics of foreign trade relations between Ukraine and Turkey, the basic trends and qualitative characteristics of cooperation have been identified. The strategic priorities, goals and tasks of deepening Ukrainian-Turkish economic cooperation are substantiated.

Keywords: bilateral cooperation, foreign economic activity, strategic partnership, cooperation strategy

ЗМІСТ

Назва розділу	Стор
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОГЛИБЛЕННЯ ДВОСТОРОННІХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	9
1.1. Теоретичні засади виявлення передумов розвитку двосторонніх економічних відносин в умовах глобалізації	9
1.2. Системно-структурні характеристики двосторонніх економічних відносин	19
1.3. Теоретико-методичні підходи до оцінки рівня ефективності двосторонніх економічних відносин.....	28
Висновки до розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ТУРЕЧЧИНОЮ В СИСТЕМІ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ КРАЇН-ПАРТНЕРІВ	41
2.1. Еволюція та перспективи розвитку інституціонального базису українсько-турецьких відносин	41
2.2. Визначальні тенденції та динамічні характеристики економічного співробітництва України і Туреччини	50
2.3. Економетрична оцінка рівня ефективності українсько-турецьких економічних відносин	62
Висновки до розділу.....	71
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	73
3.1. Організаційно-економічне забезпечення стратегічного партнерства України та Туреччини	73
3.2. Стратегічні пріоритети поглиблення співробітництва України з Туреччиною	82
Висновки до розділу.....	90
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ	106

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посилення взаємозалежності національних економік у процесі глобальної економічної інтеграції актуалізує вирішення науково-прикладних задач модернізації двосторонніх відносин України, особливо з сусідніми країнами. Поглиблення інтегрованості країн з різними рівнями соціально-економічного розвитку та факторними перевагами в глобальній конкуренції розширює область двосторонніх відносин, сукупність чинників, які формують геоекономічні та геополітичні стратегії співпраці. Об'єктивно обумовленою є оптимізація стратегії і тактики економічної політики, спрямованої на запобігання загрозам економічного розвитку та стимулювання позитивних ефектів двосторонніх відносин України з сусідніми державами.

Участь України в глобальній економічній інтеграції характеризується поглибленням структурних дисбалансів у міжнародних відносинах з країнами-партнерами через неефективні форми співробітництва, які посилюють загрози національній економічній безпеці. У зв'язку з цим актуалізується необхідність обґрунтування стратегічних напрямів міжнародної економічної діяльності, розвитку і диверсифікації її форм на основі активізації двостороннього співробітництва України з Туреччиною та поглиблення мегарегіональної інтеграції в Чорноморському регіоні.

Дослідження українсько-турецького співробітництва здійснювали вітчизняні науковці П. Варбанець, С. Василенко, О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габар, М. Гончар, Р. Демчишак, В. Дергачова, І. Долгов, Р. Жангожа, К. Замкова, Р. Енверов, Ю. Кочубей, Н. Ксьондзик, Ю. Макогон, О. Маначинський, О. Москалець, Н. Мхитарян, Б. Парахонський, В. Побережний, Є. Солових, у працях яких аналізуються політичні та економічні аспекти розвитку співробітництва двох країн. Водночас, не достатньо дослідженими залишаються питання поглиблення стратегічного партнерства України і Туреччини на сучасному етапі загострення геополітичних викликів і загроз в регіоні Чорного моря, обумовлених

анексією Криму та військовими діями Російської Федерації на сході нашої країни.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних підстав розробки і реалізації стратегічних пріоритетів співробітництва України і Туреччини в процесі мегарегіональної інтеграції.

Для досягнення означеної мети в роботі виконані такі завдання:

- систематизувати та узагальнити теоретико-методичні положення взаємозв'язку та формування цілей і обмежень двосторонніх економічних відносин в умовах глобалізації;
- визначити теоретичні підстави, системно-структурні характеристики двосторонніх економічних відносин, окреслити категорію стратегічного партнерства;
- узагальнити теоретико-методичні підходи до оцінки рівня ефективності двосторонніх економічних відносин в процесі їх поглиблення та диверсифікації;
- проаналізувати інституційне забезпечення міжнародного співробітництва України і Турецької Республіки;
- виявити основні тенденції розвитку двостороннього економічного співробітництва України і Туреччини;
- оцінити ефективність українсько-турецьких економічних відносин;
- провести компаративний аналіз інституціонального та економіко-організаційного забезпечення стратегічних програм розвитку соціально-економічних макросистем країн з визначенням перспектив інституціональної конвергенції в процесі поглиблення співробітництва;
- обґрунтувати передумови та пріоритети модернізації стратегії українсько-турецького двостороннього співробітництва;
- визначити стратегічні пріоритети поглиблення двостороннього співробітництва України з Турецькою Республікою в Чорноморському регіоні.

Об'єктом дослідження є процес поглиблення українсько-турецьких відносин в умовах мегарегіональної економічної інтеграції.

Предметом дослідження є теоретико-методичні основи, стратегічні пріоритети та засоби активізації українсько-турецької співпраці.

Методи дослідження. Теоретико-методичною базою дослідження є теорії глобалізації, мегарегіоналізації, міжнародних економічних відносин та зовнішньої торгівлі, наукові положення вітчизняних і зарубіжних вчених з дослідження та аналізу сучасних двосторонніх економічних відносин України. У роботі використовувалися методи економіко-математичного аналізу міжнародних відносин, зокрема: дослідження динаміки статистичних показників потенціалу, зовнішньоекономічної активності України та Турецької Республіки на мегарегіональному рівні; визначення компліментарності торговельних відносин, інтенсивності, торгової спеціалізації, відносних переваг та внутрішньогалузевої торгівлі між країнами та оцінки впливу зовнішньої торгівлі на формування пріоритетів подальшого співробітництва; SWOT-аналіз зовнішньоекономічних відносин та партнерства в системі регіональної кооперації, як основи систематизації якісних характеристик партнерства; методи регресійного аналізу впливу зовнішньоторговельних відносин на рівень економічного зростання; багатовимірний статистичний аналіз для групування країн за використовуваною моделлю економічного розвитку; гравітаційної моделі при дослідженні впливу просторового чинника на двосторонню торгівлю.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів та висновків на 90 сторінках основного тексту, списку використаних джерел з 95 позицій та 6 додатків на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОГЛИБЛЕННЯ ДВОСТОРОННІХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретичні засади виявлення передумов розвитку двосторонніх економічних відносин в умовах глобалізації

Сучасні суспільно-економічні процеси відбуваються під впливом глобалізації. Вона проявляється у всіх сферах життєдіяльності людини, у тому числі економічній діяльності. Глобалізація (лат. – «globus», фр. – «global» – куля) – це загальноцивілізаційний процес, який справляє визначальний вплив на політичні, економічні, культурні та інші сфери людської активності [1, с. 163]; охоплює територію або населення всієї земної кулі, має загальний та всесвітній характер [2, с. 161]. Отже, глобалізація – це явище загальносвітового масштабу та значення, яке посідає важливе місце в світовій та вітчизняній економічній науці. Провідні вчені по-різному визначають сутність та значення глобалізації, акцентуючи увагу на її окремих позитивних чи негативних наслідках, в цілому характеризуючи як новий етап розвитку людства.

Соціально-економічні та політичні проблеми глобального характеру активно почали розглядати у науковій думці у XX ст. після світових війн та Великої депресії, коли світова спільнота приходить до усвідомлення масштабності наслідків порушення системи світового порядку. Доба «холодної війни» в міжнародному науковому середовищі позначалась переважно дослідженнями «блокового» протистояння, однак з лібералізацією світової економіки та послабленням американсько-радянського суперництва, становлення глобальної економічної системи стає важливим предметом міжнародної наукової думки. Знаковою подією вважається вихід у світ статті американського дослідника Т. Левітта «Глобалізація ринків», в якій вперше йшлося про економічну глобалізацію. Зокрема, економіст дає чітке розмежування термінам «багатонаціональний» та «глобальний» [3, с. 2-3], що

стало передумовою для визначення економічної єдності світу як глобалізації. Юридично термін «глобалізація» закріпився у 1996 р. на 25-й сесії Світового економічного форуму у Давосі під керівництвом засновника та президента форуму К. Шваба, на якій основна дискусія точилась навколо теми «Глобалізація основних процесів на планеті» [4, с. 135]. Таким чином, глобалізація стала важливим елементом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Відомий американський експерт міжнародних відносин Т. Фрідмен зазначає, що «виникнення та утворення нової міжнародної системи світового розвитку – глобалізації, завдячує закінченню «холодної війни», на відміну від якої, не є «замороженою» і являє собою динамічний безперервний процес. В основу розвитку «нової» системи, дослідник ставить інтеграцію, автор говорить про «сплетіння» в середині цієї системи, об'єктами якої є і люди, і корпорації, і держави» [5, с. 11].

На думку А. Філіпенка, в процесі глобалізації саме «економічний чинник варто сприймати як домінуючий, адже саме економічна складова пов'язана з джерелами, факторами та формами господарського прогресу, що становлять основу глобалізації» [6, с. 13]. Ю. Дудка визначає сутність економічної глобалізації як «цілісність та єдність світового господарства, яка полягає в посиленні відкритості національних ринків, поглибленні міжнародного поділу та кооперації праці, зростаючій інституціоналізації економічної діяльності, збільшенні обсягів та диверсифікації структури міжнародної торгівлі, міжнародних прямих та портфельних інвестицій в національну економіку і зростанні ролі інтелекту, інформації, технологій, менеджменту та маркетингу» [7, с. 47].

В багатьох дослідженнях стверджується, що тенденція нерівномірного розвитку світової економіки проявляється в окремих країн. В теорії світ-системного поділу світу, як трирівневої структури, що складається з ядра, периферії та напівпериферії за Е. Валерстайном, країни європейської цивілізації (ядро), відіграють провідну роль у світогосподарському розвитку. Позаєвропейські країни (за винятком країн G-20) утворюють периферію,

тобто економічно і політично залежать від розвинених країн. Країни ядра проводять цілеспрямовану політику щодо закріплення технологічної відсталості країн периферії, впливаючи на їхню міжнародну спеціалізацію і зберігаючи своє лідерство. Водночас, «пропагуючи ідеологію «вільної торгівлі», країни-лідери монополізують своє привілейоване становище і силовими методами захищають його» [8]. У зв'язку з цим економісти звертають увагу: «якщо світ-системне ядро сьогодні відповідає інформаційному типу суспільства, то полупериферійне - знаходиться на індустріальному рівні, а периферія охоплює бідні аграрно-ресурсодобувні країни, які практично не мають шансів покращити своє положення» [9, с. 5].

Наведені положення можна вважати класичними і дещо застарілими, адже початок третього тисячоліття характеризується поступовим (або і часто стрімким) зміщенням центрів світового економічного розвитку в бік азійського мегарегіону. Проте, процеси, що відбуваються в світовій економіці, підтверджують актуальність «центр-периферійного» розподілу сил. У зв'язку з цим вчені виділяють такі характеристики сучасної глобалізації: «інвестиційна модель Західних країн, розрахована, насамперед, на країни Азії; зміна функцій світ-системного ядра у бік Азії; вичерпність ідеї «наздоганяючої моделі», яка довгий час слугувала інструментом диверсифікації розвитку та регулювання світової економіки» [10, с. 534-535]. У своїй відомій праці «Велика шахівниця» З. Бжезинський стверджує, що «світова першість Сполучених Штатів підкріплюється глобальною мережею інститутів, в яких США позиціонується як лідер, однак вона на пряму залежить від ефективності Євразійської політики, яка набуває стратегічного значення» [11, с. 42-44]. Тому можна очікувати поступової зміни побудови світової економічної системи, де лідирують країни-глобалізатори, насамперед США.

Вказуючи на неоднозначність впливу ефектів глобалізації на світову економіку, Дж. Стігліц погоджується з критикою глобальних процесів та прозахідного характеру глобалізації. Водночас, дослідник наголошує на «опортуністських рисах глобалізації, яка створює можливості для країн, що

розвиваються, через доступ до світових товарних ринків, результатів науково-технічного прогресу, освіти, комунікацій, іноземної допомоги, проте конкуренція на глобальному рівні не завжди дозволяє отримати вигоди» [12, с. 28-30]. Важливою рисою глобальної економіки, яка має системний характер, Дж. Стігліц вважає «... глобальне управління без глобального уряду, за якого слабка інституціональна інфраструктура (Світовий банк, МВФ, СОТ) не спроможна приймати універсалістські рішення однаково прийнятні для всіх учасників світогосподарських зв'язків» [Там же, с. 40].

Трансформація світової економіки супроводжується інституціоналізацією взаємовідносин між країнами, інструментами яких є міжнародні організації, що діють:

- 1) на глобальному рівні – організації групи Світового банку, Організація Об'єднаних Націй, Світова організація торгівлі та інші;
- 2) на мегарегіональному рівні – Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), ГУАМ та інші.

Погодимось з думкою Дж. Стігліца про дуалізм процесу глобалізації та зазначимо, що негативні ефекти глобалізації виявляються і у функціонуванні світогосподарської інституціональної інфраструктури, яка не здатна забезпечити об'єктивно рівні ринкові відносини в системі міжнародних економічних відносин через монополію влади всередині структури та забезпечення інтересів лише окремої групи країн або корпорацій (переважно американських).

М. Алле визначає негативний вплив глобалізації на рівень зайнятості населення та економічного зростання національних економік, зокрема, промислового розвитку внаслідок глобальної політики вільної торгівлі, яка «підсилюється» руйнівними ефектами міжнародної валютно-фінансовою системою (плаваючи обмінні курси та дерегуляція руху капіталу). В таких умовах, на думку дослідника, «необхідним видається значно зменшити загальний рівень заробітних плат, що на практиці є болючим питанням для будь-якого уряду» [13, с. 30-32]. В цьому контексті додамо, що в умовах

глобалізації національна економіка отримує додаткові можливості для розвитку господарства, однак водночас з'являються ризики та загрози через відсутність ефективної політики із гарантуванням національної, насамперед економічної безпеки.

Тут доречно навести позицію академіка О. Білоруса, який розширює наведену змістову «траєкторію», визначаючи «глобалізм як світову мегасистему, що склалася в результаті інтенсивних процесів глобальних трансформацій, глобалізації розвитку і нової стадії світової інтеграції в рамках глобального капіталізму». О. Білорус обґрунтовує поняття глобалізму, який «вирос з глобального капіталізму і з класичного імперіалізму і є специфічною формою сучасного імперіалізму, його новою, надвисокою стадією» і використовується як «своєрідний інструмент розвинених країн світу задля досягнення власних цілей». Вчений підкреслює роль ТНК у цьому процесі: «Імперські держави діють спільно з транснаціональними глобальними корпораціями. Глобальні корпорації посилюють свій вплив на держави і використовують їх як механізм своєї експансії і впливу на міжнародні організації, такі як СОТ, МВФ, Світовий банк та інші» [14, с. 5-9]. Таким чином, за допомогою сучасних геофінансових та геоекономічних технологій, транснаціональні корпорації спроможні забезпечити реалізацію своїх інтересів у будь-якій національній економіці, призводячи до глибоких деформацій економічної та фінансової інфраструктури.

За таких умов світогосподарський устрій об'єднує суб'єктів економічної діяльності в одне ціле, утворюючи таким чином світову систему. Країни з найбільшими конкурентними перевагами стають лідерами світової економіки, відповідно, менш розвинені або маргінальні країни-антиглобалісти залишаються «на узбіччі» світової економіки. Це призводить до нерівномірного розвитку країн (деструктуризації системи), а відтак - до мегарегіоналізації та маргіналізації світового господарства. Проблеми політико-соціального, цивілізаційно-етнічного характеру також впливають на загальну трансформацію світової системи або, як зазначає В. Горбулін,

«дезінтеграції та фрагментації національних держав» [15, с. 43]. Системне оформлення глобальної економіки відбувалося в результаті еволюції форм господарювання – від мануфактури, машинного виробництва до сучасної форми капіталізму, за якої не всі країни приймали повноцінну участь у процесі глобалізації системи або включались у процес через домінування іншого економічного укладу, що зумовлювало нерівномірний розвиток серед країн світової економіки.

Домінантною характеристикою глобальної економіки є її ринкова природа, для якої притаманний циклічний розвиток (кожен цикл, як правило, супроводжується кризами та занепадами). В умовах структурної трансформації світового господарства, подальший розвиток залежить від числа учасників (не тільки держав) і, відповідно, їх ступеня інтегрованості (в якісному та кількісному вимірі), має стохастичний характер, тому важко чітко визначити її напрями й масштаби.

В цьому контексті об'єктивним є виникнення проблеми відновлення національного господарства як протистояння процесу руйнування національної ідентичності, що потенційно призводить до внутрішньої (політичної, соціальної) дезінтеграції.

Поряд з цим, на зміну домінантній ролі науково-технічного прогресу як основного чинника економічних перетворень приходить інформаційна глобалізація, яка має вплив не тільки на матеріальну компоненту відтворювального процесу, але й на свідомість людини. Абсолютно новітніми є перетворення як в процесі виробництва, так і в менеджменті. Функціональні зв'язки формуються не на основі вертикальної ієрархії, а на горизонтально-мережевому принципі [9, с. 675].

Еволюція міжнародних відносин в умовах глобалізації призвела, з одного боку, до їх системного оформлення, з іншого, – до посилення глобальної невизначеності. Поряд з перевагами, які отримує суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності в умовах відкритої економіки (наприклад, країна) – розширення можливостей оптимізації своєї діяльності в процесі міжнародного поділу праці; деіндустріалізація виробництва; посилення

конкурентоспроможності національної економіки; лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, а також політичної, соціальної та економічної інтеграції з іншими суб'єктами світового господарства; сервісизація економіки; збільшення частки високотехнологічних товарів; підвищення уваги до соціальної складової, гуманітаризація світового господарства, її економічна безпека піддається значним екзогенним викликам і загрозам. Виходячи з цього, міжнародні економічні відносини, у тому числі двосторонні, в системі економічної безпеки держави необхідно розглядати з одного боку, як чинник інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності, з іншого, – як потенційне джерело загроз для національної економіки.

Дослідження міжнародних економічних відносин в системі економічної безпеки є масштабною та значимою проблемою, розв'язання якої вимагає застосування системного підходу, виходячи з його універсалізму. В сучасній науці системний аналіз є надзвичайно поширений, сутність якого полягає у підході до об'єкта, що вивчається, як структурно-організована система, в якій усі елементи органічно і нерозривно взаємопов'язані, що обумовлює їх взаємний вплив. Згідно теорії організації і дезорганізації, обґрунтованої О. Богдановим, «стан системи характеризується рівновагою протилежностей», причому «тектологія» полягає у «тотожності організації різних систем» [16].

У процесі аналізу складних соціально-економічних організацій та їх взаємодії, системний підхід дозволяє отримати узагальнений результат на основі комплексної оцінки кількісних та якісних характеристик.

Система є сукупністю елементів, одиниць, частин, об'єднувальних за спільною ознакою, призначенням; форма організації, будову тощо [1, с. 701]; це організація взаємопов'язаних елементів, які перебувають у постійній взаємодії та динаміці, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Виходячи з невеликої кількості логічно пов'язаних компонентів системи – елемент, змінна, параметр, вхід, вихід, відносини елементів, конструюються будь-які інші, більш складніші компоненти (елементи). Поняття структури та структурно-функціональності у системному підході пов'язано із визначення складності системи через велику кількість елементів в ній. Структура

системи не є відношенням її елементів, а відношенням їх відносин, які у свою чергу визначають складну ієрархію. Рисами складної системи є її багатofункціональність, різносторонність, взаємопов'язаний комплекс різних моделей; вона є сукупністю підсистем [17, с. 12].

Взаємодію двох країн з огляду на підходи системного аналізу можна розглядати як взаємодію двох систем. Матеріальною основою для взаємодії двох систем є факторний обмін. Система вступає у обмін з іншою внаслідок виявлення потреби (інтересів), реалізація якої можлива (полегшується) за рахунок взаємодії з іншою. Підставою для взаємодії двох систем може бути наявність таких факторів: взаємодоповнення (компліментарність), спільна мета та зовнішній подразник (загроза національній економічній безпеці). За умов взаємодії двох систем відбувається взаємне проникнення (структурна інтеграція), що потенційно впливає на стан їх економічної безпеки: з одного боку, вони можуть отримати переваги від такої взаємодії (синергетичний ефект від співробітництва), з іншого – мати деструктивні наслідки у разі домінування однієї системи над іншою або конфлікту.

Доцільність застосування системного аналізу в процесі дослідження економічної безпеки держави пояснюється можливістю декомпозиції її на окремі складові – підсистеми, які, на основі функціонально-структурних зв'язків між собою, відображають функціонування економічної системи держави.

В умовах динамічних геополітичних трансформацій, що обумовлюють не лише кількісні, але і якісні зміни світогосподарських зв'язків, необхідно застосовувати удосконалені методичні підходи до оцінки ефективності та визначення перспективних напрямів розвитку двосторонніх відносин між країнами з урахуванням критеріїв економічної безпеки. Зокрема, як зазначає Я. Жаліло, за останні десятиріччя «політика захисту економічних інтересів зазнала істотних змін: якщо до середини ХХ ст. досягнення основних економічних цілей забезпечувались завдяки методам адміністративного впливу (протекціонізм у зовнішньоекономічній сфері, адміністрування підприємницької діяльності, фінансової сфери держави тощо), то з другої

половини XX ст. – на початку XXI ст. ці інструменти втратили свою доцільність» [18, с. 85-86].

Процеси глобалізації впливають і на процес формування економічної безпеки у світовому масштабі. Глобальний вимір поняття «безпека», на думку І. Бабець, «обумовлений поширенням внаслідок активних процесів інтернаціоналізації загроз, що виникають в межах окремої країни, і прагненням керівництв окремих держав вирішити частину національних проблем незважаючи на порушення інтересів інших учасників міжнародних відносин» [19, с. 85]. Необхідність відповідати сучасним вимогам та викликам, які постійно змінюються, забезпечує важливу роль безпекової складової в зовнішній політиці країни. Особливої важливості це набуває у процесі участі країни у глобальній економічній інтеграції, адже саме в процесі інтеграції пріоритети економічної безпеки повинні відігравати захисну (превентивно-обмежувальну) або цільову функції.

З цієї точки зору необхідно враховувати взаємозв'язок між економіками країн, який посилюється одночасно з поглибленням процесів інтеграції та глобалізації. Таку взаємозалежність підтверджує досвід виникнення світових економічних криз внаслідок істотної дестабілізації економіки в будь-якій країні, що є лідером в глобальній економіці. Як приклад доцільно навести світову фінансово-економічну кризу 2008 р., «джерелом» якої вважається саме внутрішній ринок фінансів та нерухомості США, що мала масштабні прояви у зв'язку з тим, що сучасне світове господарство більше інтегроване та набуло системних ознак.

Припинення «холодної війни» та руйнування біполярної системи, на думку В. Ізотова, «активізувало процес регіональної конфліктності», при якому «найбільшою негативної рисою є порушення принципу структурності планетарних процесів» [20, с. 89]. На нашу думку, в умовах глобальної поляризації і «холодної війни», зовнішня політика країн периферії формується під впливом країн «ядра», що простежується й у зовнішньоекономічній діяльності та знижує потребу вироблення нової концепції міжнародних відносин. Руйнування біполярної системи світу

призводить до необхідності вирішення проблем забезпечення національної та глобальної економічної безпеки внаслідок зростання конкурентної боротьби нових незалежних держав.

Обґрунтовуючи теоретичні засади дослідження економічної безпеки держави, академік В. Гесць систематизував наявні підходи до визначення сутності цієї категорії та подає такі їхні основні характеристики: «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, запобігання виходу фактичних параметрів безпеки за граничні межі». При цьому важливим принципом формування економічної безпеки держави В. Гесць визначає «... безболісне включення в світову економічну систему» [21, с. 11-13].

Важливість врахування критеріїв економічної безпеки при розробленні зовнішньої політики держави підтверджується Т. Васильцівим, який наголошує, що «проблема забезпечення економічної безпеки набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін та глобалізації, а високий рівень економічної безпеки є гарантією незалежності країни, визначальною передумовою стабільного розвитку економіки і суспільства» [22, с. 26]. В. Рокоча характеризує економічну безпеку як «захищеність від загроз, які несуть з собою високий ступінь відкритості, низький рівень міжнародної конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та міжнародної конкурентоспроможності національної економіки» [23, с. 22].

Узагальнюючи викладене визначимо економічну безпеку як критеріальну ознаку міжнародної економічної діяльності та вагому складову теоретико-методичного та науково-прикладного базису стратегії двостороннього співробітництва в системі зовнішньоекономічної політики країни. Саме тому, участь держави в процесах глобальної економічної інтеграції має супроводжуватися ефективною політикою щодо забезпечення безпеки національної економіки, спрямованою на оптимізацію міжнародних, у тому числі двосторонніх економічних відносин.

1.2. Системно-структурні характеристики двосторонніх економічних відносин

Кожний суб'єкт світогосподарської системи, насамперед держава, прагне стати невід'ємним конкурентоспроможним елементом всієї системи. В сучасних умовах критерієм відкритості національної економіки (перевищення загального обсягу зовнішньоторговельного обороту понад 5 % від ВВП) відповідає більшість країн світу, що підтверджує інтенсивність ринкових трансформацій, інтернаціоналізацію світового господарства, формування глобального економічного простору в процесі інтенсифікації міжнародних економічних зв'язків.

Глобальна економічна система включає різні сфери суспільного розвитку, зокрема й функціонування економік високорозвинених країн, країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Системоутворюючою формою глобальної інтеграції процесі є саме міжнародні економічні відносини, які пов'язують країни в глобальне середовище економічних зв'язків (обмін, виробництво, розподіл, споживання тощо). За А. Філіпенком, «... субстанційну основу світового господарства становлять міжнародні економічні відносини і відповідні їм форми та механізми їх реалізації» [24, с. 40].

Сьогодні міжнародні економічні відносини є динамічно змінною структурою світового господарства, яка має багаторівневу ієрархічну природу та складається з взаємодіючих та взаємозалежних компонент, значущість яких визначається залежно від їх ролі та важливості в геоекономічному та геополітичному вимірі.

Економічна інтеграція за А. Румянцевим та ін. є вищим рівнем взаємодії порівняно з традиційним економічним співробітництвом. Насамперед, це «розширені функціонально-цільові орієнтири та інституціональні підґрунтя, колективізм у процесі регулювання зовнішньоекономічних процесів, консолідація господарського простору, інтеграція в сфері виробництва та науки (не тільки зовнішньої торгівлі), комплексність та довготривалий характер» [25, с. 26-28].

У науковій літературі виокремлюють шість етапів міжнародної економічної інтеграції. На першому етапі відбувається інтеграційне об'єднання держав на основі поглиблення торговельних відносин – надаються преференції у торгівлі окремим товарами або в межах галузі з поступовим створенням зони вільної торгівлі. На наступному етапі відбувається уніфікація митних тарифів – створюється митний союз, за яким встановлюється спільний зовнішній митний тариф, що пізніше сприяє формуванню спільного ринку, в межах якого відбувається вільний рух факторів виробництва. Подальший розвиток взаємовідносин супроводжується спільним узгодженням загальної економічної політики країн-учасників економічного союзу та завершується повною економічною інтеграцією з узгодженням політичних орієнтирів, або створенням політичного союзу (табл. 1.1).

На думку В. Тарасевича та ін., еволюція взаємовідносин між суб'єктами світової економіки також є багаторівневою: (1) міжнародні економічні контакти (найпростіша форма, разові угоди); (2) міжнародна економічна взаємодія (стійкі економічні відносини, міжнародні договори та угоди); (3) міжнародне економічне співробітництво (міцні та тривалі відносини, довгострокові міжнародні договори та угоди); (4) міжнародна економічна інтеграція (вищий ступінь розвитку МЄВ, багаторівнева взаємоузгоджена державна політика) [27, с. 499].

Таблиця 1.1

Форми мегарегіональної економічної інтеграції

Форми міжнародної економічної інтеграції	Ключові характеристики					
	Звуження внутрішніх тарифів	Усунення внутрішніх тарифів	Спільний зовнішній тариф	Вільний рух капіталів і робочої сили	Гармонізація економічної політики	Політична інтеграція
Зона преференційної політики						
Зона (асоціація) вільної торгівлі						
Митний союз						
Спільний ринок						
Економічний союз						
Політичний союз						

За: [26, с. 227]

Міжнародні економічні відносини, які формують глобальну економіку, реалізуються на мікрорівні, на регіональному, національному та наднаціональному рівнях. Взаємодія між суб'єктами на кожному з цих рівнів і визначає масштаби зовнішньоекономічної діяльності. На мікрорівні відбувається зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання, на регіональному рівні – міжнародна співпраця регіонів різних країн, галузей економіки та міжгалузевих комплексів, на макрорівні формуються міждержавні економічні зв'язки, а мегарівень характеризується поглибленням інтеграції в певному географічному регіоні.

Для кожного з розглянутих рівнів характерним є формування двостороннього співробітництва, яке можемо розглядати як основу інтеграційного процесу. Розвиток двосторонніх відносин країн безпосередньо пов'язаний із таким поняттям, як партнерство. Ю. Седляр визначає партнерство як «засіб підсилення чи послаблення інтеграційних чи роз'єднувальних тенденцій, основу для нових геополітичних центрів, осередків об'єднувальних процесів» [28]. На думку Г. Перепелиці, характерними ознаками партнерства є «відсутність істотних суперечностей між державами та наявність зацікавленості у взаємовигідній співпраці в різних галузях національної безпеки й оборони» [29]. Тобто, партнерські відносини складаються між країнами у випадку наявності спільних проблем та узгодженого сторонами підходу до їх вирішення. При цьому країни-партнери визначають напрями подолання спільних проблем з урахуванням національних інтересів одна одної, але проводять самостійну зовнішню політику і самостійно визначають свою позицію на міжнародній арені.

Залежно від часового горизонту, який визначається масштабністю спільних проблем і часом на їх вирішення, Р. Енверов поділяє партнерство на «тимчасове, тобто таке, що полягає у подоланні спільної проблеми (досягнення мети), яка має нагальний характер, та партнерство, розраховане на довготривале (стратегічне) співробітництво, метою якого є реалізація спільних інтересів» [30, с. 36]. На нашу думку, в умовах глобалізації саме стратегічне партнерство стає основою міждержавної інтеграції, оскільки воно

здійснюється у довгостроковій перспективі, створення інтеграційних об'єднань держав, своєю чергою, в сучасному світі розглядається як засіб вирішення проблем регіональної та субрегіональної безпеки.

Реалізація міжнародних економічних відносин відбувається в різних формах, які залежать від кількості учасників та предмету укладених угод. Кількість учасників є особливо важливою характеристикою міжнародного співробітництва, оскільки вона визначає специфіку відносин між партнерами. Як зазначають фахівці, «чим більше учасників міжнародних відносин бере участь у конкретних інтеракціях, тим вони складніші, і відповідно, вимагають складніших механізмів реалізації» [31, с. 113].

Міжнародні економічні відносини можуть відбуватися у таких формах: двосторонні, багатосторонні, колективні. Базовою формою міжнародних економічних відносин вважаються двосторонні, які є найдавнішою формою та найбільше поширеною в сучасній глобальній економіці (рис. 1.1). На практиці розвиток відносин між країнами відбувається у всіх трьох зазначених формах, оскільки кожна країна може одночасно співпрацювати з різними партнерами з приводу вирішення різноманітних проблем.

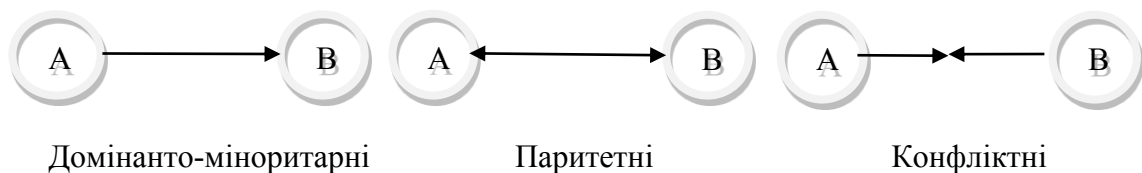

Рис. 1.1. Види білатеральних відносин

Джерело: побудовано автором за [31]

Домінантні двосторонні міжнародні відносини формуються в результаті одностороннього впливу чи контролю однієї країни-учасника відносин над іншим учасником. Партнерські відносини між країнами побудовані на засадах узгодженої взаємодії сторін. Конфліктні міжнародні відносини характеризують виникнення суперечностей між країнами з приводу розбіжності поглядів щодо вирішення проблем. Кожен із зазначених

видів відносин, залежно від сутності проблем та заходів з їх вирішення, передбачає застосування країнами-учасницями відповідних дипломатичних та правових інструментів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Правова регламентація форми міжнародних відносин та їх взаємозв'язок із організаційними формами дипломатичної діяльності

Форми міжнародних відносин	Способи правового регулювання	Організаційні форми дипломатичної діяльності
Двосторонні	«Modus vivendi», угоди, договори	Спеціальні місії, постійні представництва
Багатосторонні	Угоди, договори, конвенції	Спеціальні місії, конференції
Колективні	Угоди, договори, статuti	Міжнародні організації

Джерело: складено за [31, с.113]

У багатосторонніх (полілатеральних) відносинах беруть участь багато країн, які безпосередньо співпрацюють між собою або пов'язані між собою за посередництвом ключового учасника, який відіграє провідну роль у взаємовідносинах (рис. 1.2).

Багатосторонні відносини формуються у випадку, коли проблема може бути вирішена лише за участі усіх зацікавлених сторін. Зазначена форма відносин передбачає співробітництво у довгостроковому або середньостроковому періоді та створення відповідної коаліції чи союзу.

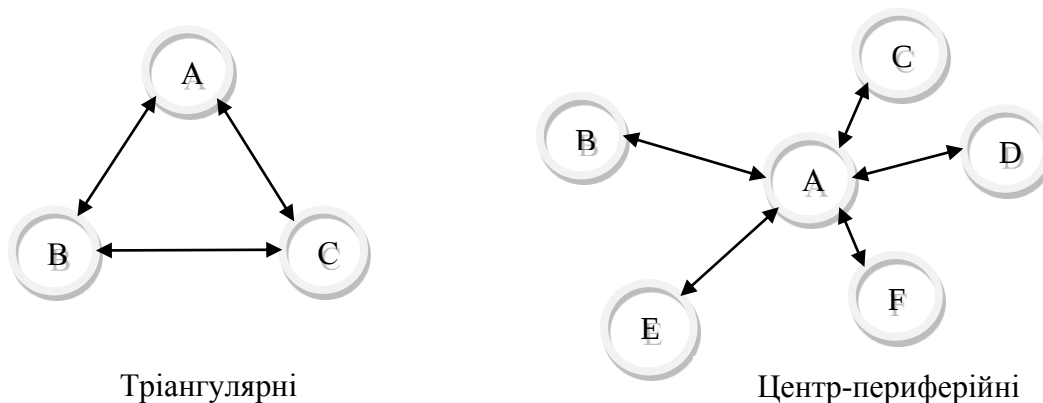

Рис.1.2. Багатосторонні відносини

Джерело: побудовано за [31]

Часовий горизонт функціонування багатосторонніх об'єднань держав залежить від складності наявної проблеми та визначених цілей для її вирішення. Якщо проблеми мають постійний характер або ж реалізація спільних інтересів потребує значного періоду часу, що визначає їх сталість, то створюються передумови інституціоналізації відносин на рівні інтеграційного об'єднання.

Найвищий ступінь інтеграції характеризується колективною формою міжнародних відносин, а їхня реалізація забезпечується міжсуб'єктним центром з функціями наддержавного регулювання та координації відносин між елементами мегасистеми (рис. 1.3). Колективні відносини передбачають встановлення жорстких правил для країн-учасниць, кожна з яких повинна поступитися власними функціями та повноваженнями та передати їх у компетенцію координаційної інституції. Проте, незважаючи на часткову втрату суверенітету, колективні відносини мають довготривалий характер і є міцними завдяки щільному зв'язку між учасниками.

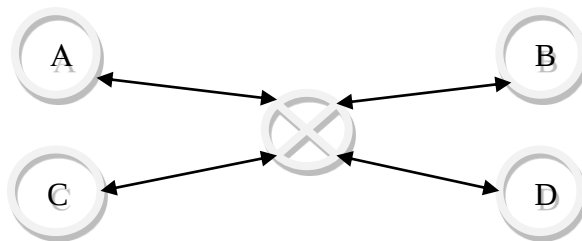

Рис. 1.3. Колективні відносини

Джерело: побудовано за [31]

Як уже зазначалося у підрозділі 1.1, дуальна природа глобалізаційних процесів з одного боку сприяє розвитку багатосторонніх та колективних взаємовідносин між країнами, посилюючи тим самим їх інтеграцію, а з іншого боку – зростає невизначеність ефектів поглиблення інтеграційних відносин для світового господарства та посилюються загрози зовнішньоекономічній безпеці окремих держав. Тому двосторонні міжнародні економічні відносини можемо розглядати як засіб збалансування

інтересів країн на засадах стратегічного партнерства у довгостроковому періоді.

В результаті стратегічного партнерства забезпечується структурно збалансований економічний розвиток кожної країни, що є одним з важливих ефектів такого співробітництва. Л. Токар наголошує на тому, що «в умовах стратегічного партнерства цілі обох країн мають стратегічний рівень і співпадають» [32], що може сформувати передумови для переходу на вищий рівень інтеграції країн і поглиблення співпраці для досягнення спільних інтересів у довгостроковому періоді.

Основою та сутністю стратегічного партнерства Н. Ржевська визначає «наявність міждержавної взаємодії, яка дозволяє партнерам, об'єднавши зусилля, досягти життєво важливих сфер співробітництва й мати довгостроковий характер, а надійність стратегічного партнерства визначається взаємною готовністю сторін рахуватися з інтересами один одного, наявністю дієвих механізмів реалізації співробітництва, дисциплінованістю партнерських стосунків» [33, с. 229]. У зв'язку з цим варто звернути увагу на можливість досягнення ефекту синергії від взаємного використання країнами наявного потенціалу співробітництва, який формується з фінансових, людських та природних ресурсів, інтелектуальних здобутків та інформації, та використовується країнами-партнерами для одночасного вирішення спільних проблем та розвитку національних економік.

Інтереси учасників міжнародних економічних відносин класифікуються за рівнем їхньої значимості, а стратегічні інтереси вважаються пріоритетними. Саме відповідно до стратегічних інтересів «визначаються генеральні цілі учасників двосторонніх міжнародних відносин, досягнення яких прагнуть обидві сторони» [31, с. 143]. В науковій літературі виділяють чотири моделі стратегічного партнерства країн (табл. 1.3).

Моделі стратегічного партнерства

Назва моделі	Сутнісні характеристики
Представницьке стратегічне партнерство	Держава, яка є центром сили, встановлює відносини партнерства у тому чи іншому регіоні з державою чи державами, які зможуть представляти та забезпечувати її інтереси
Стратегічне партнерство проти спільної загрози	Дві чи більше держави об'єднуються проти спільної загрози, причому після зникнення або зменшення загрози партнерство продовжує функціонувати
Тактичне партнерство заради стратегічних результатів	Партнерство держав, які намагаються приховати свої основні стратегічні інтереси шляхом акцентування уваги на другорядних тактичних інтересах як основі для партнерства
Асиметричне стратегічне партнерство	Партнерство держав, які мають великий історичний досвід взаємовідносин та знаходяться в одному геополітичному регіоні, причому одна зі сторін внаслідок історичної традиції виступає домінуючою у відносинах партнерства

Джерело: складено за [34, с. 16]

Виходячи з характеристик наведених моделей стратегічного партнерства може зробити висновок про можливість досягнення стратегічних цілей співробітництва на кожному з етапів інтеграції за умови наявності таких системних ознак:

- спільність інтересів, які можуть мати різну спрямованість і види (економічні, політичні (безпекові), культурні, освітні, екологічні);
- узгоджене сприйняття практики міждержавної інтеграції;
- компроміс у спірних питаннях, захист інтересів партнера на світовій арені;
- єдність позиції щодо вирішення спільних проблем;
- сформованість чи мотивація до формування механізму реалізації відносин стратегічного партнерства.

Таким чином, наведені вище критерії характеризують можливість міждержавної інтеграції за умови співпадіння усіх ознак стратегічного партнерства.

Розвиток двостороннього партнерства передбачає довготривалий процес формування відносин між державами, його трансформацію на рівень

якісних відносин, де досягаються стратегічні цілі та забезпечуються інтереси обох сторін. У цьому процесі доцільно виділити такі основні етапи становлення стратегічного партнерства.

На першому етапі відбувається встановлення контактів через підписання перших договорів (наприклад, про добросусідські, дружні відносини, про співпрацю) в окремих сферах, про транскордонне, прибережне співробітництво.

Другий етап характеризується тісними партнерськими зв'язками і передбачає розширення договірно-правової бази, її удосконалення.

На третьому етапі стратегічне партнерство є сформованим, відбуваються зміни у відносинах між країнами, що характеризуються зменшенням впливу зовнішніх чинників на двосторонні міждержавні відносини, узгодженою участю обох країн в міжнародних організаціях та заходах, військово-політичною інтеграцією.

Четвертий етап полягає у активізації міжрегіонального співробітництва та контактів на регіональному рівні, поглибленні прикордонного співробітництва (за наявності спільних кордонів), спрощенні міграційно-транзитного і візового режимів (відміна «візового режиму», створення «зони вільної торгівлі»), удосконаленні консульських відносин та розвитку гуманітарних контактів.

Така послідовність розвитку міждержавних відносин, на нашу думку, відображає вектор позитивних зрушень та прогресивних трансформацій, які відбуваються в результаті синергії співробітництва двох країн.

Успіх стратегічного партнерства та ефективність досягнення його цілей залежить від якісних характеристик моделі співробітництва, які значною мірою визначаються вибором стратегічного партнера. З цієї точки зору при побудові партнерських відносин важливо враховувати відповідні детермінанти стратегічного партнерства, до яких науковці відносять: «наявність спільних геостратегічних інтересів та мети; наявність і гострота суперечностей у відносинах; історичний досвід досягнення компромісів у розв'язанні суперечностей; компліментарність і не антагоністичність

структури національних; економічних систем країн-партнерів; єдність цивілізаційних чинників стратегічного партнерства» [35, с. 32].

Розглядаючи стратегічне партнерство як прояв системи геоекономічних пріоритетів України, необхідно враховувати, що воно може стати як зовнішнім компенсатором, так і деструктивним чинником або підставою модернізаційної парадигми внутрішньої стратегії розвитку у формі системних змін, або зовнішньої - у формі адекватних відповідей на зовнішні виклики. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити множину критеріальних ознак стратегічного партнерства, наведених вище, кількістю та інтенсивністю виникнення проблемних ситуацій у двосторонніх відносинах. Для прикладу, з Російською Федерацією, за оцінками Г. Перепелиці, у період 1991-2003 рр. таких проблем було не менше шести з піковими загостреннями у 1992, 1995 та 1996 роках [36, с. 84]. Проте, незважаючи на періодичні загострення в українсько-російських відносинах, Росія залишалася стратегічним партнером України до 2014 р., коли було анексовано Крим та розпочато військові дії на сході нашої країни.

Підсумовуючи, зазначимо, що вибір стратегічного партнера та подальший розвиток міждержавних двосторонніх відносин є важливим елементом міжнародної політики держав. Він передбачає застосування масштабнішого інституційного підходу – розвиток договірно-правової бази, створення механізмів співпраці, визначення стратегічних та операційних цілей партнерства тощо. Чітке визначення геоекономічного напрямку співробітництва та завдань спільної взаємодії, засобів і форм досягнення спільних цілей і вирішення завдань потребує методів розробки моделей партнерства з урахуванням існуючих та можливих внутрішніх і зовнішніх впливів та критеріальних обмежень.

1.3. Теоретико-методичні підходи до оцінки рівня ефективності двосторонніх економічних відносин

На сучасному етапі глобалізації світове господарство розвивається за трансформованими парадигмами соціально-економічного та геополітичного

вектору країн – лідерів. Основною ознакою цього процесу є формування системних ознак світових господарських зв'язків в процесі глобалізації світової економіки. Збільшення кількості суб'єктів міжнародних відносин відбувається не лише завдяки появі новоутворених суверенних держав, але й в результаті становлення нового інституту системи світової економіки – транснаціонального підприємництва. Внаслідок цього відбуваються структурні зміни в системі світових господарських зв'язків, які відображаються у залученні країн, що розвиваються, у ланцюжки створення світової доданої вартості. Водночас, в міжнародному конкурентному середовищі не кожна країна спроможна забезпечити національну економічну безпеку, насамперед через відсутність або недовіру інституціонального механізму гарантування ефективного функціонування національної економіки в системі світового господарства. Цим зумовлена необхідність удосконалення наявних та розробка нових форм двостороннього співробітництва країн з урахуванням критеріїв економічної безпеки.

Кожна держава бере участь у міжнародній економічній діяльності вступаючи у різні форми міжнародних відносин, серед яких виділяють: зовнішню торгівлю; міжнародну міграцію робочої сили; науково-технічне співробітництво і трансфер технологій; інвестиційну діяльність, спеціалізацію, кооперування виробництва; валютно-кредитні та фінансові відносини; діяльність міжнародних економічних, фінансових, екологічних, гуманітарних організацій.

Залежно від інтенсивності міжнародних економічних відносин та їх форм, взаємодія між країнами-партнерами диференціюється за різними рівнями, які умовно поділяються на: а – співпрацю, б – структурну інтеграцію, в – системну інтеграцію (рис. 1.4).

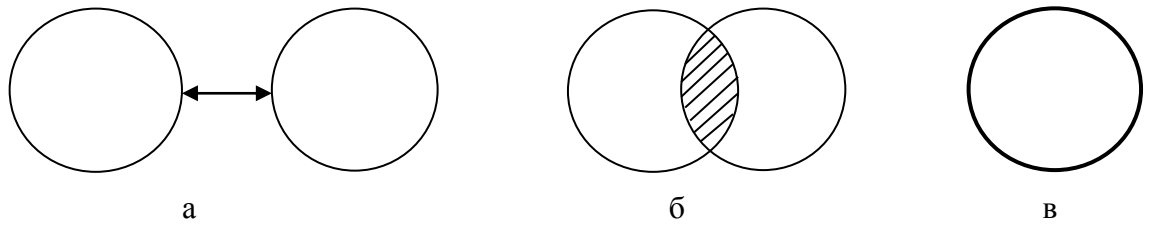

Рис. 1.4. Моделі економічної інтеграції: співпраця (а), структурна інтеграція (б), системна інтеграція (в)

Джерело: побудовано автором за [31]

Зазначимо, що ця схема може описувати як перманентний стан відносин, так і пояснювати еволюцію багато- та двостороннього економічного співробітництва. Саме в процесі еволюції відносин між країнами відбувається перехід від простих форм зовнішньоекономічних інтеракцій до структурної інтеграції економік з виробленням спільних секторальних політик з метою системного оформлення господарських зв'язків та формуванням на основі цього економіко-політичних союзів. За таким підходом виникає потреба зміни усталених підходів до визначення програмно-цільових орієнтирів економічної безпеки з трансформацією її компетенцій не тільки на рівні окремого учасника економічної інтеграції, але й до безпеки співробітництва та стратегічного розвитку.

Динамічний розвиток структурно-функціональної системи як двосторонніх так і багатосторонніх економічних відносин зумовлює зміну та вдосконалення методів моделювання багатовекторного міждержавного співробітництва з дотриманням принципів економічної безпеки.

Побудова двосторонніх міжнародних відносин згідно критеріїв безпеки передбачає, по-перше, ефективне використання факторних переваг та можливостей, по-друге, захищеність від загроз та своєчасне реагування на виклики зовнішнього середовища. В умовах глобалізації вищезазначені фактори та впливи мають ендо- та екзогенний характер. В процесі реалізації національних інтересів важливого значення набувають механізми та інструменти, які дозволяють систематизувати та пов'язати чинники, які

формують безпекове середовище з метою ефективного стратегічного планування міжнародних відносин. До таких інструментів належить аналіз SWOT, використання якого дає змогу системно оцінити сильні та слабкі сторони досліджуваного об'єкта або процесу (двостороннього економічного співробітництва та розвитку), його можливості та загрози.

Традиційно методика SWOT аналізу проводиться в три етапи. На першому етапі систематизуються фактори, які формують середовища економічного розвитку держави та поділяються на чотири групи: сильні (S) та слабкі (W) сторони, можливості (O) та загрози (T) (рис. 1.5). Важливо, що фактори, які виражають сильні та слабкі сторони характеризують особливості національної економіки. Вплив цих факторів підлягає аналізу, контролю та управлінню. Фактори, які визначають можливості та загрози мають зовнішній характер та слабо піддаються управлінню з боку керівництва країни та вимагають колективного підходу до розв'язання.

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони(W)	Внутрішнє середовище
1.	1.	
2.	2.	
3.	3.	
Можливості (O)	Загрози (T)	Зовнішнє середовище
1.	1.	
2.	2.	
3.	3.	

Рис. 1.5. Матриця SWOT

Джерело: побудовано автором

На другому етапі відбувається «ранжування факторів внутрішнього середовища, яке здійснюють за ступенем важливості для соціально-економічного розвитку співробітництва країн, та факторів зовнішнього

середовища – відповідно до значимості їх впливу на досягнення стратегічних цілей співробітництва» [37, с. 261].

На третьому етапі розробляються стратегії розвитку співробітництва на основі інформації про фактори, які формують безпекове середовище та поділяються на чотири підгрупи (рис. 1.6): «стратегії SO – використання сильних сторін для реалізації можливостей; стратегії WO – використання можливостей для нівелювання впливу слабких сторін; стратегії ST – використання сильних сторін для попередження негативного впливу загроз; стратегії WT – корекція слабких сторін для попередження негативного впливу загроз» [38, с. 79-80].

Матриця SWOT	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)	
	1.	1.	
	2.	2.	
	3.	3.	
Можливості (O)	Стратегії SO	Стратегії WO	«Дерево цілей»
1.			
2.			
3.			
Загрози (T)	Стратегії ST	Стратегії WT	«Дерево проблем»
1.			
2.			
3.			

Рис. 1.6. Формування стратегії розвитку співробітництва на основі факторів SWOT

Джерело: побудовано автором

Як показано на рисунку, на основі аналізу сильних сторін разом із можливостями зовнішнього середовища (стратегія SO) та вивчення слабких сторін і можливостей щодо їх зміцнення (стратегія WO) розробляються програмно-цільові орієнтири двостороннього співробітництва країн («дерево

цілей»). Результати аналізу загроз з одночасним врахуванням сильних сторін (стратегія ST) та оцінки загроз у поєднанні з слабкими сторонами (стратегія WT) слугують основою для обґрунтування проблемно-цільових орієнтирів економічної безпеки двостороннього співробітництва («дерево проблем»).

Для прогнозування ефективності та характеру тенденцій, визначення перспектив зовнішньоекономічної діяльності застосовуються різноманітні інструменти економіко-математичного моделювання. Р. Енверов звертає увагу, що при дослідженні двостороннього співробітництва країн доцільно застосовувати обидва види макроекономічних моделей: «1) моделі ex-ante – попередній аналіз показників з метою моделювання майбутніх сценаріїв розвитку економіки в процесі зміни умов торгівлі (у зв'язку вступу до СОТ, зони вільної торгівлі, митного союзу, інших економічних угруповань); 2) моделі ex-post – пост-фактичний аналіз з метою оцінки ефективності торгово-економічної політики, побудовані на основі статистичних показників минулих періодів (оцінка ефективності реалізації двосторонньої торгово-економічної політики)» [30, с. 50].

До найбільш поширених моделей в межах методу ex-ante відносяться моделі часткової (аналіз зовнішньоторговельної політики та обмежень імпорту певних товарів) та загальної (визначення доходів або втрат, розподіл ресурсів між експорто-орієнтованими галузями промисловості) рівноваги, статичні та динамічні моделі рівноваги. Основними методами аналізу ex-post є такі: багатомірний статистичний аналіз, одно- та багатофакторні регресії, авторегресії, векторні авторегресії. Доцільність застосування зазначених методів зумовлена характером взаємозв'язків між змінними параметрами, що характеризують макроекономічне становище та політичну ситуацію в країні та дозволяють прогнозувати події в короткостроковому періоді.

Для проведення комплексної оцінки ефективності зовнішньоекономічних двосторонніх відносин країн доцільно доповнити розглянуті вище методи дослідження показниками міжнародної торгівлі, які використовують міжнародні фінансові організації. Як зазначає Р. Енверов, «міжнародна торгівля є домінантною складовою українсько-турецьких

відносин», яку необхідно оцінювати за допомогою індексів: «виявленої порівняльної переваги (англ. revealed comparative advantage index (RCA)); компліментарності торгівлі (англ. trade complementarity index (TC)); інтенсивності зовнішньої торгівлі (англ. trade intensity index (TI)); внутрішньогалузевої торгівлі (англ. intra-industry trade index (ІІТ)); торгової спеціалізації (англ. trade specialisation index (TS))» [30, с. 51]. Застосування цих показників для дослідження двостороннього співробітництва дозволить якісно оцінити взаємну торгівлю країн, визначити основні загрози та небезпечні зміни, а також, на цій основі, обґрунтувати перспективи розвитку взаємовідносин країн-партнерів.

Для оцінки рівня спеціалізації країни на виробництві певного виду продукції та визначення конкурентоспроможності країни на відповідному міжнародному ринку застосовується індекс RCA. Методика розрахунку цього показника полягає у його визначенні для кожної товарної групи за формулою Б. Баласи [39]:

$$RCA_{ij} = \frac{(x_{ij}/X_i)}{(x_{wj}/X_w)}, \quad (1.1)$$

де: x_{ij} – обсяги експорту j -го товару i -мої країни; x_{wj} – обсяги світового експорту j -го товару; X_i – загальний обсяг експорту i -мої країни; X_w – загальний світовий обсяг експорту.

Якщо значення індексу знаходиться в межах від 0 до 1, то рівень спеціалізації країни у виробництві товару є недостатнім для міцних конкурентних позицій на міжнародному ринку відповідної продукції. У разі, якщо значення індексу перевищує 1 – країна вважається високоспеціалізованою на виробництві цього товару.

Порівнюючи переваги експортного потенціалу країни (значення індексу RCA) зі структурою імпорту країни-партнера, можна обґрунтувати економічну доцільність взаємної торгівлі певними товарами. Зокрема, високі значення індексів RCA на однакові товарні групи двох країн, що торгують між собою, підтверджують недоцільність торгівлі цими товарами.

Для оцінки відповідності структури експорту однієї країни структурі імпорту країни-партнера використовують індекс торговельної компліментарності. Дослідження компліментарності зовнішньої торгівлі двох країн може проводитися на таких рівнях: макрорівень – оцінка компліментарності економік країн-партнерів; мезорівень – оцінка міжгалузевої компліментарності; мікрорівень – оцінка компліментарності підприємств.

Індекс торговельної компліментарності визначається за формулою:

$$TC_{kj} = 100 - \frac{\sum |m_{ik} - x_{ij}|}{2}, \quad (1.2)$$

де: m_{ik} - частка i -го товару в загальних обсягах імпорту k -тої країни; x_{ij} – частка i -го товару в загальних обсягах експорту j -тої країни.

Значення показника компліментарності знаходиться в межах від 0 до 100 і визначається ступенем відповідності структури імпорту однієї країни структурі експорту країни-партнера.

Обмін країн аналогічною продукцією не дозволяє країнам-партнерам повною мірою реалізувати потенціал співробітництва, водночас, відмінності структурних характеристик зовнішньої торгівлі країн за умови їхньої компліментарності сприяють зміцненню потенціалу стратегічного партнерства.

Для аналізу регіональної торгівлі та оцінки ефективності товарообміну між країнами використовують індекс інтенсивності торгівлі:

$$TI_{ij} = \frac{x_{ij} / X_{iw}}{x_{ij} / X_w}, \quad (1.3)$$

де: x_{ij} – обсяги експорту з i -тої країни до j -тої країни; x_{wj} - обсяги світового експорту до j -тої країни; X_{iw} – загальний обсяг експорту i -тої країни; X_w – загальний світовий обсяг експорту.

У випадку, коли значення індексу інтенсивності торгівлі більше 1, то потенціал співпраці країн використовується ефективно, якщо показник менше 1, то потенціал взаємної торгівлі використовується не повною мірою.

Аналіз внутрішньогалузевої торгівлі подібними товарами дозволяє оцінити подібність двох національних економік за обсягами та структурою виробництва, технологічним розвитком, рівнем цін та структурою споживання. Високі значення індексу внутрішньогалузевої торгівлі подібними товарами вказує на істотний ступінь подібності країн-партнерів та є передумовою стратегічного партнерства.

Для окремої галузі промисловості індекс внутрішньогалузевої торгівлі розраховується за формулою:

$$ИТ^{ij} = 1 - \frac{|E_{ij}^k - M_{ij}^k|}{(E_{ij}^k + M_{ij}^k)}, \quad (1.4)$$

де, E_{ij}^k та M_{ij}^k – відповідно експорт i -тої країни до j -тої країни та імпорт j -тої країни з i -тої країни k –го виду промислової продукції.

Для двох країн-партнерів показник внутрішньогалузевої торгівлі визначається як індекс Грубеля-Ллойда [40, с. 68]:

$$ИТ^{ij} = 1 - \frac{\sum |E_k^{il} - M_k^{li}|}{\sum (E_{ij}^k + M_{ij}^k)}, \quad (1.5)$$

де E_k^{ij} – обсяг експорту k -го товару з i -тої країни в j -ту країну, M_k^{ji} – обсяг імпорту g -го товару з j -тої країни в i -ту країну.

Значення індексу Грубеля-Ллойда змінюється від 0, що означає відсутність внутрішньогалузевої торгівлі, до 1, що свідчить про найвищий рівень інтегрованості зовнішньої торгівлі країн-партнерів промисловою продукцією.

Оцінювання взаємної порівняльної конкурентоспроможності виробництва товарів країн-партнерів здійснюють за допомогою індексу торговельної спеціалізації, який розраховується наступним чином:

$$TS_{ij} = \frac{E_{ij} - M_{ij}}{E_{ij} + M_{ij}}, \quad (1.6)$$

де: E_{ij} – обсяги експорту певного товару з i -тої країни до j -тої країни, M_{ij} – обсяги імпорту цього товару з j -тої країни до i -тої країни.

Значення індексу торговельної спеціалізації змінюється в діапазоні від -1 до 1. Додатні значення цього показника підтверджують наявність конкурентної переваги та спеціалізацію країн на виробництві певного товару, а поступове наближення значення до 1 свідчить про збільшення порівняльної переваги.

Результати розрахунку вищезазначених показників для багатьох країн можуть слугувати базою даних для здійснення групування країн з метою визначення передумов для поглиблення зовнішньоторговельних відносин окремих країн, наприклад, як у нашому дослідженні – України і Туреччини.

Групування країн здійснюють за допомогою кластерного аналізу, який дозволяє «виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак» [41, с. 7]. В результаті кластерного аналізу отримаємо поділ сукупності країн на кілька груп, які мають подібні якісні та кількісні ознаки за критерієм топологічної відстані між відповідними ознаками.

Ефективність використання потенціалу економічного співробітництва країн оцінюється на основі побудови і розрахунку гравітаційної моделі, яка передбачає визначення оптимального вектору зовнішньоекономічної політики країн [42].

Гравітаційна модель описується виразом:

$$X_{ij} = k \frac{Y_j^\alpha \times Y_i^\beta}{r_{ij}^\gamma}, \quad (1.8)$$

де: X_{ij} – інтенсивність потоку товарів між i -тою та j -тою країнами; k – коефіцієнт залежності («тяжіння») досліджуваних країн, Y – певна міра «значущості» країни (наприклад, чисельність її населення, річний обсяг ВВП тощо), r_{ij} – відстань від однієї країни до іншої, α , β , γ – степеневі показники, що є параметрами моделі.

Логарифм формули 1.8 дозволяє побудувати модель лінійної регресії (формула 1.9). Як правило, в прикладних дослідженнях коефіцієнти регресійного рівняння оцінюються методом найменших квадратів (МНК).

Модель застосовується для оцінки зовнішньої торгівлі (експорту та імпорту) за відносною масою країни (ВВП та населення) та відстані між країнами-партнерами.

$$\ln X_{ij} = \alpha_1 + \alpha_2 \ln(GDP_i + GDP_j) + \alpha_3 \ln Pop_j + \alpha_4 \ln Dist_{il} + \sum \alpha_5 Dum_{ij}, \quad (1.9)$$

де: $\ln X_{ij}$ – вартість експорту з i -тої країни в j -ту країну та імпорту з j -тої країни в i -ту; GDP – валовий внутрішній продукт країн; Pop – населення країни j ; Dist – відстань між країнами; Dum – фіктивні змінні, що характеризують зовнішньоекономічні відносини країн.

Подальший розгляд системних характеристик двосторонніх економічних відносин як ключових передумов їх моделювання в контексті зміцнення національної, у тому числі економічної безпеки держави потребує окреслення таких теоретичних положень: 1) врахування впливу мегарегіональної економічної інтеграції на двосторонні партнерські відносини; 2) прогнозна оцінка впливу країн-лідерів глобальної економіки чи країн, домінуючих на мегарегіональному геоekonomічному просторі; 3) визначення ієрархії рівнів дезагрегування соціально-економічної макросистеми держави в процесі аналізу передумов двосторонніх відносин стратегічного партнерства.

Окреслення наведених вище теоретичних підстав (об’єктивних передумов і методологічного підґрунтя) дозволяє сфокусувати наведену у підрозділі логіко-структурну послідовність теоретико-методологічних основ аналізу і обґрунтування стратегічних пріоритетів та засобів зміцнення економічної безпеки держав-партнерів у процесі поглиблення і раціоналізації двосторонніх українсько-турецьких відносин.

Висновки до розділу

1. Розвиток міжнародних відносин в умовах глобалізації характеризується їх системним оформленням при одночасному посиленні глобальної невизначеності. Поряд з розширенням можливостей оптимізації національної економіки за рахунок участі господарюючих суб’єктів у

міжнародному поділі праці та лібералізації зовнішньоекономічних відносин, в умовах глобалізації посилюються загрози і виклики економічній безпеці держави, генеровані нестабільним зовнішнім середовищем. З огляду на це, двостороннє співробітництво також має дуальний характер – є чинником підвищення економічного зростання на основі інтенсифікації зовнішньоторговельних відносин і, водночас, розглядається як джерело потенційних загроз для національної економіки. У зв'язку з цим, побудова відносин в межах двостороннього співробітництва має відбуватися з урахуванням критеріїв економічної безпеки держави, основою визначення яких є реалізація національних інтересів.

2. В умовах поліполярної системи світової економіки та розширення геоекономічної та політичної карти світу з'являються нові форми міжнародних економічних відносин, що обумовлює необхідність застосування нових підходів до реалізації економічної стратегії розвитку країн, які значною мірою залежать від геополітичних чинників. В сучасних умовах економічна інтеграція стала вищою формою міжнародних економічних відносин, яка характеризується високим рівнем інституціоналізації, міжнародної кооперації виробництва, науки та технології, жорсткою конкурентною боротьбою, колективним регулюванням взаємовідносин, розширенням функціонально-цільових можливостей суб'єктів економічної діяльності.

3. Становлення і розвиток двосторонніх економічних відносин є тривалим і складним процесом, ефективність якої оцінюється відповідно до ступеня реалізації інтересів країн-партнерів, що передбачає узгодження основних форм та методів співробітництва, часового горизонту реалізації спільних програм, стратегічних цілей та завдань просторового розвитку обох країн. Внаслідок невиконання поставлених завдань та умов співробітництва хоча б однією країною виникає асиметрія у відносинах, порушується принцип паритетності та збалансованості співробітництва, що, своєю чергою, обумовлює домінантні позиції однієї країни над іншою та створення конфліктної ситуації. Саме тому, перспективною формою співробітництва вважаємо стратегічне партнерство, яке розвивається не лише завдяки зовнішній торгівлі, а й передбачає системну взаємодію країн-партнерів для

забезпечення динамічного прогресу кількісних та якісних характеристик економіки на основі гармонізації двосторонніх відносин у всіх сферах життєдіяльності.

4. Розробка напрямів розвитку двостороннього співробітництва повинна відбуватися на засадах раціональної обґрунтованості з використанням результатів комплексного методу оцінки фактичного стану співпраці країн-партнерів (SWOT аналіз, індекси спеціалізації зовнішньої торгівлі, торговельної компліментарності, інтенсивності торгівлі, внутрішньогалузевої торгівлі, кластерний аналіз, регресійний аналіз), поєднаних з результатами прогнозного моделювання динаміки основних показників зовнішньої торгівлі та економічного зростання країн, що дозволить виявити потенційні ризики та загрози національним економікам.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ТУРЕЧЧИНОЮ В СИСТЕМІ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ КРАЇН-ПАРТНЕРІВ

2.1. Еволюція та перспективи розвитку інституціонального базису українсько-турецьких відносин

Співробітництво між Україною і Туреччиною має міжцивілізаційний характер, що обумовлено низкою історичних та релігійних особливостей, а також відмінностями системно-структурних характеристик соціального та економічного розвитку країн. У зв'язку з цим дослідження економічних відносин між цими країнами повинні враховувати не лише економічні чинники, а й брати до уваги політичні та гуманітарні фактори взаємодії.

В результаті геополітичних та суспільно-економічних трансформацій на теренах колишнього Радянського Союзу на початку 90-х років минулого століття з'явилися нові суб'єкти міжнародних відносин – нові незалежні держави. Туреччина була серед країн, які активно стали налагоджувати політичні контакти з новими країнами Чорноморського регіону, у тому числі й Україною. Першим документом, який засвідчив початок формування українсько-турецьких відносин став «Декларація про принципи та цілі відносин між УРСР та Турецькою Республікою», підписаний сторонами у березні 1991 р. [43], а у серпні 1991 р. Туреччина одна з найперших країн-сусідів визнала Україну як незалежну державу.

Інституційне забезпечення співпраці України і Туреччини, яке складається з більше ніж 140 документів, можна вважати в основному сформованим. Основним документом є «Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою» від 4 травня 1992 р., який «визначає основні напрями, форми та методи співробітництва, необхідність становлення відносин в усіх галузях на всіх рівнях системної ієрархії управління, визначає важливість співробітництва в економічних, торгових, науково-технічних галузях з відповідним організаційно-правовим двостороннім забезпеченням; розвитку спільних підприємств та сприяння

розвитку підприємницької діяльності в межах країн; координації мегарегіональної взаємодії; співробітництва у сфері освіти, науки, культури, охорони навколишнього середовища; протидії тероризму, організаційній злочинності, контрабанді; співпраці у військових питаннях та міжнародної безпеки, міжнародних організаціях» [44].

Для реалізації положень зазначеного Договору у перші десять років українсько-турецького співробітництва було підписано низку двосторонніх угод в сфері: туризму, транспорту, військової підготовки, науки і техніки, інвестицій, подвійного уникнення оподаткування, митного регулювання, судноплавства, культури, освіти, охорони здоров'я, телекомунікацій, космічних досліджень. Отже, інституційний базис українсько-турецького співробітництва є комплексним та забезпечує виконання узгоджених завдань у всіх сферах життєдіяльності.

Водночас, на розвиток двосторонніх відносин України та Туреччини істотний вплив здійснюють геополітичні зміни у регіоні Близького Сходу. Зовнішня політика Туреччини значною мірою формується під впливом відносин з США та Російською Федерацією, оскільки, як зазначає К. Замкова, «неоосманська політика Реджепа Таїпа Ердогана направлена на домінування у Близькосхідному регіоні, а там Туреччина конфронтує із Росією та США» [45, с. 45]. Геополітична ситуація на Близькому Сході і в Чорноморському регіоні зокрема, обумовлює позиції України як стратегічного партнера, оскільки Туреччині вигідний курс світового співтовариства і дії нашої країни на стримування агресії Росії. Крім цього, Україна і Туреччина не мають взаємних історичних претензій та політичних конфліктів, а відтак – відсутні перешкоди для поглиблення співробітництва між країнами. Цими важливими чинниками обумовлена активізація українсько-турецького співробітництва у військово-технічній сфері.

З цієї точки зору відзначимо документи, підписані у 2018 р.: «Меморандум між ДК «Укроборонпром» та Державним агентством з питань оборонної промисловості Турецької Республіки щодо взаємних банківських гарантій» [46], «Угода про співробітництво у сфері розвитку між урядами

України та Турецькою Республікою» [47], «Декларація щодо боротьби із тероризмом, транснаціональною злочинністю та кіберзагрозами» [48].

Підписання зазначених документів сприяло переходу співпраці України і Туреччини на якісно новий рівень, про що свідчить створення у 2019 р. і успішне функціонування «спільного підприємства у сфері високоточної зброї та аерокосмічних технологій, створеного державною компанією «Укрспецекспорт», що входить до складу «Укроборонпрому», та турецькою компанією «BaykarDefense», яка є одним із провідних виробників безпілотників» [49].

Окрім цього, поглибленню військово-технічного співробітництва сприяє «парафований у 2019 р. договір з турецькою державною корпорацією МКЕК на постачання 120-міліметрових ствольних керованих ракет «Конус» виробництва ДККБ «Луч»; Україна придбала у Туреччини партію ударних безпілотників Bayraktar TB2, які вже успішно пройшли льотне випробування в українському небі; турецькі безпілотні літальні апарати були придбані в комплекті з міні-бомбами Roketsan MAM-L (також відомої як Smart Micro Munition)» [50].

Крім двосторонніх секторальних угод, країни співпрацюють в межах ООН, Ради Європи, ОБСЄ, мегарегіональних утворень (ОЧЕС, BLACKSEAFOR). Співробітництво в військовій галузі підтримується на двосторонньому рівні, в рамках Комісії Україна-НАТО та Програми «Партнерство заради миру». Турецька Республіка залишається важливим партнером України в науково-технологічній сфері: створена і функціонує спільна українсько-турецька лабораторія високих технологій, обговорюються питання реалізації спільних проектів: аерокосмічній сфері; електроніці; матеріалознавстві, нано-технологіях та прикладній енергетиці.

У той же час, спостерігається певна суперечливість зовнішньої політики Туреччини, обумовлена намаганням керівництва країни одночасно зміцнювати позиції лідера в регіоні Близького Сходу, зберігати добросусідські відносини з усіма країнами Чорноморського регіону та виконувати зобов'язання перед НАТО. Зазначені напрями зовнішньої

політики Туреччини закріплені в основному програмному документі турецького уряду, яким є стратегія «Політичне бачення - 2023» [51]. Основними стратегічними напрямками зовнішньої політики Туреччини визначені такі: «досягти всіх умов членства в ЄС та стати впливовою державою-членом ЄС до 2023 року; продовжувати прагнути до регіональної інтеграції для забезпечення безпеки та розвитку економічного співробітництва; відігравати важливу роль у вирішенні регіональних конфліктів; брати участь у всіх глобальних подіях; відігравати визначальну роль у міжнародних організаціях і повинна стати однією з 10 найбільших економік світу» [52].

На думку експертів, «Туреччина де-факто визнала анексію Криму Російською Федерацією, оскільки налагоджує транспортне сполучення з Кримом, обмежує доступ ВМС США до Чорного моря відповідно до конвенції Монтре, намагається не загострювати кримсько-татарське питання» [53]. Газопровід «Турецький потік» є переконливим прикладом подальшого розвитку, попри деякі протиріччя, партнерства Туреччини і Росії, що не може не позначитися на українсько-турецьких відносинах.

Отже, зберігаючи союзницькі відносини з НАТО, партнерські відносини як з ЄС, так і з Росією, Туреччина головним пріоритетом зовнішньої політики визначає регіональне лідерство в Чорноморському басейні та на Близькому Сході, а також посилення лідерських позицій на міжнародній арені. Зазначені особливості зовнішньої політики Туреччини та інтеграційні прагнення України (щодо вступу до НАТО та набуття членства в ЄС) визначають стратегічні пріоритети українсько-турецького співробітництва.

Для взаємовідносин України і Туреччини притаманна масштабність та орієнтованість на досягнення національних інтересів країн. В процесі реалізації співпраці між Україною і Туреччиною не виникало конфліктів та завжди ведуться переговори для вирішення як суперечливих питань, так і реалізації стратегічних проектів. Проте, щодо окремих напрямів

співробітництва діалог відбувається тривалий час, а зустрічі щодо їх вирішення відбуваються від часу до часу.

Таким тривалим переговорним процесом є укладання Угоди про вільну торгівлю (УВТ). Підписання цієї угоди є важливим з огляду на те, що «турецький ринок належить до найбільших за обсягами експортних поставок України, при цьому умови для реалізації експортного потенціалу є складними: середньозважене мито становить 9,9%, мито на продукцію сільського господарства – 43,4%, на промислові товари – 4,8%, лише половина (50,3%) тарифних ліній є пов'язаними» [54, с. 3].

Українсько-турецькі консультації з підготовки УВТ розпочалися у 2007 р., а у 2011 р. відкрито переговорний процес, в межах якого відбулося декілька переговорних раундів, проте на даний час переговори не досягли успіху. За змістом проект Угоди виходить за рамки торгівлі товарами та послугами, та охоплює більш широке коло питань. Серед окремих питань, у врахуванні яких зацікавлена українська сторона: відмова Турецької Республіки від застосування експортних субсидій у торгівлі з Україною; визнання за Україною статусу країни з ринковою економікою в рамках торговельних розслідувань; спрощення технічних бар'єрів та фітосанитарних вимог [54, с. 4].

Черговий етап переговорного процесу розпочався після зустрічі президентів України і Туреччини у 2019 р., на якій «Президент Туреччини Реджеп Ердоган заявив, що настав час завершити переговори про створення ЗВТ між країнами», а Президент В. Зеленський зазначив про необхідність «якнайшвидшого досягнення компромісу» щодо погодження усіх умов угоди про вільну торгівлю [55].

Фактичне перезавантаження переговорного процесу відбулося у лютому 2020 р. на зустрічі в Києві, коли президенти України та Туреччини уклали 7 угод, враховуючи «Меморандум про взаєморозуміння щодо переговорів про угоду про зону вільної торгівлі» між Міністерством України та Міністерством торгівлі Туреччини. За словами В. Зеленського в межах зони вільної торгівлі України і Туреччини планується «досягти товарообігу в

10 млрд. дол. США» [56]. Проте, незважаючи на те, що близько 95% положень угоди вже погоджені, останній етап переговорів стосується торговельних позицій, які, за словами Міністра закордонних справ України Д. Кулеби, «є надзвичайно чутливими для економістів обох країн» [57].

Після активізації переговорів Туреччина з серпня 2020 р. підвищила митні тарифи на 115 видів імпорتنих товарів, у тому числі й на українські товари. Згідно правил СОТ всі країни, що торгують з Туреччиною повинні мати однакові умови торгівлі, а тому єдиним виходом з цієї ситуації є покращення умов торгівлі з Україною в межах зони вільної торгівлі. Відповідно, позиції Туреччини в переговорному процесі є сильнішими порівняно з позиціями України, що обумовлено істотними відмінностями у митно-тарифній базі країн.

При цьому, фахівці з міжнародних відносин звертають увагу на загрози, які можуть виникати внаслідок підписання угоди про зону вільної торгівлі України з Туреччиною. Для зниження загроз для України необхідно передбачити «можливості застосування захисних заходів у випадку різкого зростання імпорту, що завдаватиме шкоду національним виробникам» [58]. Завершення тривалого переговорного процесу затримується саме через відстоювання Україною своїх зовнішньоторговельних інтересів (доступ до турецького ринку сільськогосподарської продукції, зокрема овочів, пшениці, соняшникової олії) та захисту внутрішнього ринку текстильної продукції від турецьких товарів.

В Україні склалася кризова ситуація в енергетичній сфері внаслідок внутрішніх проблем, обумовлених неефективним менеджментом енергетичної галузі, та переходом російського Газпрому до схем постачання газу європейським країнам в обхід України. Один з таких газогонів, «Турецький потік», став результатом співпраці Туреччини та Росії і був введений в експлуатацію у січні 2020 р. Внаслідок реалізації цього проекту бюджет нашої країни щорічно недоотримає близько 450 млн дол. США, які раніше надходили як оплата за транспортування газу до країн Південної Європи [59]. Також прогнозуються істотні майбутні втрати економіки

України внаслідок введення в експлуатацію другої гілки газогону «Північний потік», потужність якого значно перевищує пропускну спроможність «Турецького потоку».

Щорічно Туреччина імпортує близько 30 млрд м. куб. російського газу, з яких до січня 2020 р. приблизно половина цього обсягу надходила через газогін «Блакитний потік», а інша частина – через Україну та Південно-Східну Європу. З 2020 р. Туреччина отримує весь газ в обхід України, а російський проект щодо постачання газу в Європу в обхід України знаходиться на завершальній стадії. Така ситуація є результатом співпраці Туреччини та Росії, проте стала джерелом загроз енергетичній та економічній безпеці України. У зв'язку з цим, на зустрічі президентів України і Туреччини у 2020 р. було досягнуто домовленості про транспортування через територію Туреччини і Болгарії каспійського газу до України, зокрема, постачання скрапленого газу через газогін TANAP. Проте, реалізація цього проекту є технічно складною, що обумовлює тривалий час його підготовки і реалізації.

Регіональне співробітництво України і Туреччини характеризується активними взаємовідносинами між Одеською областю та м. Стамбул, Києвом та Анкарою, містами Суми та Муглу та відбувається відповідно до Угод про співробітництво, укладених державними обласними адміністраціями та органами місцевої влади. Станом на листопад 2021 р. в Україні працює Посольство Турецької Республіки (м. Київ), Генеральне консульство – в Одесі, Почесне консульство – в Харкові. В Туреччині інтереси громадян України представляють Генеральне консульство України в Стамбулі та Консульство України в м. Анталія. Порівняно з 2012 р. кількість дипломатичних установ зменшилася: на території України на 1 почесне консульство, а на території Туреччини – на 2 консульства. Це певною мірою відображає зниження інтенсивності взаємовідносин упродовж 2013-2019 р.

Важливим аспектом інституціонального базису безпеки українсько-турецьких економічних відносин стало створення торгово-промислової палати (ТПП) як важливого елементу активізації бізнес-середовища в Україні

та залучення турецьких інвестицій. Меморандум про створення Українсько-Турецької торгово-промислової палати був підписаний у 2019 р. уповноваженими особами Торгово-промислової палати України та товарних бірж Туреччини, наприкінці 2020 р. відбулося установче засідання турецької сторони, а у лютому 2021 р. – установче засідання української частини Українсько-Турецької торгово-промислової палати [60].

Підставою для створення спільної ТПП стала активна діяльність Українсько-турецької ділової ради, яка функціонує в рамках ТПП України. Зазначимо, що з усієї сукупності підприємств з турецькими інвестиціями (понад 600) лише незначна частка має своє представництво у ТПП України [61]. За оцінками експертів, значна частина інвестиції з Турецької Республіки надходить до України через банківські установи інших країн, відтак обліковуються не як «турецькі» інвестиції [62]. Тому, створення і функціонування спільної ТПП як посередницької установи із забезпеченням комплексу інформаційно-консультаційних та технічних заходів позитивно відобразиться на розвитку корпоративної складової відносин між країнами.

З середини 90-х років в Центрально-Східній Європі спостерігається активне формування мегарегіональних об'єднань у тому числі і за участю України, які на практиці реалізовували концепцію різнорівневої інтеграції або поєднання в інтеграційні блоки, потенційно близькі один за економічними, політичними і культурними параметрами. Створення мегарегіональної інтеграційної системи співробітництва сприяло поглибленню європейської інтеграції, цілісності й політичної стабільності Європи, підвищенню її геоекономічної і геополітичної ролі. У цьому процесі особливе значення відводиться Чорноморському регіону, розвиток якого безпосередньо пов'язаний із становленням Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) [63].

Серед важливих напрямів оптимізації діяльності цього угруповання варто виділити стратегічне партнерство з окремими країнами-членами ОЧЕС, яке передбачає істотну трансформацію інституціонального базису взаємодії партнерів у досягненні конкретних цілей двосторонніх відносин.

Складниками взаємодії має бути взаєморозуміння, взаємна підтримка та співпадіння стратегічних інтересів, орієнтованих на досягнення генеральних цілей співробітництва. У цьому аспекті перспективним видається співробітництво з географічно та історично близькою Турецькою Республікою, яка володіє внутрішнім ринком зі значним ресурсним та науково-технічним потенціалом.

З огляду на той факт, що Туреччина вважається одним з ключових учасників ОЧЕС, доцільно розвивати взаємовідносини з цією країною як партнером в межах зазначеного мегарегіонального економічного угруповання. Особливе значення співпраці в межах ОЧЕС має для Туреччини та України з точки зору підвищення їх статусу в переговорах щодо євроінтеграції.

В системі мегарегіонального колективного співробітництва Україні важливо використати членство в Організації за демократію та економічний розвиток (ГУАМ) як інструменту поглиблення співпраці з Туреччиною, яка разом зі Латвією мають статус офіційних спостерігачів у цій організації. На думку фахівців, «ГУАМ поступово може перетворитися на впливову силу на Чорноморському просторі при співпраці з мегарегіональними лідерами, а також Чорноморського форуму «За діалог і партнерство» [64, с. 536]. Зважаючи на посилення геополітичних загроз національній безпеці України, активне співробітництво з країнами-членами ГУАМ та спостерігачами дозволить вирішити низку стратегічних проблем нашої країни, зокрема енергетичну, оскільки як вважає Х. Тіммерман, одним з головних завдань цієї організації є «... підтримка чорноморсько-балтійських проектів транзиту газу в обхід Російської Федерації та взагалі формування протипази Москві» [65, с. 114]. Отже, в умовах істотних зовнішніх загроз Україні необхідно виступити ініціатором диверсифікації діяльності ГУАМ для інтенсифікації торговельних, транспортних, енергетичних, гуманітарних зв'язків між учасниками угруповання.

Підсумовуючи результати інституційного аналізу системи правового та організаційного забезпечення українсько-турецького співробітництва,

виділимо позитивні та негативні чинники, що впливають на розвиток стратегічного партнерства країн.

Серед позитивних чинників варто виокремити такі: активна участь країн у регіональних геополітичних угрупованнях, зокрема в ОЧЕС; європейський вектор зовнішньої політики; спільні переваги географічного розташування країн в місті сполучення Європи та Азії; безвізовий режим між країнами; прагнення країн до диверсифікації джерел постачання енергоносіїв; співпраця України і Туреччини в межах регіональних інтеграційних процесів як інструмент реалізації євроінтеграційних прагнень країн; активізація військово-політичної співпраці в контексті безпекових ініціатив регіону (зокрема, в рамках НАТО).

Негативними чинниками розвитку стратегічного партнерства, на нашу думку, є: співпраця Туреччини з Росією та реалізація спільних проєктів, які стають джерелом загроз для України; слабкі економічні та переговорні позиції України в процесі узгодження основних положень Угоди про вільну торгівлю з Туреччиною; неоднозначна позиція Туреччини в межах регіональних ініціатив України (ОЧЕС, ГУАМ) та відсутність мотивів участі турецької сторони у таких інтеграційних угрупованнях, що загрожує порушенням балансу сил в регіоні.

Як бачимо з результатів дослідження, негативні чинники, що мають переважно зовнішній характер, можуть посилювати загрози для національної безпеки України. Водночас, вагомі позитивні фактори та розвинене інституційне забезпечення українсько-турецького співробітництва можуть бути використані для мінімізації загроз та розвитку стратегічного партнерства двох країн.

2.2. Визначальні тенденції та динамічні характеристики економічного співробітництва України і Туреччини

Геополітична та економічна ситуація в Україні та Туреччині, зокрема євроінтеграційна компонента зовнішньої політики, має особливе значення

для розроблення і реалізації стратегій співробітництва. Ефективне використання передумов та факторних переваг стратегічного партнерства в регіональному вимірі потребує врахування реальних позицій країн в гео економічному просторі.

Згідно рейтингу експертів проекту «Політичний атлас сучасності», Україна поступається Туреччині за більшістю критеріальних ознак: державність, наявні зовнішні та внутрішні загрози, рівень міжнародного впливу, якість життя (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльний рейтинг України та Туреччини

Показник	Україна		Турецька Республіка	
	Місце в рейтингу	Індекс	Місце в рейтингу	Індекс
1. Державність	113	4,35	35	7,23
2. Зовнішні та внутрішні загрози	140	2,27	88	4,00
3. Потенціал міжнародного впливу	29	0,59	14	1,14
4. Якість життя	101	2,20	99	2,27
5. Інституціональні основи демократії	41	6,46	99	5,13

Джерело: складено за [66]

За наведеними показниками рейтингові позиції Турецької Республіки є кращими за позиції України, водночас, Туреччина має нижчі показники в загальносвітовому вимірі. Показовою є різниця значень інтегрального показника, який для Туреччини складає 3,95 (67-е місце в світі), для України – 3,17 (84-е). Звернемо увагу на показник вагомості міжнародного впливу, за яким Турецька Республіка посідає 14-те місце, а Україна – 29-те.

На основі показників рейтингу Політичного атласу сучасності для 192 країн світу проведемо групування за допомогою кластерного аналізу. Отримані результати дозволили виділити 10 груп країн (додаток А). Туреччина, разом із високорозвиненими країнами (Великобританія, США, Італія, та ін.) увійшла до восьмої групи, а Україна – до дев'ятої групи країн і

є досить наближеною до центра кластера разом з Чехією та Португалією, про що свідчить розрахункова евклідова відстань (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Фрагмент результатів кластерного аналізу країн за показниками рейтингу «Політичного атласу сучасності»

Номер групи	Країни групи (евклідова відстань)
8.	Азербайджан (6354,35), Вірменія (5551,56), Бахрейн (8468,81), Болівія (4183,17), Боснія и Герцеговина (4225,67), Македонія (3897,3), Великобританія (9223,91), Італія (6022,18), Киргизстан (6042,44), Мальдівські о-ви (6677,27), Панама (5697,42), Словенія (7228,53), США (7572,2), Туркменістан (5573,52), Турецька Республіка (7114,68) , Естонія (7330,3), Ямайка (4513,45).
9.	Венесуела (9771,76), В'єтнам (7024,6), Ізраїль (9255,49), Індонезія (4893,68), Лівія (6992,74), Марокко (5245,37), ОАЕ (8378,28), Пакистан (7100,73), Перу (6599,34), Польща (7195,73), Португалія (5840,65), Сінгапур (7635,97), Україна (6572,51) , Чехія (6376,34).

Джерело: розраховано за [66]

Зазначимо, що подібність за показниками якості життя 101-а і 99-а позиції для України і Турецької Республіки (табл. 2.3.) не співпадає з оцінками Human Development Report [67], який підтверджує помітну різницю між країнами за Індексом людського розвитку (HDI) (додаток Б, рис. Б.1). Спостерігається істотна відмінність показників України (група країн з високим рівнем розвитку) та показників Туреччини (група країн з найвищим рівнем розвитку), проте рівень двох країн є вищим за середньосвітовий показник рівня людського розвитку.

Порівняння позицій України та Турецької Республіки за індексом глобальної конкурентоспроможності, який складається щорічно Всесвітнім економічним форумом, дозволяє зробити висновок про вищий рівень конкурентоспроможності економіки Туреччини, ніж України (табл. 2.3). Хоча за 2006-2019 рр. відбулося зниження рейтингових оцінок для обох країн, негативні зміни були більш вагомими в економіці України, яка втратила 16 позицій внаслідок переміщення з 69 місця у 2006 р. на 85 місце у 2019 р. Туреччина у довгостроковому періоді втратила лише 3 позиції, але порівняно з найкращим результатом (43 місце у 2012-2013 рр.) відбулося зниження

рейтингової оцінки на 19 позицій – 61 місце у 2020 р. З огляду на зміну методології розрахунку складових індексу глобальної конкурентоспроможності починаючи з 2018 р. бальна оцінка істотно відрізняється від попередніх періодів, проте рейтингові місця країн відображають погіршення конкурентоспроможності відносно 2017-2018 рр.

Таблиця 2.3

Динаміка рейтингових оцінок конкурентоспроможності України та Турецької Республіки, 2006-2019 рр.

Рік	Україна		Турецька Республіка	
	Місце в рейтингу	Індекс конкурентоспроможності	Місце в рейтингу	Індекс конкурентоспроможності
2006-2007	69	4,03	58	4,14
2007-2008	73	-	53	-
2008-2009	72	4,09	63	4,15
2009-2010	82	-	61	-
2010-2011	89	3,90	61	4,25
2011-2012	82	-	59	-
2012-2013	73	4,14	43	4,45
2013-2014	84	4,05	44	4,45
2014-2015	76	4,14	45	4,46
2015-2016	79	4,03	51	4,37
2016-2017	85	4,00	55	4,39
2017-2018	81	4,11	53	4,42
2018	83	57	61	61,6
2019	85	57	61	62,1

Джерело: складено за [68-75]

Станом на 2019 р. Турецька Республіка знаходиться на 61-у місці, Україна – на 85-у місці серед 141 країни, показники яких бралися до уваги при складанні рейтингу (рис. 2.1). Як видно з рисунку, де представлені вибіркові країни, рівень глобальної конкурентоспроможності Туреччини є вищою, ніж окремих європейських країн (зокрема Хорватії та Албанії), а Україна поступається усім європейським країнам, випереджаючи окремі країни Латинської Америки та Африки.

Крім цього, згідно групування за стадіями розвитку міжнародної конкурентоспроможності країн (за теорією М. Портера), сильніші конкурентні позиції Туреччини в глобальній економіці підтверджуються її

приналежністю до групи країн, що знаходяться на стадії переходу від економіки «орієнтованої на ефективність» до «інноваційно-орієнтованої» економіки. Україна знаходиться в групі країн, які знаходяться на перехідній стадії від розвитку на основі «факторних переваг» до економіки «орієнтованої на ефективність».

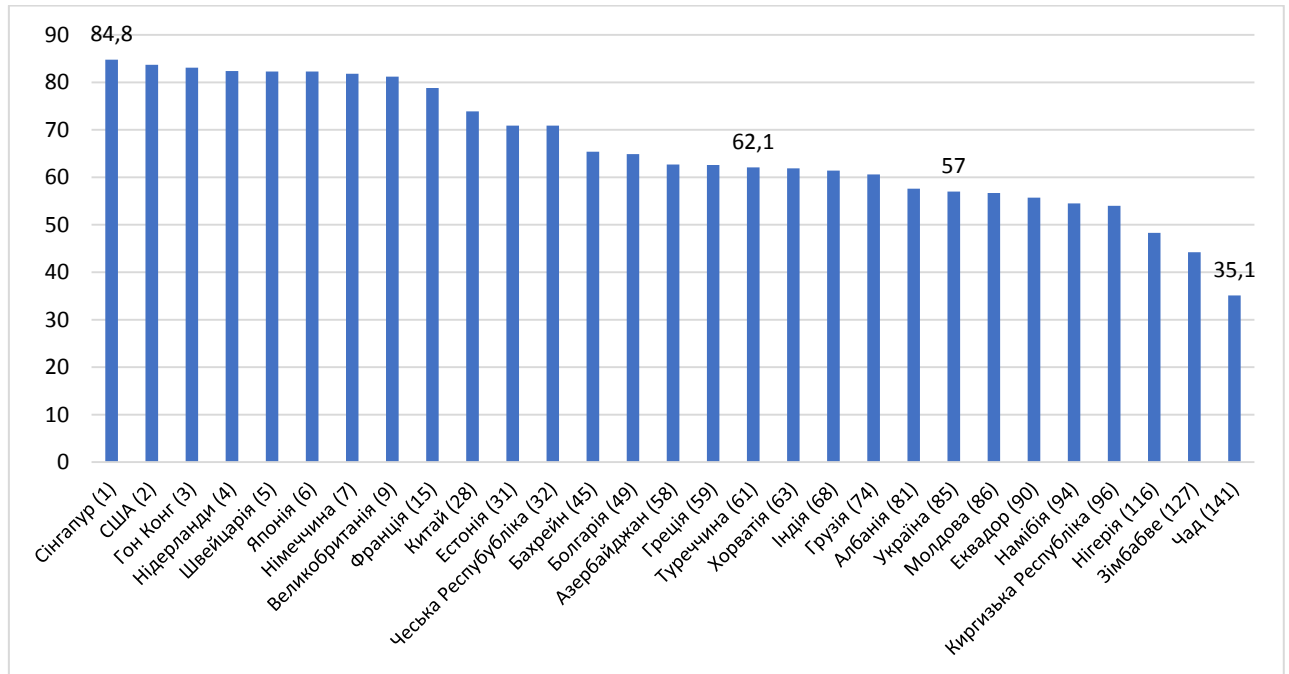

Рис. 2.1. Рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності окремих країн світу, 2019 р.

Джерело: побудовано за [75]

Дослідження зовнішньої торгівлі Туреччини з Україною дозволяє оцінити вагомість торгівлі товарами з нашою країною в системі зовнішньоекономічних зв'язків Туреччини. За нашими розрахунками (рис. 2.2), частка зовнішньої торгівлі з Україною у структурі зовнішньоторговельного обороту (ЗТО) Туреччини у період 2007-2019 рр. у середньому становила 1,45% (експорту – 1,03%, імпорту – 1,75%). Як видно з рисунку, динаміка показників зовнішньої торгівлі має циклічний характер і відзначається зростанням частки українського імпорту в загальних обсягах імпорту Туреччини в періоди загострення економічної кризи: у 2008 р. (світова фінансово-економічна криза) відбулося збільшення цього показника до 3% порівняно з 2007 р. (2,65%); у 2019 р. (економічна криза внаслідок

пандемії COVID-19) показник збільшився до 1,24% порівняно з 2018 р. (1,02%).

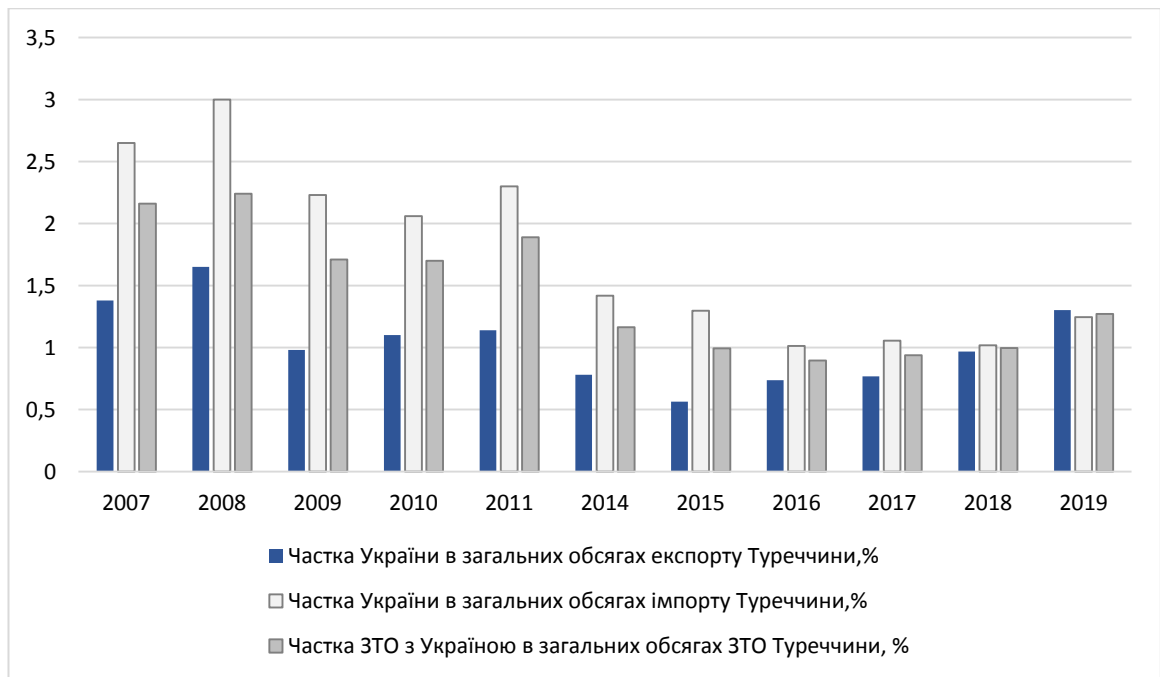

Рис. 2.2. Динаміка частки експорту-імпорту України в загальному обсязі зовнішньої торгівлі Турецької Республіки, 2007-2019 рр.

Джерело: розраховано за [76]

За даними Державної служби статистики України, у 2019 р. товарооборот між Україною та Туреччиною становив 4,9 млрд дол. США або 4,5% загального обсягу ЗТО України. Турецька Республіка знаходиться на шостому місці серед провідних зовнішньоторговельних партнерів нашої країни та є четвертим за обсягом експорту зовнішнім ринком для України.

Динаміка обсягів експорту та імпорту характеризується циклічними коливаннями з істотним зниженням цих показників у кризові періоди (рис. 2.3). У 2009 р. обсяги експорту зменшилися більше ніж удвічі, до 2,13 млрд дол. порівняно з 2008 р., коли цей показник становив 4,63 млрд дол. Обсяги турецького імпорту до України також зменшилися з 1,95 у 2008 р. до 0,95 млрд дол. у 2009 р. або на 51%. Упродовж 2010-2011 р. спостерігалася позитивна тенденція для України – обсяги експорту до Туреччини зростали швидшими темпами (42% і 23% відповідно) порівняно із зростанням імпорту (35% і 14% відповідно), що обумовило збільшення позитивного сальдо

зовнішньої торгівлі з 1,18 млрд. дол. у 2009 р. до 1,74 млрд. дол. у 2010 р. та до 2,27 млрд. дол. у 2011 р. У 2013-2015 рр. відбулося зменшення зовнішньоторговельного обороту між країнами внаслідок загострення економічної кризи в Україні через російську військову агресію, проте позитивом у цей період було збереження додатнього сальдо зовнішньої торгівлі.

Відновлення позитивної динаміки зростання імпорту почалося раніше, ніж для експорту, і з 2016 р. до 2019 р. обсяги імпорту турецьких товарів до України збільшилися у 2 рази. Збільшення обсягів експорту, яке розпочалося з 2017 р. було не таким значним і приріст у 2019 р. порівняно з 2016 р. становив 0,58 млрд. дол. При цьому зауважимо, що зростання імпорту в останні роки відбувається швидшими темпами, ніж зростання експорту. Так, у 2019 р. обсяги імпорту збільшилися на 37,45 порівняно з попереднім роком, а обсяги експорту – лише на 11,5%, що призвело до зменшення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі з 0,64 до 0,27 млрд. дол. Отже, така динаміка основних показників зовнішньої торгівлі підтверджує зміцнення позицій Туреччини та послаблення переговорних позицій України в процесі узгодження основних положень Угоди про вільну торгівлю.

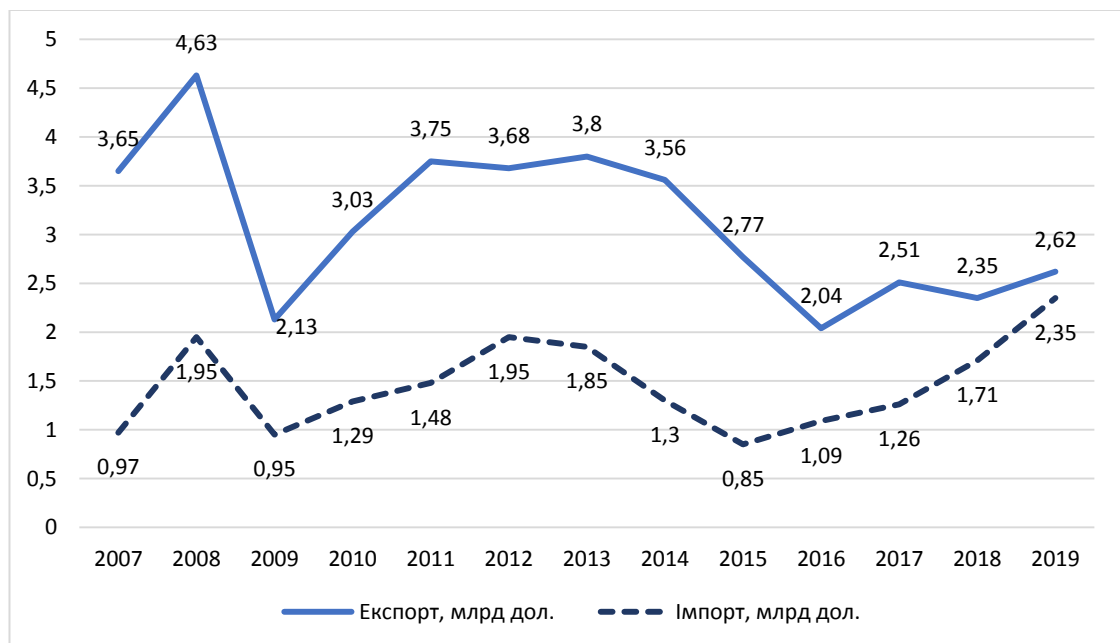

Рис 2.3. Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі України з Туреччиною у 2007-2019 рр.

Джерело: побудовано за [77]

Обсяги експорту та імпорту упродовж 2007-2019 рр. досягли найбільшого значення у 2008 р. (загальний обсяг ЗТО – 6,5 млрд. дол. США, позитивне торговельне сальдо – 2,7 млрд. дол. США). Але вже в 2010 р. торговельне сальдо склало 1,7 млрд. дол. США, при загальному товарообороті у 4,3 млрд. дол. США. Простежується певний зв'язок з динамікою частки України у зовнішній торгівлі Турецької Республіки (рис. 2.2), зокрема, зростання у кризовий період 2007-2008 рр. та 2019 р., як і з динамікою сальдо ЗТО (рис. 2.4.). З певним припущенням можна стверджувати, що у двосторонній торгівлі Туреччина краще використовує конкурентні переваги для пом'якшення впливу чинників світової кризи.

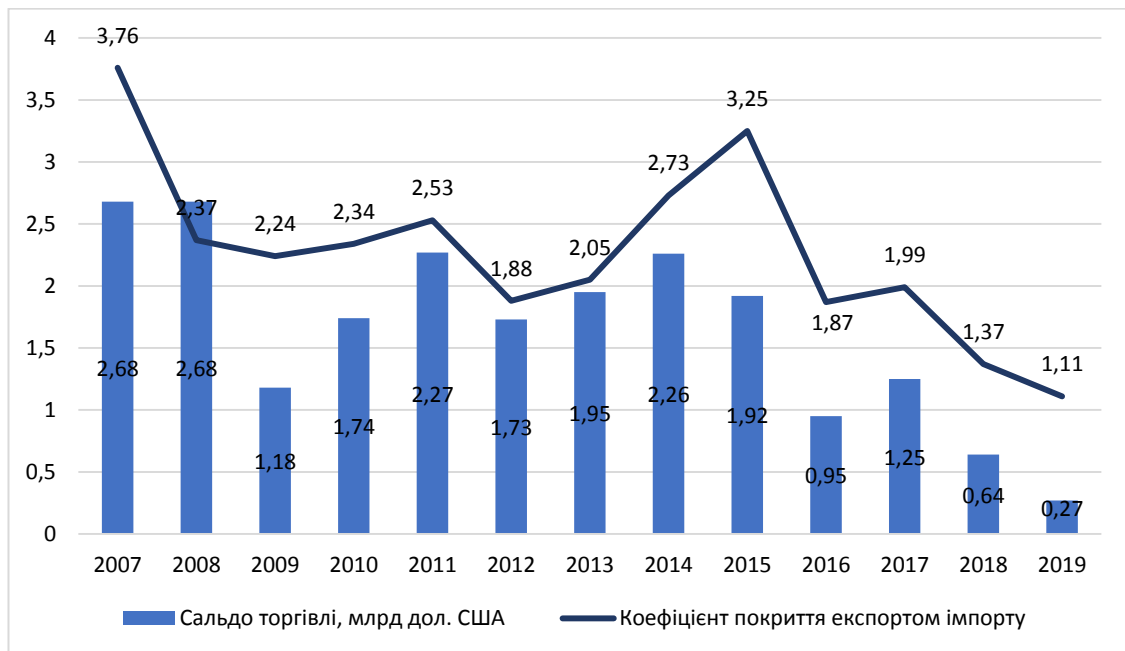

Рис. 2.4. Динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України з Туреччиною у 2007-2019 рр.

Джерело: розраховано за [77]

Результати аналізу динаміки основних показників двосторонньої торгівлі України з Туреччиною, зокрема обсягів експорту-імпорту товарів, сальдо торговельного балансу та динаміки покриття імпорту експортом дозволяє констатувати, що двосторонні торговельні відносини характеризуються переважанням обсягів експорту над імпортом, покращенням умов торгівлі, при нестабільній динаміці сальдо торгівлі та коефіцієнтів покриття імпорту експортом. Варто додати, протягом

досліджуваного періоду сальдо торгівлі було додатнім, а коефіцієнт покриття імпорту експортом був більше одиниці, що відповідає пороговому значенню цього показника як індикатора зовнішньоекономічної безпеки держави (не повинно бути менше 1 [78]).

Аналіз якісних характеристик українського-турецької торгівлі, зокрема, товарної структури експорту та імпорту (табл. 2.4, 2.5) дозволяє визначити домінантні товарні групи, співвідношення сировинної та готової до споживання продукції, тенденції в динаміці. Загалом, до Турецької Республіки експортується 5,88 % від загального обсягу експорту України, натомість лише 2,08 % у загальному обсязі імпорту в Україну складають турецькі товари.

Таблиця 2.4

Структура українського експорту до Туреччини та частка українських товарів у турецькому імпорті у 2019 р.

Товарні групи	Частка Туреччини в загальному обсязі експорту товарів з України, %	Частка України в загальному обсязі імпорту товарів до Туреччини, %
Усі товари	5,23	1,24
Залізо і сталь	10,75	9,75
Масло насіння, фрукти, зерно, насіння, плоди та ін.	21,10	14,70
Мін. паливо, масла, продукти перегонки та ін.	5,40	0,51
Добрива	17,60	16,28
Тварини, рослинні жири та олії та ін.	5,86	15,49
Продукти неорганічної хімії, дорогоцінні метали	12,58	9,98
Деревина та вироби з неї, деревне вугілля	15,26	11,51
Відходи харчової промисловості, корми для тварин	18,76	12,16
Злаки	3,19	7,45
Руди, шлак і зола	2,47	6,38
Мідь і вироби з неї	12,32	1,00
Органічні хімічні сполуки	6,77	0,69
Вироби з чорних металів	1,36	1,38
Пластмаси та вироби з них	4,73	0,25
Шкіряні, фарбувальні екстракти та ін.	8,29	1,40
Сіль, сірка, землі, каменю, гіпсу, вапна та цементу	2,69	4,23
Машини, ядерні реактори, котли та ін.	0,36	0,05
Їстівні фрукти, горіхи, шкірка цитрусових, дині	4,40	2,92
Ефірні масла, духи, косметика, туалет	3,72	0,62
Овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульбоплоди	3,53	1,33
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,82	2,61
Папір та картон, вироби з них	0,42	0,12
Молочні продукти, яйця, мед та ін.	0,44	2,23
Судна, човни та інші плавальні споруди	1,22	0,23
Білки, крохмаль, клей, ферменти	3,91	0,46
Керамічні вироби	0,88	0,41

Джерело: розраховано за [79]

В структурі українського експорту до Туреччини переважає сировинна продукція, з яких 51,9% становила головна експортна продукція України – недорогоцінні метали (10,7% загального обсягу експорту). Тобто, Туреччина є одним з найбільших імпортерів вітчизняних недорогоцінних металів. У зв'язку з цим звернемо увагу на те, що «ринок залізорудної сировини в Україні, як стратегічний сектор економіки, через свій вичерпний характер, зосереджений у приватному, вертикально-інтегрованому секторі економіки, що зумовлює відсутність впливу єдиної державної політики» [80, с. 8] та системного управління, що може становити загрозу ефективній реалізації експортного потенціалу у випадку істотних трансформацій на зовнішніх ринках. Частка сільськогосподарської продукції (олія насіння, фрукти, зерно, плоди) становить 7,6% загального експорту в Туреччину або 21,1% усього обсягу українського експорту цієї продукції. Частка мінерального палива складає 6,5% експорту до Туреччини (5,4% загального обсягу цієї групи); добрив – 5,5% (17,6%); тварин, рослинних жирів та олії – 5% (5,8%); продуктів неорганічної хімії, недорогоцінних металів – 4,7% (12,6%); деревини та виробів з неї, деревне вугілля – 4,2% (15,3%); відходів харчової промисловості та кормів – 3% (18,7%); злаків – 2,6% (3,2%); руд, шлаків і золи – 2,1% (2,5%).

Вагому частку у товарній структурі експорту до Туреччини становить промислова продукція українського виробництва, з якої найбільше експортується: міді та виробів з неї (12,3%); органічних хімічних сполук (6,7%); пластмас (4,7 %); шкіряних, фарбувальних екстрактів (8,3%). В структурі турецького імпорту продукція чорної металургії становила 9,7% загального обсягу імпорту цієї продукції; сировинна сільськогосподарська продукція – 14,7%; 16,3% – добрива; жири та олії тваринного і рослинного походження – 15,5%; продукти неорганічної хімії – 10%; деревина та вироби з неї, деревне вугілля – 11,5%; відходи харчової промисловості, корми для тварин – 12,1%. Загалом, в абсолютному вимірі 98,2% українського експорту до Туреччини включає 22 товарні групи, експорт яких перевищує 0,1% загального обсягу експорту в Турецьку Республіку, що підтверджує

недостатню диверсифікацію зовнішньої торгівлі українськими товарами і, отже, становить певні загрози для зовнішньоекономічної безпеки при інтенсифікації торговельного обміну, зокрема в умовах угоди про вільну торгівлю.

Важливим показником конкурентоспроможності країни та передумовою формування міцних позицій у двосторонньому співробітництві є частка високотехнологічних товарів та продукції з високим рівнем доданої вартості у загальних обсягах експорту до країни-партнера.

Таблиця 2.5

Структура турецького імпорту до України та частка українських товарів у турецькому експорті у 2019 р.

Найменування товару	Частка Туреччини в загальному обсязі імпорту товарів в Україну, %	Частка України в загальному обсязі експорту товарів з Туреччини, %
Усі товари	3,87	1,3
Їстівні фрукти, горіхи, дині	22,71	4,77
Пластмаси та вироби з них	3,52	2,72
Машини, ядерні реактори, котли та ін.	1,73	0,84
Засоби наземного транспорту, крім колійного	2,16	0,52
Мін. паливо, масла, продукти перегонки та ін.	0,35	1,52
Вироби з чорних металів	7,58	1,38
Електричне, електронне обладнання	1,58	0,76
Папір та картон, вироби з них	2,71	3,21
Трикотажні або в'язані тканини	45,68	3,01
Мастильні матеріали, віск, свічки та ін.	8,89	5,24
Сіль, сірка, земля, каміння, гіпс, вапно, цемент	7,75	1,30
Овочеві, фруктові та інші їстівні фабрикат	14,40	2,16
Овочі та їстівні коренеплоди	23,13	2,71
Килими та інші текстильне покриття	77,61	2,32
Предмети одягу, аксесуари (в'язані)	7,25	0,36
Залізо і сталь	1,37	0,30
Інші вироби з недорогоцінних металів	11,25	4,20
Органічні хімічні сполуки	3,49	4,36
Предмети одягу, аксесуари (не в'язаний)	6,25	0,40
Спеціальні тканини, мережива, гобелени та ін.	26,35	3,83
Ефірні масла, духи, косметика, туалет	2,28	3,58
Штучні нитки	10,66	1,40
Перли, дорогоцінні камені, метали, монети та ін.	5,62	0,45
Алюміній і вироби з нього	4,30	0,84
Гума та вироби з неї	1,66	0,70
Керамічні вироби	3,91	1,64

Джерело: розраховано за [79]

Враховуючи перспектив підписання Угоди про вільну торгівлю, варто звернути увагу на те, що в імпорті товарів з Туреччини до України (табл. 2.5) на відміну від експорту, переважають готові вироби: продукти харчування – 13,2% імпорту з Турецької Республіки або 22,7 % загального обсягу імпорту цієї продукції в Україну. Спостерігається збільшення обсягів імпорту в Україну: споживчих товарів; машин, ядерних реакторів, котлів; засобів наземного транспорту, крім колійного; електричного, електронного обладнання; паперу та картону, виробів з них. Такі тенденції посилення асиметрії у зовнішній торгівлі підтверджують ризики підписання Угоди про вільну торгівлю для економіки України.

Серед інших товарів з вагомими позиціями в імпорті виділяються: килими та ін. текстильні покриття; трикотажні або в'язані тканини; спеціальні тканини, мережива, гобелени; овочі та їстівні коренеплоди; натуральне хутро та вироби з нього; овочеві, фруктові та інші їстівні фабрикати; вироби з недорогоцінних металів; нитки. Загалом, в імпорті товарів з Туреччини можна виділити 26 товарних груп, з яких частка кожної перевищує 1% загального обсягу імпорту, та 94 товарні групи, частка кожної з яких становить понад 0,1% (або 99,2 % від загального обсягу імпорту з Туреччини).

Таким чином для українсько-турецької зовнішньої торгівлі властиві такі характеристики:

- збереження нераціональної структури вітчизняного експорту до Туреччини, його сировинний характер при тому, що структуру імпорту складає переважно готова продукція;
- недостатня диверсифікованість експорту порівняно з імпортом, що підвищує чутливість української економіки до кон'юнктурних коливань на зовнішньому ринку;
- поступове нарощування обсягів ЗТО між країнами з переважанням експорту над імпортом.

Водночас, в останні кілька років зберігається стабільне зростання обсягів товарообороту, додатне сальдо зовнішньої торгівлі, позиція

Туреччини як одного з основних імпортерів українських товарів при недосконалій структурі українського імпорту та експорту. Таким чином, незважаючи на значне зростання обсягів торгівлі та додатне сальдо, Україна залишається експортером продукції з низькою доданою вартістю переважно сировинної та імпортером – готової продукції з високої доданою вартістю.

2.3. Економетрична оцінка рівня ефективності українсько-турецьких економічних відносин

Виявлення суперечностей та можливостей покращення передумов розвитку зовнішньоторговельного співробітництва України з Туреччиною потребують проведення аналізу якісних параметрів, визначення негативних тенденцій та окреслення стратегічних перспектив відносин з урахуванням критеріїв економічної безпеки держави.

Потенціал співробітництва оцінюється на основі виявлення порівняльних переваг країн за показником індексів порівняльних переваг України (RCA_{ukr}) та Туреччини (RCA_{tur}) за основними експортними товарами. Результати розрахунку індексу RCA для України та Туреччини подано на рисунках 2.5 та 2.6.

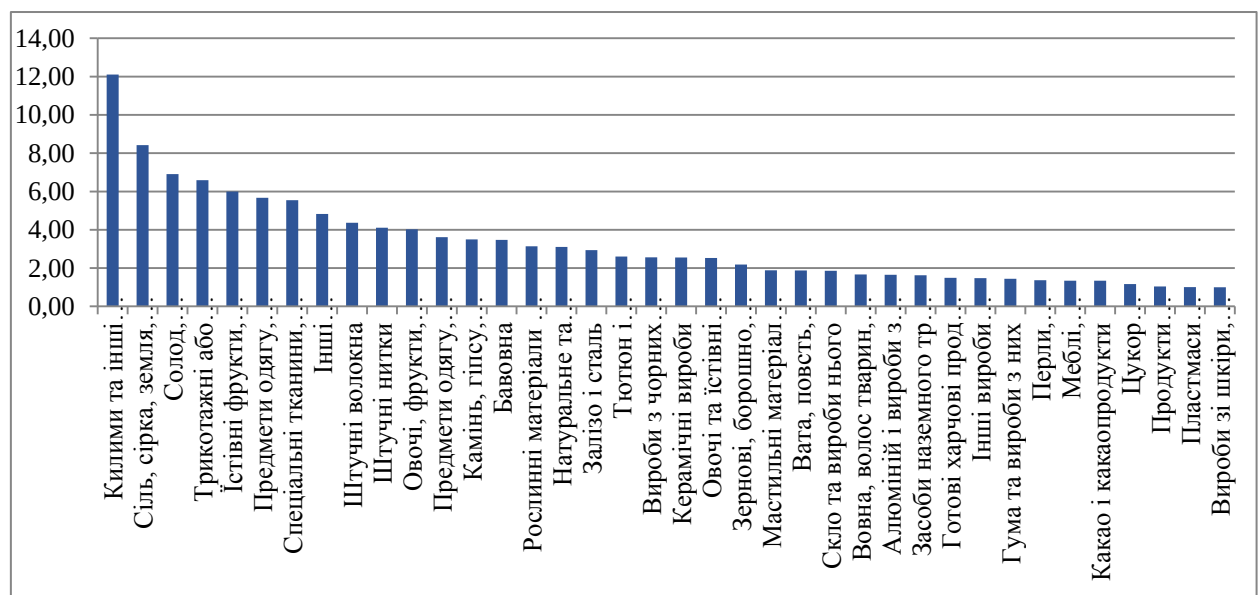

Рис. 2.5. Результати розрахунку індексу порівняльних переваг для імпортних товарів з Туреччини, 2019 р.

Джерело: розраховано за даними[79]

Середнє значення індексу RCA більше одинці і становить 1,23 – для України та 1,51 – для Туреччини, що підтверджує наявність порівняльних переваг у торгівлі. За результатами розрахунку індексу порівняльних переваг у 2019 р. для 39 груп товарів з Туреччини значення RCA було більшим за 1, а для українських товарів індекс перевищив одиницю лише для 25 товарних груп, що свідчить про міцніші конкурентні позиції турецьких імпортерів порівняно з українськими виробниками експортоорієнтованої продукції. Цей висновок також підтверджується структурною асиметрією зовнішньоторговельного обороту України і Туреччини.

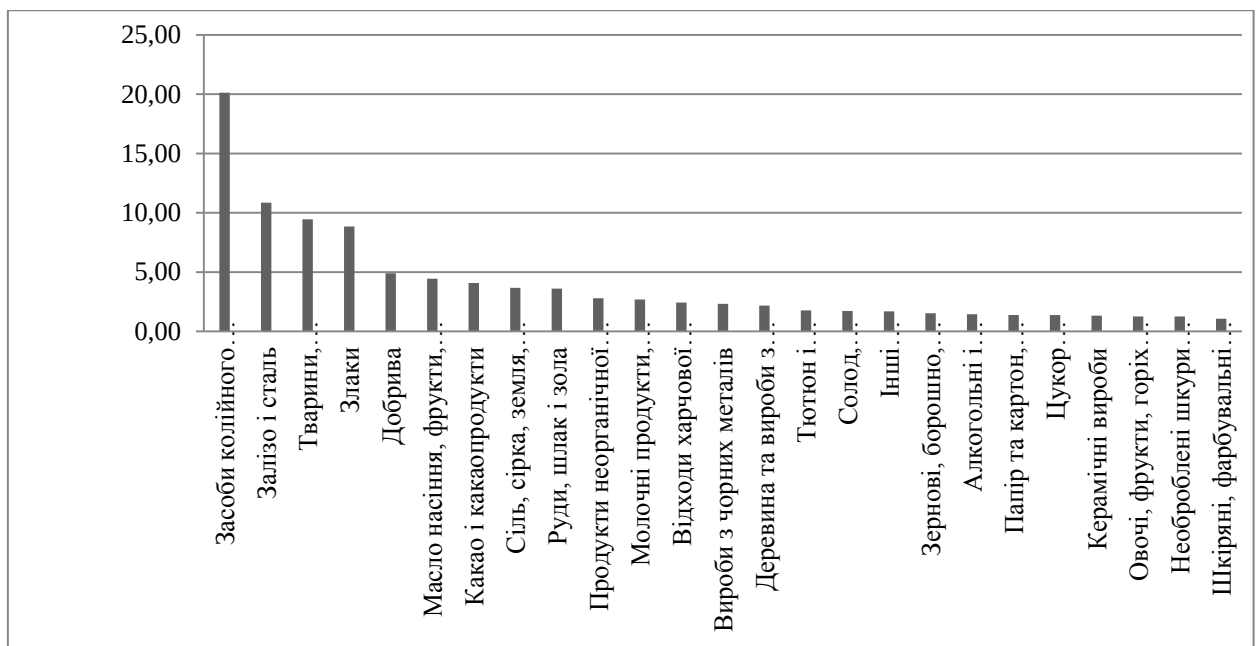

Рис. 2.6. Результати розрахунку індексу порівняльних переваг для експортних товарів з України, 2019 р.

Джерело: розраховано за даними [79]

З точки зору ефективності двосторонньої торгівлі, важливою складовою дослідження є ідентифікація подібних товарів з високим значенням показника виявлених порівняльних переваг для запобігання зменшенню обсягів зовнішньої торгівлі цими товарами. Зокрема, йдеться про такі товарні групи: 11 – солод, крохмаль, інулін, пшенична клейковина; 17 – цукор і кондитерські вироби; 18 – какао і продукти; 19 – зернові, борошно, крохмаль, молоко та ін. продукти; 20 – овочі, фрукти, горіхи та ін. їстівні фабрикати; 24 – тютюн і промислові замінники тютюну; 28 – продукти

неорганічної хімії, дорогоцінні метали; 69 – керамічні вироби; 72 – залізо і сталь; 73 – вироби з чорних металів.

Для порівняльного аналізу подібності зовнішньоторговельної діяльності України та Турецькою Республікою розрахуємо індекс компліментарності торгівлі з урахуванням товарної специфікації експорту та імпорту на основі статистичних даних за 2019 р., опублікованих Міжнародним центром торгівлі.

Значення індексу компліментарності українського експорту (TCI_{exp}) дорівнює 53,6, тобто, експортний портфель України відповідає імпортному портфелю Туреччини на 53,6 %.

Зворотній індекс компліментарності, який відображає відповідність імпортного портфелю України експортному портфелю Туреччини (TCI_{imp}), дорівнює 47,4, отже, турецький товарний експорт на 47,4 % відповідає обсягу потреб українського імпорту. Для порівняння, значення індексу компліментарності експорту України з Німеччиною дорівнює 45,1%, а зворотного індексу (імпорту) – 55,6%, з Китаєм – відповідно 43,1% та 41,7%.

Таким чином, простежується подібність зовнішньої торгівлі для найбільших зовнішньоторговельних партнерів України, включаючи і Туреччину, яка за обсягами ЗТО посідала шосте місце у 2019 р., що підкреслює важливість цієї країни як стратегічного партнера. Динаміка індексу компліментарності торгівлі між Україною і Туреччиною за 2007-2019 рр. (рис. 2.7) характеризується зростаючою тенденцією. Детальна характеристика розрахунку рівня компліментарності товарної структури торгівлі України та Турецької Республіки на прикладі найбільших товарних груп наведена у додатку В.

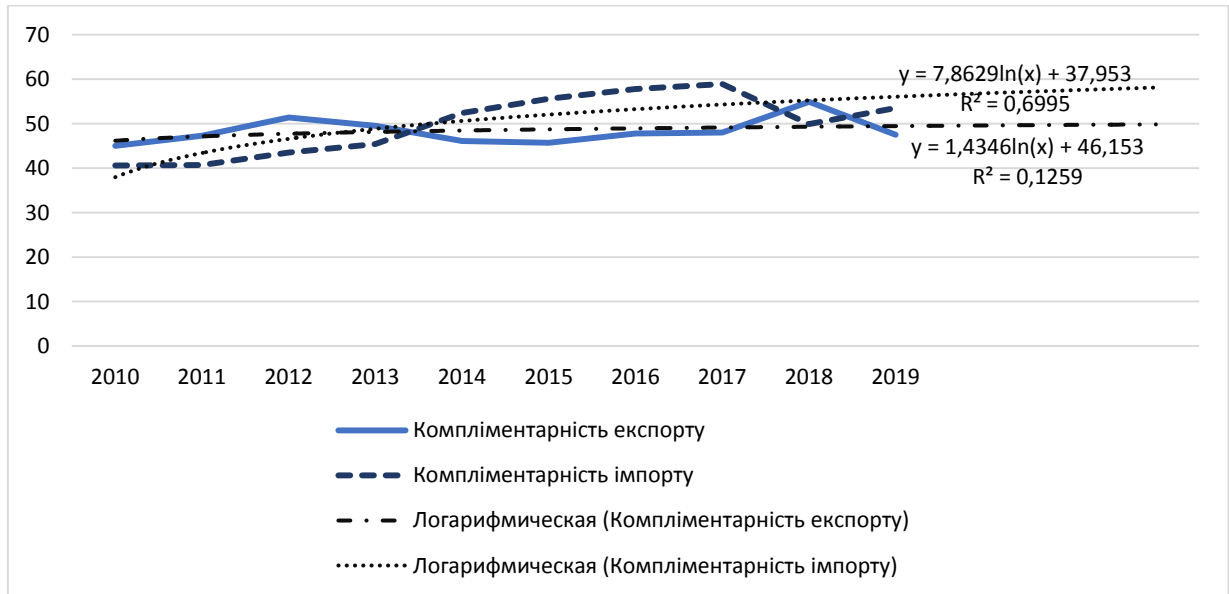

Рис. 2.7. Динаміка індексів компліментарності зовнішньої торгівлі України та Туреччини, 2010-2019 рр.

Джерело: розраховано за даними [79]

Для аналізу ефективності двосторонньої торгівлі в системі мегарегіональних утворень використаємо показник індексу інтенсивності торгівлі (ТІ). Як вже зазначалося в підрозділі 1.3, цей показник дозволить врахувати параметри розвитку світових господарських зв'язків та визначити місце українсько-турецької торгівлі в мегарегіональному економічному середовищі з урахуванням потенціалу співробітництва.

Значення індексу інтенсивності торгівлі у 2019 р. дорівнював 4,59, у той час як граничне значення цього показника встановлене на рівні 1. Тому можемо зробити висновок про реалізацію потенційних можливостей торгівлі між країнами, оскільки за досліджуваний період значення цього показника перевищувало граничне (рис. 2.8).

Внутрішньогалузева торгівля розвивається в умовах подібності потенціалу забезпеченості виробничими факторами. В реальності внутрішньогалузева торгівля здійснюється переважно між високорозвиненими економіками та країнами з подібною структурною побудовою соціально-економічних систем.

Індекс внутрішньогалузевої торгівлі ІТТ у 2019 р. дорівнював 0,59. За останні 10 років спостерігалася зростаюча динаміка цього показника, водночас з істотними амплітудними коливаннями на початку досліджуваного періоду - від мінімального значення 0,4 у 2011 р. до максимального 0,66 у 2012 р.

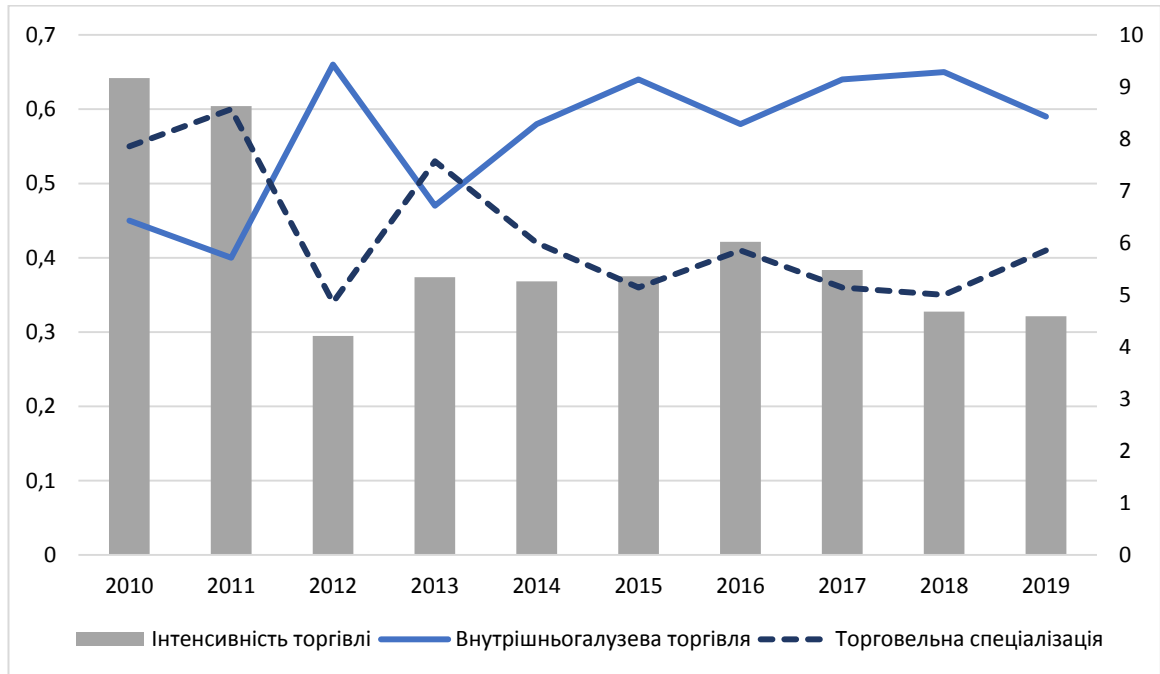

Рис. 2.8. Динаміка значень індексів інтенсивності торгівлі, внутрішньогалузевої торгівлі, торгової спеціалізації України та Туреччини, 2010-2019 рр.

Джерело: розраховано за даними [79]

Важливим якісним параметром зовнішньоторговельних відносин є індекс торгової спеціалізації (TS), за допомогою якого оцінюється взаємна конкурентоспроможність виробництва товарів двох країн. Отримане додатне значення дорівнює – 0,41, що дозволяє стверджувати про конкурентні переваги як наслідок спеціалізації виробництва певного товару та його експорту.

Зауважимо, що розрахунки показників здійснено без товарної специфікації зовнішньоторговельних відносин. Зведену таблицю показників подано нижче (табл. 2.6).

**Динаміка показників зовнішньої торгівлі
України та Туреччини у 2010-2019 рр.**

Рік	Показники двосторонньої торгівлі				
	Інтенсивність	Внутрішньогалузева торгівля	Компліментарність експорту	Компліментарність імпорту	Торгова спеціалізація
2010	9,17	0,45	45,09	40,61	0,55
2011	8,63	0,4	47,36	40,75	0,6
2012	4,21	0,66	51,36	43,55	0,34
2013	5,34	0,47	49,52	45,46	0,53
2014	5,26	0,58	46,15	52,42	0,42
2015	5,36	0,64	45,67	55,62	0,36
2016	6,02	0,58	47,8	57,8	0,42
2017	5,48	0,64	48	58,94	0,36
2018	4,68	0,65	54,91	49,99	0,35
2019	4,59	0,59	47,54	53,57	0,41

Джерело: розраховано за даними [79]

Для визначення значущості зовнішньоекономічних відносин України та Туреччини для економічного зростання країн за показником ВВП в розрахунку на одну особу, проведений покроковий багатofакторний регресійний аналіз. Попередньо складено кореляційну матрицю для обох країн (додаток Г), що дозволило виключити колінеарність незалежних факторів. Отримане рівняння множинної регресії факторів впливу на економічне зростання:

$$Y = a_1 \times ZTO + a_2 \times E + a_3 \times UT + a_4 \times y(-1), \quad (2.1)$$

де Y – ВВП на одну особу, ZTO – зовнішньоторговельний оборот, E – обмінний курс національної грошової одиниці, UT – умови торгівлі, $y(-1)$ – лагове значення залежної змінної.

Результати регресійного аналізу (додаток Д) доводять, що зовнішньоторговельний оборот між Україною та Туреччиною безпосередньо пов'язаний з економічним зростанням в країнах. Для України рівняння регресії:

$$Y = 0,62 \times ZTO + 0,66 \times E - 0,18 \times UT + 0,13 \times y(-1), \quad (2.2)$$

$$(6,98^*) \quad (2,02^{***}) \quad (-1,39^{***}) \quad (3,63^{**})$$

$$R = 0,98; R^2 = 0,98; DW = 1,51.$$

Збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту пов'язане з економічним зростанням (коефіцієнт регресії – 0,62%). Тобто, між показниками спостерігається прямо пропорційний зв'язок. Також виявлено істотний зв'язок між економічним зростанням та обмінним курсом гривні до долара США (0,66%). Спостерігається обернено пропорційний зв'язок між економічним зростанням та умовами двосторонньої торгівлі, тобто зменшення показника умов торгівлі збільшує ВВП на одну особу (0,18%) та лагове значення залежної змінної (при зміні лагового показника, залежна змінна збільшується (0,13%).

Для Туреччини залежність економічного зростання від основних макроекономічних показників описується рівнянням регресії:

$$Y = 0,32 \times ZTO - 0,002 \times E + 0,56 \times UT + 0,63 \times y(-1), \quad (2.3)$$

$$(3,12^{***}) \quad (-0,01) \quad (2,42^{***}) \quad (6,53^*)$$

$$R = 0,94; R^2 = 0,92; DW = 1,99.$$

Регресійна модель (рівняння 2.3) підтверджує безпосередній зв'язок між ВВП у розрахунку на одну особу та обсягами зовнішньоторговельного обороту (коефіцієнт регресії – 0,32%). Не виявлено залежність економічного зростання Туреччини від обмінного курсу турецької ліри. Умови торгівлі та лагове значення залежної змінної прямо пов'язані з економічним зростанням. Скореговані коефіцієнти детермінації для регресійних моделей (рівняння 2.2, 2.3) коливаються в межах норми і свідчать про щільний зв'язок між показниками. Адекватність регресії підтверджується отриманими значеннями коефіцієнту Дарбіна-Уотсона, який знаходиться в допустимих межах.

Аналіз стану зовнішньоторговельних відносин України з Туреччиною доцільно доповнити SWOT-аналізом (табл. 2.7) для виявлення сильних та слабких передумов стратегічного партнерства, а також можливостей розвитку та загроз, які можуть виникнути у майбутньому. Подібний аналіз дозволяє всебічно та об'єктивно оцінити стан українсько-турецького партнерства, що в майбутньому дасть можливість покращити партнерство на

основі цих даних. При цьому доцільно застосувати модифіковану нами методику усталеної форми прикладного аналізу обґрунтування проблем і цілей партнерства саме з позиції максимізації ефекту партнерства і мінімізації загроз національній, у тому числі економічній безпеці країн-партнерів. Йдеться, як зазначалося у підрозділі 1.3., про формування «дерева цілей» і «дерева проблем» як основи стратегічного структурного програмування двостороннього партнерства або в широкому сенсі двостороннього розвитку.

Таблиця 2.7

**SWOT-аналіз потенціалу розвитку зовнішньої торгівлі
України з Туреччиною**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Важливі позиції країн у структурі зовнішньої торгівлі. 2. Позитивні значення індексів зовнішньої торгівлі (RCA, TCI, TSI, TI, PI). 3. Висхідна тенденція зовнішньоторговельних відносин упродовж всього періоду співробітництва. 4. Позитивний вплив на економіку обох країн зовнішньоторговельних операцій. 5. Якісний інституціональний базис торгово-економічного співробітництва.	1. Недиверсифікований торговельний обмін товарами і послугами: сировинний характер експорту та імпорт готової продукції. 2. Слабкий рівень інвестиційного співробітництва та торгівлі послугами при недиверсифікованій структурі. 3. Домінування торговельного співробітництва в системі економічних відносин. 4. Значне митно-тарифне навантаження.
Можливості	Загрози
1. Перспектива створення зони вільної торгівлі між Україною та Турецькою Республікою. 2. Збільшення загального українсько-турецького товарообороту до 10 млрд дол. 3. Перспектива створення преференційного режиму інвестиційної діяльності між країнами. 4. Активізація економічного співробітництва в трансчорноморській транспортно-логістичній системі. 5. Поглиблення стратегічного співробітництва у воєнно-промисловій, науково-технічній, інноваційній, освітній, туристичній, енергетичній, аграрній сферах.	1. Посилення залежності Туреччини від Російської Федерації. 2. Збільшення енергозалежності від імпорту російських та близькосхідних енергоносіїв. 3. Активізація російсько-турецького економічного співробітництва. 4. Перспектива перетворення Туреччини в монополіста із транспортування близькосхідних енергоносіїв. 5. Активізація політики імпортозаміщення в Туреччині.

Джерело: складено автором

На основі модифікованої методики SWOT-аналізу з урахуванням проблем і цілей партнерства саме з позиції максимізації ефекту партнерства і

мінімізації загроз національній, у тому числі економічній безпеці країн-партнерів, можемо визначити такі завдання для підвищення ефективності торгово-економічного співробітництва України та Туреччини.

1. Подальший розвиток інституційного забезпечення двостороннього співробітництва з підписанням відповідної угоди про поглиблення економічного співробітництва в таких основних сферах, як зовнішня торгівля, енергетика, виробництво високотехнологічної продукції, обмін науково-технічними розробками, перероблення продукції сільського господарства.

2. Активізація процесу погодження основних положень Угоди про вільну торгівлю з розробкою відповідних заходів щодо захисту українських виробників сільськогосподарської продукції та текстилю

3. Розробка і реалізація заходів в межах політики імпортозаміщення для товарів агропромисловості, легкої промисловості, масового споживання.

4. Збільшення частки товарів з високою доданою вартістю в українському експорті, у тому числі й високотехнологічних, які відносяться до машинобудівної продукції.

5. Підписання двосторонніх угод про залучення України до енергетичних проектів, що реалізуються на території Туреччини, зокрема у програмах Набукко, Тапар тощо.

6. Налагодження контактів та поглиблення відносин на міжрегіональному рівні, насамперед причорноморських областей України.

7. Підвищення репутації та іміджу України як важливого ділового партнера та інвестиційно привабливої країни для ділових партнерів у Туреччині через мережу дипломатичних, консульських, бізнесових представництв, засобів масової інформації, громадських організацій.

Отже, ситуація, яка склалася в міжнародних відносинах України і Турецької Республіки свідчить про те, що є високі перспективи подальшого розвитку партнерства, про можливість подолання залежності від імпорту, а також наявності сприятливих умов для збільшення експорту продукції в майбутньому, проте всі ці позитивні зрушення можливі лише за об'єктивних

структурних змін у галузі, підтримка та створення належного регулюючого законодавства урядом держави, що можливе лише за відсутності власних інтересів в політичних колах суспільства.

Висновки до розділу

1. Партнерство України та Турецької Республіки характеризується позитивним історичним досвідом взаємовідносин, насамперед через приналежність країн до одного геополітичного регіону. Активізація двосторонніх відносин відбулася після набуття Україною незалежності у серпні 1991 р. Турецька Республіка однією з перших країн визнала Україну як незалежну державу та встановила консульські відносини. Інституційний базис українсько-турецького співробітництва включає понад 140 документів, які забезпечують розвиток взаємовідносин у торгово-економічній, військово-промисловій, культурній, гуманітарній, енергетичній, туристичній, міграційній, науково-технічній, інвестиційній, логістичній сферах. Особливої уваги заслуговує співробітництво в мегарегіональному вимірі, в межах якого обидві країни залучені до регіональних ініціатив та програм.

2. Значення країн в соціально-економічних та політико-гуманітарних зв'язках дозволяє стверджувати про більшу ефективність реалізації зовнішньоекономічного потенціалу Турецької Республіки порівняно з українським. Ефективне використання національних факторних переваг, покращення інвестиційного клімату, розвиток малого та середнього підприємництва, інтенсифікація євроінтеграції, гармонізація інституціонального базису з ЄС, створили передумови до стратегічної пріоритетності українсько-турецьких відносин в аспекті міждержавної кооперації та застосування досвіду. Особливої уваги у геоекономічному вимірі заслуговує проблема енергетичної залежності країн, що впливає негативно на рівень міжнародної конкурентоспроможності та економічної безпеки. Тому важливим для зовнішньоекономічної співпраці країн стала кооперація у

енергетичній сфері, об'єктивною передумовою оптимізації двосторонніх відносин.

3. Визначальною сферою двосторонніх економічних відносинах є зовнішньоторговельні зв'язки. За історію співробітництва спостерігається стабільна тенденція до нарощування зовнішньоторговельного обороту за збереження позитивного сальдо у торгівлі товарами для України. Якщо в кількісному вимірі для зовнішньої торгівлі позитивна динаміка характерна для економіки України, то в якісному вимірі – для Туреччини. Обсяги українського експорту переважають турецький імпорт, але аналіз товарної структури дозволяє стверджувати про її екстенсивний характер, що проявляється у експорті сировини та високотехнологічному імпорті, слабкій диверсифікації товарних груп зовнішньої торгівлі.

4. Визначення ефективності зовнішньоекономічних відносин на основі показників зовнішньої торгівлі дозволило виділити такі характерні ознаки: за індексом порівняльних переваг виявлено більше турецьких товарів, серед яких продукція переважно легкої та харчової промисловості; натомість вищі показники характеризують українську сільськогосподарську, залізорудну та машинобудівну продукцію. Високі значення компліментарності зовнішньої торгівлі між країнами обумовлюють можливості подальшого економічного співробітництва; показники Грубеля-Ллойда, інтенсивності та спеціалізації торгівлі також характеризують позитивні аспекти торговельних відносин.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

3.1. Організаційно-економічне забезпечення стратегічного партнерства України та Туреччини

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку в Україні характеризується ситуативністю прийняття управлінських рішень для вирішення поточних проблем та розробки заходів з протидії викликам внутрішнього та зовнішнього середовища через орієнтацію на досягнення нормативно обмежених цілей за допомогою усталених методів. Така ситуація спостерігається й у сфері зовнішньоекономічних відносин, зокрема в процесі інтеграції до світової економіки, яка базується на збільшенні обсягів сировинного експорту та зростання обсягів середньотехнологічного та споживчого імпорту. Невисокий рівень міжнародної конкурентоспроможності економіки України є наслідком деструктивного розвитку господарського комплексу через неефективне використання інноваційного потенціалу, недостатні обсяги інвестування промисловості, неефективну галузеву структуру національного господарства.

Реструктуризація «старопромислових» галузей промисловості та їх розвиток при мінімальному використанні досягнень науково-технічного прогресу в Україні обумовлюють слабкі конкурентні позиції нашої країни на міжнародних ринках товарів та поступову втрату статусу виробника і перетворення на споживача технологічної продукції. Глобальні процеси індустріалізації здійснюють істотний вплив на глибину та масштаби фінансово-економічних, енергетичних та екологічних кризових явищ в національних економіках. Відповідно, стратегічне планування економічного розвитку нашої країни в умовах глобалізації має передбачати застосування нових підходів до формування двосторонніх відносин та гармонізації стратегічних пріоритетів економічного розвитку країн-партнерів за умови забезпечення реалізації національних інтересів кожною зі сторін співпраці.

Розвиток стратегічного партнерства України та Туреччини потребує визначення пріоритетів з модернізації основних підходів багаторівневої двосторонньої політики економічного співробітництва з урахуванням критеріїв безпеки. Стратегічні пріоритети повинні розроблятися за результатами ґрунтовного аналізу діючого організаційно-економічного та інституціонального базису економічного розвитку країн як основи ідентифікації потенційних ризиків і загроз внаслідок суперечливих положень нормативно-правових документів, визначення ступеня компліментарності та можливостей координації економічного розвитку на рівні окремих структурних елементів, що забезпечують двостороннє співробітництво.

В умовах періодичного загострення кризових явищ в економіках країн, що обумовлено сповільненням економічної активності внаслідок карантинних обмежень з метою запобігання поширення пандемії країнам складно забезпечувати стабільний розвиток та стратегічне планування співробітництва. В цих умовах важлива роль відводиться пошуку дієвих інструментів підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу для активізації промислового виробництва високотехнологічних товарів. Особливо це актуальне для вирішення проблеми екстенсивного розвитку української економіки, яка орієнтована на експорт сировинної продукції та товарів з невисоким рівнем доданої вартості, що зумовлює подальшу маргіналізацію країни у глобальній економіці. З огляду на те, що підвищення технологічності промислового виробництва та наукоємності послуг сприятиме підвищенню адаптаційної спроможності економіки до змін у зовнішньому середовищі, можемо визначити науково-технічне співробітництво України з Туреччиною одним головних напрямів посилення стійкості національних економік до глобальних викликів.

У період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Туреччина належала до групи країн, яким вдалося зберегти економічне зростання, та увійшла до двадцятки найбільших економік світу. Успішний розвиток економіки Туреччини в той період забезпечувався активною інноваційною діяльністю підприємств. У зв'язку з цим В. Хрупка зауважує, що

«інноваційний розвиток турецької економіки позначається у переорієнтації оборонно-промислового сектору на продукцію вітчизняного виробництва, збільшенні космічних досліджень та оборонних технологій, енергетичної безпеки Турецької Республіки та в розбудові масштабних інфраструктурних мереж та енерготранспортних магістралей, атомної енергетики, і, в результаті – нарощуванні частки товарів з високою доданою вартістю в експорті країни з орієнтацією на конкурентні західноєвропейські ринки» [81].

Розвинена інституційна інфраструктура забезпечує ефективне управління розвитком науково-технічної сфери Туреччини. Головним органом є Рада з питань науково-технологічних досліджень, яка підпорядковується прем'єр міністру і відповідає за науково-дослідну діяльність в державі. Рада складається з п'ятнадцяти інститутів та науково-дослідних центрів, а також координує діяльність технопарку Мармара, науково-дослідного інституту космічних технологій, науково-дослідного інституту оборонної промисловості та ін. [82].

Інституційна інфраструктура підтримки науково-технічного та інноваційного розвитку Туреччини є системою інституцій, що взаємодіють відповідно до визначених компетенцій та завдань (рис. 3.1). Завдяки ефективному інституційному забезпеченню науково-технічної діяльності в Туреччині відбувається постійне збільшення обсягів державного фінансування наукових досліджень, відтак «збільшується кількість працівників галузі та фахівців вищої категорії, що позначається і на ефективності – зростанні кількості патентів та корисних моделей, поширенням є грантове фінансування колективних та індивідуальних досліджень» [30, с. 127-128].

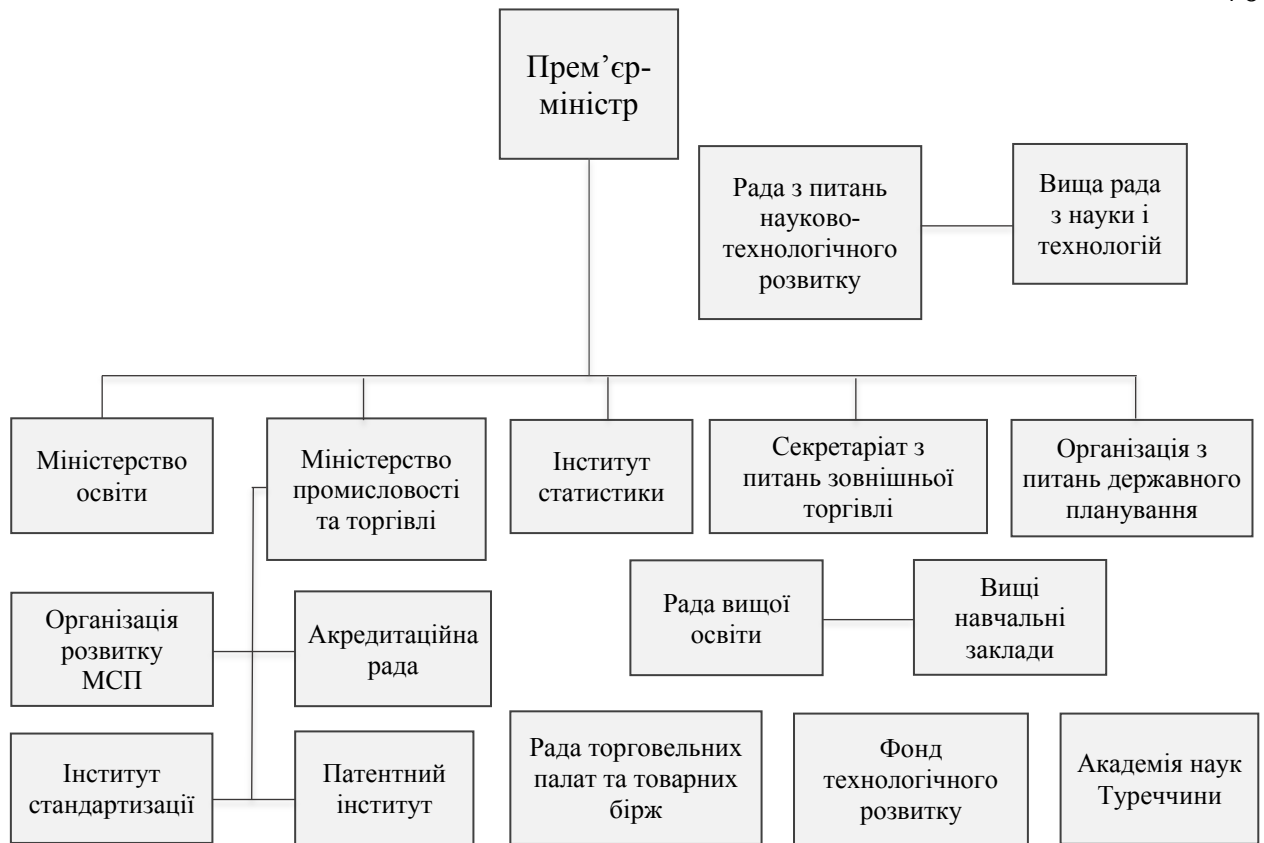

Рис. 3.1. Структура інституційного забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності Туреччини

Джерело: побудовано за [82]

Одним з перших документів, спрямованих на підтримку науково-технічного розвитку Туреччини, стала «Турецька наукова політика: 1983-2003», яка окреслювала план дій з активізації технічного розвитку економіки, визначала стратегічні цілі та заходи з їх досягнення за двадцятирічний період. Одночасно з прийняттям цього документа було створено координаційний орган - Вищу раду з науки та технологій. Важливим результатом діяльності цього органу стало прийняття у 1993 р. документу «Турецька наукова та технологічна політика: 1993-2023» як складової Державної стратегії технологічного та інноваційного розвитку промисловості. А у 2005 р. на засіданні Вищої ради з питань науки і технологій було затверджено стратегічний документ в галузі науки і техніки – «Бачення 2023». Важливим законодавчим актом, що забезпечував сприятливі умови інноваційної діяльності, став прийнятий у 2008 р. Закон

«Про підтримку сфери досліджень та розвитку». Зокрема, цим законом було запроваджено «пільгове оподаткування підприємств, які розробляють та виготовляють інноваційну продукцію» [81].

Незважаючи на тривалий процес євроінтеграції Туреччини до ЄС, одним з позитивних результатів імплементації європейських норм і стандартів стало зміцнення конкурентних переваг промисловості на основі масштабного впровадження інновацій. Участь в «Європейській технологічній платформі» уможливорює розробку та реалізацію стратегії підвищення інноваційного потенціалу Турецької Республіки. Розробка Національної стратегії інноваційної політики Турецької Республіки відбувалася з урахуванням європейського досвіду в таких сферах, як: співробітництво між промисловими та науково-технічними підприємствами; створення та функціонування інноваційних ринків; скорочення розриву між можливостями та реальними потребами; активізація внутрішньої інтеграції на рівні підприємств державної та приватної форм власності з науково-технологічними центрами; створення та розширення інноваційних кластерів в сфері послуг та промисловості; збільшення обсягів інвестицій у людський капітал; зміцнення зв'язків між вищими навчальними закладами та промисловістю; нарощення інвестицій в приватному секторі; підвищення рівня кваліфікації професійної підготовки; посилення підтримки наукових досліджень [83, с. 65].

Українська інноваційна система почала формуватися в складних умовах пострадянського розвитку за умов технологічної та структурної відсталості, погіршених неоліберальною трансформацією. Об'єктивним наслідком і причиною стала слаборозвиненість інституціональної компоненти інноваційного розвитку держави. У Законі України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної політики» (1991 р.), а також в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1998 р.) було визначено «...розвиток науки і техніки визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання» [84]. Пріоритетність реалізації

інноваційної політики, як основного чинника економічного зростання, задекларована у Концепції науково-технічного та інноваційного розвитку України [85]. Інноваційна політика також стала складовою інтеграційного процесу з міжнародним співтовариством, а основні напрями науково-технічної співпраці були закріплені в Угоді про партнерство і співробітництво з Європейським Співтовариством [86], окреслені у Стратегії інтеграції України до ЄС та у Стратегії економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки» [87].

Попри усвідомлення керівництвом країни важливості впровадження інноваційної моделі економічного розвитку, заплановані заходи залишилися не реалізованими в повному обсязі, а економічне зростання забезпечувалося переважно екстенсивними методами господарювання та природними факторними перевагами сировинного характеру.

Масштабні стратегічні завдання та заходи з їх виконання визначені у «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Серед основних напрямів розвитку економіки України, окреслених цим документом, виділимо такі: «адаптація української моделі інноваційного розвитку до глобального середовища, підвищення конкурентоспроможності національної економіки; відповідність виробництва інноваційного продукту ринковим тенденціям та споживчому попиту; активізація інноваційного розвитку шляхом стимулювання науково-дослідного процесу на індивідуальному та корпоративному рівнях; інформатизація суспільства; розробки сучасного менеджменту інноваційного розвитку» [88].

На реалізацію зазначених напрямів спрямована діяльність організаційно-інституціональної системи забезпечення процесу науково-технологічного та інноваційного розвитку України (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Організаційно-інституційне забезпечення науково-технічного та інноваційного розвитку України

Джерело: складено за [89]

У 2021 р. в рейтингу країн за глобальним індексом інновацій Туреччина посіла 41 місце, а Україна – 49 зі 132-х країн світу. При цьому в регіональному розрізі Туреччина знаходиться на 4 місці серед країн Північної Африки і Західної Азії, а Україна – на 32-му місці в Європі [90, с. 4]. Для порівняння, у 2011 р. Україна посідала 60-те місце серед 125-ти країн (у 2010 р. - 61-е місце, у 2009 р. - 79-те), а Туреччина знаходилася на 65-му (67-му і 51-му місцях відповідно). Варто відзначити, що за 13 років Україні вдалося значно підняти в рейтингу (на 38 позицій), а Туреччині – на 10 позицій [91, с. 18-19]. Крім цього, з точки зору перспективи поглиблення двостороннього співробітництва, позитивом вважаємо істотне наближення позицій двох країн в рейтингу у 2021 р. порівняно з 2009 р.

Промислова політика держави в процесі здійснення інституціонально-економічних заходів спрямована на забезпечення стабільного розвитку; її

горизонтальні зв'язки через інституціональні та економіко-організаційні інструменти сприяють рівномірному макроекономічному розвитку усіх суб'єктів економічної діяльності національного господарства; вертикальні – поєднують селективні та інтервенційні засоби забезпечення мікроекономічної рівноваги. В умовах ринкової економіки це потребує підвищення ефективності усіх галузей національного господарства через досягнення стратегічних цілей розвитку, реструктуризацію промисловості, що позначиться на конкурентоспроможності загалом галузей, секторів та національної економіки.

Частка промислового виробництва у ВВП України у 2020 р. становила 76,3%, а у Туреччині – 33,6%. Хоча частка промислового виробництва у ВВП Туреччини є меншою, ніж в Україні, що пояснюється значними обсягами сфери послуг, промисловість є визначальною галуззю для економічного розвитку та двостороннього співробітництва країн. На основі порівняння основних положень документів стратегічного розвитку промисловості двох країн (додаток Е, рис. Е.1, рис. Е.2) можемо виділити певні відмінності турецької стратегії від української, які полягають у розгалуженій структурній побудові та детальному описі стратегічних напрямів розвитку промисловості Туреччини, чіткому визначенні компетенцій установ, окресленні ролі малого і середнього підприємництва. Український стратегічний документ відрізняється від турецького тим, що визначені орієнтовні значення показників оцінки результатів та ефективності виконання програми.

В процесі поєднання основних цілей та завдань стратегій промислового розвитку Туреччини та України як основи формування стратегічних напрямів двостороннього співробітництва важливо застосовувати європейський досвід багаторівневої інтеграції (горизонтальні та вертикальні політики), згідно якої міждержавна співпраця відбувається на центральному, регіональному та локальному рівнях системної ієрархії. На відміну від європейської співпраці, яка відрізняється «якісно вищим рівнем інституціоналізації організаційної компоненти співробітництва (об'єднання, ради євро регіонів, секретаріат, робочі групи, адміністративні комітети та ін.)» [92, с. 104-108], сучасний стан

українсько-турецького співробітництва характеризується незавершеністю та несформованістю організаційно-інституціональної компоненти.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне завершити формування організаційно-інституційної підсистеми шляхом створення відповідних органів, що будуть наділені компетенціями і необхідними ресурсами для покращення та активізації співробітництва. До основних завдань таких організацій і установ віднесемо: (1) усунення бар'єрів та сприяння співробітництву державних і економічних суб'єктів; (2) двосторонній обмін досвідом та інформацією з проведення масштабних пілотних економічних програм та проектів; (3) взаємне стажування адміністративного та керівного персоналу; (4) стимулювання стажування науково-технологічного, культурного та освітнього співробітництва; (5) постійний моніторинг реалізації спільних проектів і дослідження форм та методів багаторівневого двостороннього співробітництва.

Грунтуючись на досвіді країн ЄС, основними принципами виконання окреслених завдань повинні бути: субсидіарність, партнерство та взаємодоповнення критеріїв стратегічної співпраці або двостороннього економічного розвитку. Визначаючи ефективність функціонування регіональної політики ЄС, С. Писаренко окреслює досконалу законодавчу базу, довгострокові цілі, ринкову орієнтацію регіональної політики, просторову спрямованість, скоординовану політику за участю державних органів, приватного сектору та громадських організацій [93, с. 30-32], що доцільно застосовувати для покращення якості інституційного забезпечення українсько-турецьких економічних відносин.

Як стверджують вітчизняні вчені, «існуючі асиметрії глобального розвитку внаслідок неефективної неоліберальної політики країн-лідерів потребують гармонізації національних економічних політик» [94 **Ошибка! Закладка не определена.**, с. 36-38]. З цієї точки зору несформованість «ядра» країн-лідерів в регіоні Чорного моря може розглядатися як передумова створення спільного мегарегіонального інституту

двостороннього чи багатостороннього співробітництва для розвитку стратегічного партнерства.

Інституціоналізація стратегічного партнерства України і Туреччини повинна відбуватися через створення спільної інституції - Українсько-турецького економічного альянсу, основними завданнями якого визначимо: забезпечення промислової та науково-технічної кооперації; формування інноваційних кластерів та налагодження мережевого співробітництва; створення вільних економічних зон; реалізація спільних інноваційних проектів. Функціонування цієї інституції сприятиме підвищенню ефективності використання спільного ресурсного та інноваційного потенціалу, посиленню конкурентних переваг обох країн на основі розвинених факторів, розширенню ринкового простору та узгодженому розподілу ресурсів, покращенню якості конкурентного середовища мегарегіону, активізації розвитку реального сектору економіки, пришвидшенню структурної трансформації економіки, створенню нових робочих місць.

Отже, пріоритетними напрямками співробітництва України та Туреччини в межах економічного альянсу віднесемо: активізацію малого та середнього підприємництва, його участі та представництва в мережі торгово-промислових палат країн, створення інформаційно-консультаційних центрів, інтеграцію підприємств в стратегічні міжнародні мережі, розвиток промислової кооперації. Вагому роль для координаційної та регуляторної функцій в межах таких програм відіграють асоціації підприємств, кластери інноваційних підприємств та науково-дослідних центрів.

3.2. Стратегічні пріоритети поглиблення співробітництва України з Туреччиною

В умовах посилення взаємозалежності країн світу в результаті лібералізації політичних та економічних систем, характерної для більшості суб'єктів міжнародних відносин, в другій половині XX – на початку XXI ст.,

зростає потреба структурної інтеграції різних країн на паритетних засадах із забезпеченням взаємовигідної співпраці та економічної компліментарності. В процесі глобальної економічної інтеграції пропорції економічного відтворення формуються не на національному, а на міжнародному рівні, саме тому успішний розвиток національних економік неможливий поза системою глобального господарства, що є підставою реалізації багаторівневої політики міждержавного співробітництва.

Разом з цим зауважимо, що в об'єктивних умовах сучасного конкурентного середовища, зумовленого ринковими відносинами, диференціація ресурсів економічного зростання та тривалості процесу інтеграції країн з нижчим рівнем розвитку до світового господарства свідчить про неготовність пострадянських держав до повноцінної інтеграції та диспаритетність співпраці з країнами-лідерами. Заходи з надмірної лібералізації, приватизації, дерегулювання, обмежена фіскальна та монетарна політика не забезпечили зменшення розриву між країнами-лідерами та периферійними країнами. Посилення геополітичних загроз обумовлює актуальність розробки нових альтернативних форм скоординованої та ефективної взаємодії з міжнародними партнерами.

У першому розділі роботи зазначалося, що реалізація принципу паритетності двосторонніх економічних відносин залежить від статусу та значущості учасників співробітництва. Досягнення паритетного партнерства як певної рівноважної ситуації у двосторонній співпраці країн ускладнюється динамічністю та багатогранністю світових господарських зв'язків, а також постійними структурними змінами в національних економіках внаслідок загострення кризових явищ глобального і регіонального масштабу, посилення конкуренції на міжнародних ринках, коригування зовнішньополітичного курсу країн, розширенні протекціоністських заходів та несформованості спільних стратегій розвитку. Посилення загроз зовнішнього середовища стає головною причиною агресивної зовнішньоекономічної політики країн, яка формується під впливом негативних очікувань щодо перспектив локальної, мегарегіональної та глобальної динаміки економічного

розвитку. Проте, в таких умовах коригування політики двостороннього співробітництва вважаємо більш гнучким порівняно з багатосторонніми зв'язками.

З огляду на періодичність економічних криз, що виникають внаслідок реалізації низки глобальних загроз, пов'язаних з пандемією, порушенням стійкості світової фінансової системи, загострень геополітичних конфліктів, зовнішньоекономічна стратегія має передбачати вдосконалення форм і методів міжнародного співробітництва, зменшення рівня залежності від світової економіки та від економік країн-партнерів чи мегарегіональних утворень. З урахуванням критеріїв економічної безпеки держави така стратегія повинна визначати пріоритети співробітництва, спрямовані на зниження загроз глобального та мегарегіонального рівня. Якщо у глобальному вимірі стратегічною метою зовнішньоекономічної безпеки країн-учасниць двостороннього співробітництва є зменшення зовнішнього тиску країн-лідерів світової економіки (ЄС, США, Росія, Китай), то в мегарегіональному - формування системи взаємовигідних та паритетних відносин з іншими країнами, зокрема з Молдовою, Словаччиною, Болгарією, Туреччиною. При цьому глобальний та мегарегіональний виміри розглядаються як пріоритетні та взаємодоповнюючі.

Нестабільність дотримання паритетних засад українсько-турецького співробітництва може призвести до домінування одного з партнерів, причому перспективи домінантної ролі України є незначними. З огляду на необхідність забезпечення конкурентних позицій української економіки після підписання Угоди про вільну торгівлю з Туреччиною, стратегічною метою українсько-турецького співробітництва вважаємо збалансування двосторонніх відносин, а не посилення залежності української економіки від впливу Туреччини, яка за останні десять років вже вийшла з групи периферійних країн і має вагомий вплив тиску для відстоювання, насамперед, власних національних інтересів.

Висока ймовірність реалізації песимістичного сценарію співробітництва зумовлена об'єктивними передумовами, що сформувалися

внаслідок диференціації структури та рівня економічного розвитку країн: недиверсифікований зовнішньоторговельний обмін (сировинний експорт та імпорт готової продукції в Україну); перетворення Турецької Республіки в регіонального монополіста з транзиту енергоносіїв в умовах загострення українсько-російських суперечностей щодо постачання і транзиту газу; трансформація російсько-турецького геополітичного альянсу у домінуючий в Чорноморському регіоні; несприйняття Туреччиною мегарегіональних антиросійських та проамериканських ініціатив України (Співдружність демократичного вибору, ГУАМ); геополітична активізація інших держав регіону (Румунії, Болгарії); низький рівень інвестиційно-інноваційного та трансчорноморського співробітництва. Саме тому актуальною вважаємо розроблення та впровадження Стратегії співробітництва України і Туреччини, генеральну мету якої сформулюємо як максимізація ефективності економічного співробітництва в межах спільних стратегічних заходів двостороннього розвитку при зміцненні економічної безпеки країн-партнерів в довгостроковому періоді.

Загалом, у публікаціях вітчизняних вчених не приділяється належної уваги розбудові українсько-турецьких відносин та розробці заходів для трансформації співробітництва у стратегічне партнерство. Сучасний стан співпраці двох країн доводить актуальність такого партнерства та потребує визначення стратегічних цілей і завдань поглиблення партнерських відносин України і Туреччини з урахуванням критеріїв економічної безпеки держав. У зв'язку з цим, до основних стратегічних пріоритетів двостороннього партнерства варто віднести: взаємодію та узгодження інтересів під час вирішення політичних, воєнних, економічних та гуманітарних питань; формування колективної енергетичної безпеки, реалізація спільних дій на шляху європейської інтеграції країн.

Побудова паритетних двосторонніх відносин України і Туреччини можлива за умови максимізації ефективності співробітництва на основі істотних структурних трансформацій як в національних економіках, так і в спільній українсько-турецькій стратегії розвитку, яка повинна охоплювати

такі пріоритетні сфери: зовнішня торгівля; енергетика та постачання енергоносіїв; сільське господарство та агропромисловий комплекс; хімічна промисловість; наукові дослідження та розробки, інновації; транспортні перевезення; екологія та зміни клімату; інституційне забезпечення мегарегіональної інтеграції.

Обґрунтування моделі поглиблення українсько-турецького економічного співробітництва потребує врахування національних інтересів обох країн, реальної геоекономічної та політичної ситуації в регіоні Чорного моря, критеріальних обмежень економічної безпеки держав та часового горизонту як ключових параметрів стратегічного партнерства. Основою оптимізації українсько-турецького співробітництва вважаємо сильні сторони та можливості поглиблення взаємовідносин, які були охарактеризовані у другому розділі роботи: компліментарність торгівлі країн-партнерів; структура зовнішньоторговельного обороту; активність мегарегіонального співробітництва; євроінтеграційна орієнтація; стратегічні інтереси в Чорноморському регіоні, пов'язані з спільним використанням транзитного потенціалу; відсутність конфліктних ситуацій за історію двосторонніх відносин; економічна доцільність застосування преференційного режиму інвестиційної діяльності чи зони вільної торгівлі; співпраця в енергетичній сфері, особливо приєднання України до проектів транспортування нафти і газу територією Туреччини; активізація паромних та інших морських перевезень; військово-промислова співпраця в межах безпекових ініціатив НАТО.

Стратегія поглиблення українсько-турецьких відносин з урахуванням критеріїв економічної безпеки країн передбачає удосконалення інституційного забезпечення стратегічного партнерства, інтенсифікацію зовнішньоекономічного співробітництва, кооперацію в системі мегарегіональної інтеграції, створення ефективного механізму протидії загрозам національній безпеки України і Туреччини (рис. 3.3).

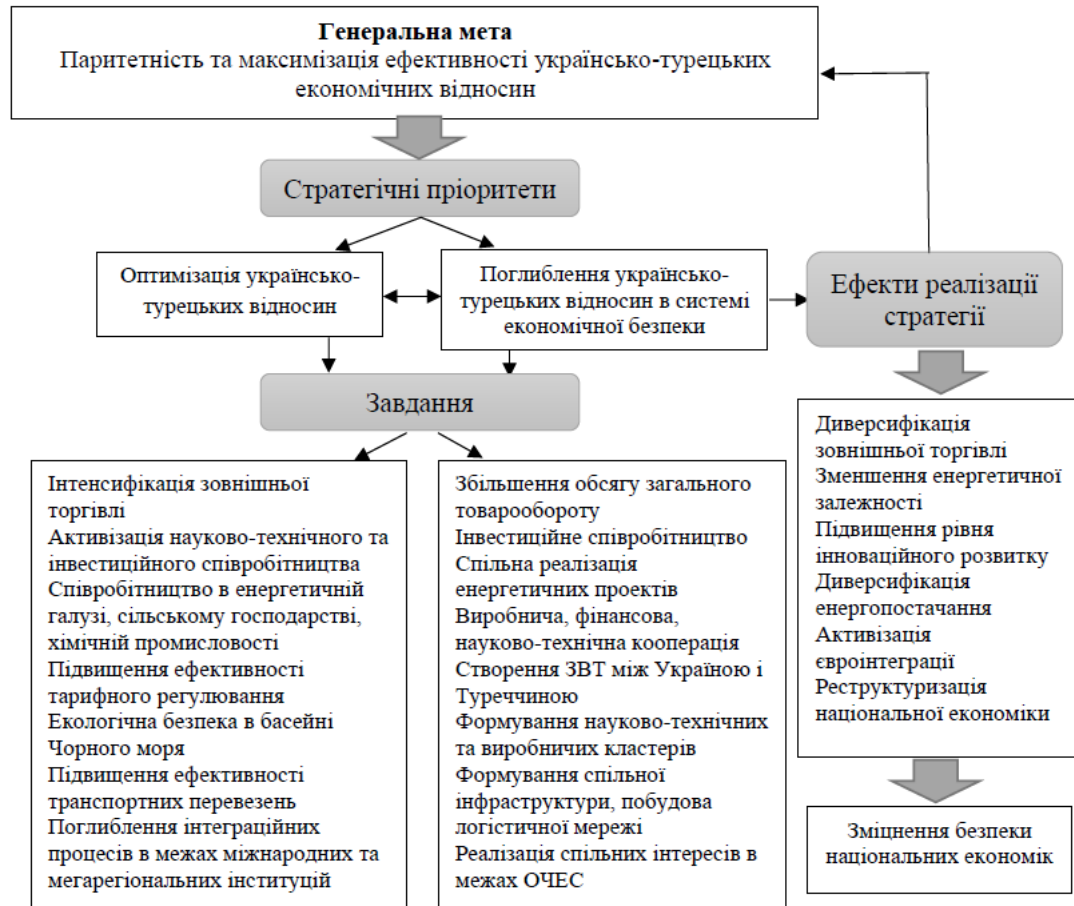

Рис. 3.3. Структурна схема стратегії поглиблення співробітництва України і Туреччини

Джерело: побудовано автором

Впровадження запропонованої моделі двостороннього співробітництва дозволить реалізувати системний підхід до реалізації спільних цілей та виконання завдань з оптимізації якісних і кількісних параметрів спільного економічного розвитку країн-партнерів на засадах структурної інтеграції.

Якісне та безперервне інституційне, фінансове та інфраструктурне забезпечення реалізації стратегії поглиблення двосторонніх українсько-турецьких відносин дозволить отримати такі позитивні ефекти: диверсифікація структури зовнішньої торгівлі; зменшення імпортової залежності, насамперед від постачання енергоресурсів; підвищення рівня інноваційної складової економічного розвитку; зміцнення конкурентних позицій експортоорієнтованих підприємств на міжнародних ринках; активізація міжрегіонального та транскорноморського економічного

співробітництва; підвищення рівня екологічної безпеки в Чорноморському регіоні; активізація співпраці та просування на шляху інтеграції до європейських соціально-економічних та політико-правових структур. Оптимізація українсько-турецького співробітництва в системному вимірі сприятиме пришвидшенню економічного зростання країн, створенню передумов для регіонального лідерства, підвищенню рівня національної безпеки країн.

Найважливішою сферою українсько-турецького економічного співробітництва, що потребує оптимізації, вважаємо міжнародну торгівлю між країнами. Результати аналізу якісних характеристик торгівельних відносин, здійсненого у другому розділі, підтвердили важливу роль Туреччини як одного з провідних зовнішньоторговельних партнерів, що обумовлена насамперед наявністю додатного зовнішньоторговельного сальдо та компліментарність двосторонньої торгівлі. Водночас, двостороннє співробітництво є джерелом низки загроз економічній безпеці України, протидія яким повинна передбачати комплекс заходів, спрямованих на:

- активізацію політики імпортозаміщення в Україні як засобу зменшення загроз узалежнення від турецького імпорту;
- збільшення частки готових товарів та високотехнологічної продукції в структурі експорту та зменшення продукції з високою доданою вартістю в імпорті України;
- диверсифікація структури експорту України до Туреччини та збільшення кількості товарних груп з 5-ти до 20-ти, які формують 80% експортних поставок українських товарів до цієї країни;
- збільшення в загальних обсягах торгівлі частки послуг, зокрема наукомістких, що відповідає глобальним тенденціям сервісизації національних економік та підвищення рівня їх інноваційності;
- підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної експортної продукції, яка характеризується відносно низькими значеннями індексу виявлених порівняльних переваг.

З огляду на кризову ситуацію, що склалася в сфері забезпечення економіки України енергетичними ресурсами, до пріоритетних напрямів українсько-турецького співробітництва необхідно віднести зміцнення енергетичної складової національної безпеки. Україна поступово втрачає свої позиції провідної країни із забезпечення транзиту природного газу до Європейського Союзу. Водночас, зростає роль Туреччини як головного транзитера енергетичних ресурсів в регіоні, що об'єктивно обумовлено такими чинниками: (1) наявність диверсифікованої газотранспортної системи; (2) вигідне географічне розташування, найближче до основних країн-експортерів, крім Російської Федерації; (3) погіршення стану українсько-російських відносин та фактичне припинення Росією транзиту газу до країн ЄС через територію України; (4) завершення російських проектів з будівництва нових газотранспортних магістралей поза територією України («Південний» та «Північний» потоки). Відповідно для України необхідно розглядати важливість співпраці з Турецькою Республікою у цій сфері для мінімізації негативних наслідків від припинення постачання газу Російською Федерацією в Україну та транзиту енергоносіїв.

Довгий час альтернативним варіантом диверсифікації газопостачання вважався проект перспективного газопроводу «Набукко» (програма INOGATE ЄС), прокладання якого планувалося через Туреччину, Болгарію, Румунію та Угорщину. Проте, через технічну неможливість його наповнення газом в економічно доцільних обсягах, будівництво цього газогону припинили. А перспективи диверсифікації газопостачання європейських країн тепер пов'язуються з Трансанатолійським газогоном (Trans Anadolu Pipeline, TANAP), який було підключено до газотранспортної системи Європи у 2019 р. [95]. Загалом, такі зміни з точки зору Туреччини, є чисто технічними і не применшують ключової ролі цієї країни в системі енергологістичних мереж в Чорноморському мегареґіоні, оскільки газогін TANAP прокладений через територію Азербайджану, Грузії і Туреччини. Натомість, для України, як країни, що не має істотного економіко-

політичного впливу на ці процеси, перспективи диверсифікації імпорту енергоносіїв залишаються невизначеними.

В цих умовах уряд України має приймати конструктивні та прагматичні рішення з метою гарантування енергетичної безпеки, зокрема: коригування Енергетичної стратегії України як інституціонального базису галузі; ефективної енергетичної дипломатії в питаннях щодо забезпечення поставок газу з ЄС, зокрема з Польщі; активної політики в процесі побудови нових енергологістичних мереж в Чорноморському регіоні; зменшення енергомісткості та збільшення енергоефективності вітчизняної господарської системи; використання інноваційних, енергозберігаючих та альтернативних технологій; активізація інвестиційної діяльності в енергетичній системі України, зокрема і з метою розробки вітчизняних родовищ.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що визначені нами стратегічні пріоритети і завдання реалізації моделі українсько-турецького партнерства за умови реального наповнення практичними заходами і діями в межах ОЧЕС забезпечать збалансованість інтересів учасників та зміцнення економічної безпеки країн-партнерів.

Висновки до розділу

1. Відсутність в Україні раціонального та ефективного стратегічного планування відображається в асиметрії зовнішньоекономічних відносин, зумовлює незбалансованість залучення України до процесів економічної інтеграції та негативно позначається на результативності міжнародного економічного співробітництва. Відповідно, економіка України є чутливою до впливу зовнішніх загроз, що виникають внаслідок поширення глобальних фінансових криз, пандемії та пов'язаних з ними обмежень економічної активності. Економіка Туреччини є більш стійкою до негативних зовнішніх впливів завдяки здійсненню структурної перебудови і впровадження заходів з: експортоорієнтованої індустріалізації в стратегічних галузях, реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, ефективного використання

факторних переваг в туристичній, агропромисловій, транспортно-логістичній галузях. Головним чинником забезпечення економічного зростання Туреччини є розвинена інституційна інфраструктура. Узгодженість та гармонізація взаємодії всіх ланок організаційно-інституційної структури держави дозволяє ефективно регулювати економічні процеси. Важливим чинником також є використання позитивного досвіду європейської інтеграції та координація з політикою економічного розвитку ЄС.

2. Результати компаративного аналізу інституційного базису стратегічного розвитку промисловості та науково-технічної сфери країн дозволяє охарактеризувати стратегічні програмні документи та організаційні механізми в Туреччині як більш взаємопов'язані та системні, ніж в Україні. Формування культури стратегічного планування в Туреччині має більшу історію та тісно пов'язане з євроінтеграцією, що забезпечує її більшу ефективність на практиці.

3. Стратегічне програмування соціально-економічного розвитку України потребує радикальної перебудови структури вітчизняної господарської системи, що сформувалася у минулому столітті. Актуальність модернізації на всіх рівнях системної ієрархії управління економікою підтверджується програмами та стратегіями, розробленими провідними науковими центрами України, проте дієвість методів, актуальність і масштабність програм не знаходить відповідного фінансово-ресурсного забезпечення і практичної реалізації через недосконалість інституційного базису та нерозвиненість інфраструктури. В результаті це призводить до неефективної реалізації потенціалу та факторних переваг економіки країни та негативно позначається на міжнародній конкурентоспроможності.

4. Пріоритетним завданням поглиблення українсько-турецьких економічних відносин вважаємо розроблення спільної стратегії співробітництва, яка крім заходів з підвищення ефективності двосторонньої торгівлі, активізації військово-промислової співпраці та спільних науково-технічних проектів, передбачатиме розробку дієвого механізму ідентифікації зовнішніх загроз та їх зниження за рахунок ефективного використання

ендогенних факторів економічного зростання та зовнішніх можливостей, у тому числі мегарегіональних та євроінтеграційних. На основі запропонованої моделі поглиблення українсько-турецького співробітництва, двосторонні відносини в умовах глобального конкурентного середовища повинні набути динамічності та багатогранності, що забезпечуватиме сталий розвиток та безпеку співробітництва.

ВИСНОВКИ

1. Структурні трансформації глобальної економіки та збільшення частоти виникнення світових фінансово-економічних криз обумовили зміну усталених підходів до реалізації міжнародних відносин та появу альтернативних форм співробітництва. Об'єктивним наслідком глобалізації стають процеси, пов'язані із мегарегіоналізацією та маргіналізацією, тому виникає потреба у розширенні традиційних меж зовнішньої політики відкритих економік, що активізує мегарегіональне співробітництво на дво- та багатосторонньому рівні. Така тенденція формується на протигагу домінуванню обмеженої кількості учасників світогосподарських зв'язків та є засобом активізації економічного розвитку перехідних економік. Стратегічне партнерство як форма економічного співробітництва держав, що не належать до глобальних лідерів, покликане сприяти рівновазі процесів глобальної економічної інтеграції, що визначають зовнішньоекономічну активність та впливають на рівень безпеки національної економіки.

2. Для України, яка знаходиться в центрі геополітичних інтересів ЄС, США та Росії, ключовим принципом формування зовнішньої політики є використання альтернативних векторів співпраці та диверсифікація напрямів геоекономічної стратегії. Результати дослідження інтенсивності та перспектив українсько-турецьких економічних відносин підтверджують доцільність модифікації основних підходів та механізмів співробітництва з урахуванням особливостей країн для досягнення оптимальної конвергенції. Оптимізація двосторонніх економічних відносин країн-партнерів потребує ґрунтового та системного підходу до аналізу визначальних тенденцій та форм співробітництва як основи модернізації структурних зв'язків та безпеки розвитку стратегічного партнерства.

3. Налагоджений політичний та економічний діалог України і Туреччини створює передумови для становлення та розвитку стратегічного партнерства за умови збереження паритетності у відносинах та максимізації ефективності економічного співробітництва. В системі зовнішньоекономічних пріоритетів України поглиблення співробітництва з

Туреччиною дозволить диверсифікувати зовнішню політику нашої країни, зменшити негативний вплив зовнішніх чинників, інтенсифікувати співробітництво на основі структурної інтеграції з визначенням спільних цілей та завдань двостороннього економічного розвитку.

4. Формування зовнішньоекономічних пріоритетів країн-партнерів повинно відбуватися на основі оптимального розподілу переваг від співпраці та передбачати досягнення спільних інтересів. Головною метою поглиблення українсько-турецьких відносин визначимо максимізацію ефективності економічного співробітництва та мінімізацію ризиків і загроз економічного розвитку країн.

На сучасному етапі українсько-турецькі економічні відносини переважно реалізуються у формі зовнішньої торгівлі та інвестиційної діяльності, які характеризуються недостатньою диверсифікованістю, асиметричністю та структурною незбалансованістю. Важливо розширити двостороннє співробітництво на основі реалізації спільних проектів в енергетиці, науково-технічній, туристичній та гуманітарній сферах, розвивати інноваційну інфраструктуру та логістичні мережі, транспортні сполучення. Для цього необхідне належне обґрунтування соціально-економічної доцільності форм такого співробітництва, засобів диверсифікації зовнішньої торгівлі, зменшення енергетичної залежності, підвищення інноваційного розвитку, реструктуризації економіки та прискорення євроінтеграційного процесу.

5. Інституційне забезпечення співробітництва України і Туреччини має переважно декларативний характер. Попри значну кількість договорів та спільних документів, економічне співробітництво характеризується асиметричністю та обмеженістю, що не відповідає насамперед національним інтересам України. Для підвищення якості інституційного забезпечення стратегічного партнерства України і Туреччини необхідно доповнити договірну базу співробітництва документом, який передбачатиме дієві механізми поглиблення співпраці в сфері зовнішньої торгівлі та сприятиме поживавленню в реальному секторі економіки України. Таким документом

може стати Угода про вільну торгівлю, проте, з огляду на високі ризики для окремих секторів української економіки, Україні необхідно знайти вагомі аргументи для посилення позицій в переговорному процесі.

6. На сучасному етапі українсько-турецьких відносин необхідність модернізації підходів та інструментів двостороннього співробітництва потребує розробки нових ефективних моделей. Стратегія поглиблення українсько-турецького співробітництва дозволить інтенсифікувати процес економічної взаємодії та забезпечити реалізацію національних інтересів країн відповідно до критеріїв безпеки. Для досягнення стратегічних цілей Україні та Туреччині необхідно визначити напрями консолідації зусиль та ресурсів у просторово-галузевому та часовому вимірі. Пріоритетними напрямками мають стати спільні проекти в промисловості, інноваційному та науково-технологічному секторах. Концентрація ресурсів для вирішення завдань на цих напрямках стане реальним інструментом оптимізації зовнішньоекономічної діяльності, сприятиме зниженню загроз економічній безпеці співробітництва, стимулюватиме соціально-економічний розвиток в Чорноморському регіоні та зміцнить міжнародну конкурентоспроможність країн-партнерів двосторонніх відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новий словник іншомовних слів. Укладання і передмова О.М. Сліпущко. 20 000 слів. К. : 2007. 848 с.
2. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Демянюк; за ред. Л.І. Шевченко. К. : АРІЙ, 2008. 762 с.
3. Levitt T. The globalization of markets. The McKinsey Quarterly, 1984. 20 p. URL: <http://www.vuw.ac.nz/~caplabtb/m302w07/levitt.pdf>.
4. The World Economic Forum: A Partner In Shaping History: The First 40 Years 1971-2010. World Economic Forum. Geneva. 2009. 280 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_First40_Years_Book_2010.pdf.
5. Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево: зрозуміти глобалізацію / пер. з англ. М. Прокопович, Р. Скакуна. Львів: Бібліотека журналу «І». 2002. с. 626.
6. Филипенко А.С. Экономическая глобализация: истоки и результаты. М.: «Экономика», 2010. 511 с.
7. Дудка Ю. П. Парадигма економічної глобалізації та її значення у формуванні концептуальної матриці економічної безпеки. Економічний простір. 2009. №22/1.
8. Фурсов А. И. Глобальные и региональные проблемы в работах Иммануила Валлерстайна Реферативный сборник авторефератов. М.: ИНИОН, 1998. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/VALLERSTAIN_IMMANUIL.html.
9. Цивілізаційна структура сучасного світу. В 3-х т. Т 2. Макрохристиянський світ в епоху глобалізації. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2007. 691 с.
10. Цивілізаційна структура сучасного світу. В 3-х т. Т 3, кн. 2. Китайсько-далекосхідний цивілізаційний світ і Африканська цивілізаційна спільнота. Глобальні трансформації і уроки для України. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2008. 640 с.

11. Бжезинський З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы)./ Пер. О. Ю. Уральской М.: Междунар. отношения, 1998. 254 с.
12. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар : пер. з англ. – К. : Вид. дім. «КМ Академія», 2003. 252 с.
13. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность. М.: ТЕИС, 2003. 314 с.
14. Білорус О. Проблеми політичної економії глобалізму. Глобалізм як світова система імперіалістичної інтеграції. Україна в глобалізованому світі: збірник наукових праць. К.: 2007.
15. Горбулин В.П. Проблемы безопасности в контексте перспектив мирового развития. *Стратегічна панорама*. 2007. № 1. С. 43-52.
16. Богданов А. Очерки организационной науки. Что такое организационная наука. URL: <http://www.uic.unn.ru/pustyn/lib/bogdanov.ru.html>.
17. Система економічної безпеки держави : монографія / під заг. ред. А. І. Сухорукова. К.: ВД «Стилос», 2009. 685 с.
18. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
19. Бабець І.Г. Міжнародна економічна безпека: проблеми методології дослідження. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матер. міжнарод. наук.-практ. конфер (Львів, 19 травня 2016 р.) / Упор. Мальський Р. З., Кучик О. С., Вовк Р. В. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 118 с., С. 85-88.
20. Изотов В.В. Международные отношения в условиях кризиса глобального геополитического пространства: основные тенденции и факторы. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2008. № 5. С. 89–95.
21. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.; за ред. Гейця В.М.]. Харків : вид-во «ІНЖЕК», 2006. 240 с.

22. Васильців Т.Г. Стратегічні пріоритети удосконалення системи економічної безпеки підприємництва регіону / Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр. Вып. 2, т. 3 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; редкол.: И.П. Булеев (отв. ред.) и др. Донецк, 2009. 318 с.

23. Економічна безпека України та виклики сьогодення : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 року. Частина I. К. : УДУФМТ, 2010. 240 с.

24. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: теорія : підручник. К. : Либідь, 2008. 408 с.

25. Міжнародна економіка : підручник / А.П. Румянцев, Г.Н. Климко, В.В. Рокоча та ін.; за ред.. А.П. Румянцева. – 2-ге вид., випр. і доп. К. : Знання, 2004. 449 с.

26. Міжнародні стратегії економічного розвитку: підручник / Макогон Ю.В., Лук'яненко Д.Г., Пахомов Ю.М. й ін. К. : «Освіта України», 2009. 420 с.

27. Економічна теорія : підручник / за ред. В.М. Тарасевича. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 784 с.

28. Седляр Ю.В. Теоретичні засади стратегічного партнерства. Політичні науки. К.: 2002. №12.

29. Перепелиця Г. М. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин. Політика і час. 2002. №4.

30. Енверов Р.Р. Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції. Дис...канд. екон. наук. Спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2014. 240 с.

31. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 329 с.

32. Токар Л. Засади стратегічного партнерства. Політика і час. 2001. №3. С. 40-52.

33. Ржевська Н. Стратегічне партнерство Україна-США: становлення та прогноз. Політичний менеджмент. 2013. №1-2. С. 226-233.

34. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2005. 20 с.

35. Мокій А., Яремко Л., Флейчук М. Китайська Народна Республіка як стратегічний партнер України у контексті прискорення процесу європейської інтеграції. Львів : Регіональний філіал НІСД у м. Львові, 2006. 52 с.

36. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: монографія. К.: НІСД, 2003. 432 с.

37. Иванова Р.Н. Применение SWOT анализа при формировании стратегий регионального развития Болгарии в условиях глобализации / Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. Концепція соціально-економічного розвитку регіонів в умовах викликів глобалізації: зб. наук. праць: у 3-х т. – Т. 1 / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: Булеє І.П. (відп. ред.) та ін. Донецьк, 2011. 486 с. С. 259-266.

38. Rosen R. Strategic management. An introduction / Financial times, Pitman Publishing. London, 1995. 197 p.

39. Balassa B. Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage / B. Balassa. Manchester School 33, 1965. p. 99-123.

40. Головень В. П. Диверсифікація зовнішньої торгівлі в Україні. Магістеріум. 2004. №14. с. 64-70.

41. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторного анализа. М. : Статистика, 1980. 151 с.

42. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель. Економіка України. 2005. № 6. С. 11-22.

43. Декларація про принципи та цілі відносин між УРСР та Турецькою Республікою. Документ № 792-021 від 13 березня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_021#Text.

44. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/792_005.

45. Замкова К.П. Особливості українсько-турецьких відносин (2014-2020 рр.). Соціально-політичні студії: науковий альманах : праці молодих науковців. Одеса, 2020. № 4. С. 39-48.

46. Україна та Туреччина підписали документи про двосторонню співпрацю. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/news/68337-ukrajina-ta-turechchina-pidpisali-dokumenti-pro-dvostoronnyu-spivpracyu>.

47. Угода про співробітництво у сфері розвитку між урядами України та Турецькою Республікою. Документ 792-002-18. Ратифікація від 14.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_002-18#Text.

48. Україна та Туреччина співпрацюватимуть у боротьбі із тероризмом, транснаціональною злочинністю та кіберзагрозами. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-turechchina-spivpracyuvatimut-u-borotbi-iz-terorizmom-transnacionalnoyu-zlochinnistyu-ta-kiberzagrozami>.

49. Україна та Туреччина разом розроблятимуть зброю та аерокосмічні технології. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2758095-ukraina-ta-tureccina-razom-rozroblatimut-zbrou-ta-aerokosmicni-tehnologii.html>.

50. Міхненко, А. Україна та Туреччина: плідне співробітництво. *Ukrainian Defense Review*. 30 квітня, 2019. URL: <https://defenceua.com/index.php/statti/7209-ukrayina-taturechchyna-plidne-spivrobitnytstvo>.

51. Political Vision 2023. Official site of AK Parti. URL: <http://www.akparti.org.tr/english/akparti/2023-politicalvision#bolum>.

52. Article by H.E. Ahmet Davutoğlu published in Foreign Policy magazine. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. URL: http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-ahmet-davutoglu-published-in-foreignpolicy-magazine-usa_-on-20-may-2010.en.mfa.

53. Павленко В.І., Бочарніков В.П., Свешніков С.В. Політика безпеки і воєнно-політичні відносини Туреччини. Наука і оборона. 2015. № 1. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naui0_2015_1_3.

54. Огляд поточних двосторонніх переговорів про вільну торгівлю / Матеріали семінару «Лібералізація торговельного режиму України: нові можливості та виклики для покращення експортного потенціалу підприємств Запорізької області». URL: www.zoda.gov.ua/images/article/.../p1.ppt.

55. Ердоган: Настав час для ЗВТ між Україною і Туреччиною. *Українська правда*. 7 серпня 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/08/7/7223036/>.

56. Україна і Туреччина уклала сім угод. *Корреспондент.net*. 3 лютого 2020. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4189680-ukrayna-y-turtsiya-zakluichylysem-sohlashenyi>.

57. Україна та Туреччина на завершальному етапі переговорів щодо угоди про вільну торгівлю. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/tureccina-ta-ukraina-zaversuut-peregovori-sodo-ugodi-pro-vilnu-torgivlu>.

58. Омельченко О. Примус до вільної торгівлі: чим небезпечний прорив у переговорах про ЗВТ із Туреччиною. *Європейська правда*. 3 вересня 2020 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/09/3/7113917/>.

59. Україна недоотримуватиме \$450 мільйонів на рік через запуск «Турецького потоку». *Укрінформ*. 18 березня 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubriceconomy/2852223-ukrainanedootrimuvatime-450-miljoniv-na-rikcerez-zapusk-tureckogo-potokumakogon.html>.

60. Туреччина – важливий партнер для бізнес-співробітництва. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/turechchina-vazhliiv-partner-dlia-biznes-spivrobitnitstva>.

61. Торгово-промислова палата України. URL: <http://www.ucci.org.ua/synopsis/members>.

62. Мхитарян Н. Стан та перспективи українсько-турецьких відносин: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>.

63. Сьома міжнародна наукова конференція «Проблеми й перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва й ГУАМ». URL: http://old.niss.gov.ua/Table/17_20092009/konf7.htm.

64. Мхитарян Н. Стратегічні орієнтири взаємовідносин України з Туреччиною / Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 : монографія // За ред. О.С. Власюка. К.: НІСД, 2006. 576 с., С. 536-541.

65. Тиммерман Х. Европа и ее Восток с геополитической точки зрения. *Мировая политика и международные отношения*. 2009. № 10. С. 105-115.

66. Political Atlas of the Modern World: An Experiment in Multidimensional Statistical Analysis of the Political Systems of Modern States / Andrei Melville (ed.), Institute for Public Projects, Expert Magazine. Preprint. MGIMO - University Press, Moscow. 2012. 214 pp.

67. Human Development Report 2020. The next frontier Human development and the Anthropocene. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>.

68. Конкуентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму : аналітична записка. URL: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/WEF%20Global%20Comp_ess%202010_1120.pdf.

69. Глобальний індекс конкурентоспроможності. Визначення продуктивного потенціалу країн. <http://www.feg.org.ua/docs/2.pdf>.

70. Звіт про конкурентоспроможність України 2010. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. URL: http://www.feg.org.ua/docs/Competitiveness_report_2010_ua.pdf.

71. The Global Competitiveness Report 2013–2014: Full Data Edition. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

72. The Global Competitiveness Report 2015–2016: Full Data Edition. URL: https://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.

73. The Global Competitiveness Report 2017–2018: Full Data Edition. URL: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.

74. The Global Competitiveness Report 2018. URL: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.
75. The Global Competitiveness Report 2019. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
76. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL: <https://stats.wto.org/>.
77. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2007-2019 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2019.html.
78. Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. URL: <http://www.niisp.gov.ua/articles/61/>.
79. International Trade Centre. URL: <http://www.intracen.org/welcome.htm>.
80. Власюк Т. С. Україна на світовому ринку залізорудної сировини: перспективи розвитку експортного потенціалу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Київ, 2011. с. 20.
81. Хрупка В. Туреччина: інноваційна переорієнтація економіки в умовах світової фінансово-економічної кризи. URL: <http://hvylya.org/component/content/article/6616.html>.
82. Institutional Framework / Technology Development and Innovation Policy of Turkey. URL: <http://www.ttgiv.org.tr/en/institutional-framework>.
83. Dikbaş A., Akkoyun I. ETP: European Technology Platforms – A challenge for Turkey's strategic innovation agenda. ITU, 2006. URL: <http://www.az.itu.edu.tr/downloads/papers/vol03-12/pdf/07dikbas-03n1-2.pdf>.
84. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/284-14>.
85. Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 року № 916-XIV «Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку

України» / Законодавство України. URL:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14>.

86. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

87. Указ Президента України «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки». Указом Президента України від 28 квітня 2004 р. № 493/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>.

88. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 р. № 2632-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-17#Text>.

89. Іванова Є.Ю. Стратегія інноваційного розвитку України: проблеми та перспективи формування / Економіка, менеджмент, підприємництво. 2010. № 22 (II). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2010_22_2/06Ivanov.htm.

90. Global Innovation Index 2021. Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf.

91. The Global Innovation Index 2011. Accelerating Growth and Development. URL:
http://www.globalinnovationindex.org/gii/GII%20COMPLETE_PRINTWEB.pdf.

92. Європейський Союз: політика, економіка, право : навчальний посібник / за ред. Н.В. Антонюка, М.М. Микієвича. Львів, 2005. 532 с.

93. Писаренко С.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації спільної регіональної політики Європейського Союзу: монографія. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2009. 152 с.

94. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: монографія; за заг. редакцією Д.Г. Лук'яненка, В.І. Чужикова. К.: КНЕУ, 2007. 544 с.

95. Газопровід TANAP підключили до газотранспортної системи Європи.

URL:

https://lb.ua/world/2019/11/30/443615_gazoprovod_tanap_podklyuchili.html.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Групування країн за показниками рейтингу Політичного атласу сучасності

Номер групи	Країни групи (евклідова відстань)
1.	Албанія (6662,7), Домініканська Республіка (6644,36), Камерун (6035,3), Конго (5229,85), Ліберія (6381,3), Мадагаскар (3052,7), Намібія (7329,4), Нігер (6026,8), Танзанія (6002,2), Оман (7219,17), Сьєра-Леоне (6129,64), Уганда (4222,24)
2.	Беліз (7637,75), Бутан (4446,54), ФРН (8606,68), Коста-Ріка (5317,22), Лесото (6440,61), Литва (7827,54), Малі (6493,46), Непал (6770,81), Парагвай (2413,75), Сальвадор (6090,23), Хорватія (3460,77)
3.	Афганістан (6620,24), Бурунді (9236,4), Гамбія (8788,37), Кот-Д'Івуар (5977,98), Мальта (7726,5), Мозамбік (2845,48), Молдова (8709,71), Руанда (4152,14), Сомалі (4984,01), ЦАР (6298,72), Чад (4882,15)
4.	Бразилія (6727,34), Індія (7231,06), Ісландія (6415,30), Кіпр (5023,70), Монголія (7475,62), Республіка Корея (3153,16), Словаччина (5863,09), Туніс (7196,93), Франція (7409,86), Японія (7441,95)
5.	Бельгія (7981,82), Грузія (6358,96), Канада (12158,48), Катар (14215,83), Латвія (8316,78), Люксембург (5810,52), Нідерланди (10235,97), Російська Федерація (11007,65), Сан-Марино (7984,13), Саудівська Аравія (13881,87), Таджикистан (9699,85), Уругвай (4977,99)
6.	Алжир (7783,50), Аргентина (7833,04), Білорусь (7910,07), Угорщина (9598,69), Йорданія (4164,75), Іран (6722,01), Іспанія (9595,99), Колумбія (8318,63), Кувейт (7632,78), Ліван (2151,35), Нігерія (11491,97), Румунія (5142,74), Судан (11603,68), Таїланд (6021,78), Узбекистан (4396,69), Філіппіни (5148,59), Чилі (4678,53), Швейцарія (12939,71), Екватор (5323,52)
7.	Гана (4934,56), Гвінея (6095,50), Зімбабве (5727,23), Кенія (6832,63), Китай (8366,15), КНДР (8094,95), Куба (11433,71), Лаос (4757,01), Сенегал (7425,73), Екваторіальна Гвінея (6412,32)
8.	Азербайджан (6354,35), Вірменія (5551,56), Бахрейн (8468,81), Болівія (4183,17), Боснія и Герцеговина (4225,67), Македонія (3897,3), Великобританія (9223,91), Італія (6022,18), Киргизстан (6042,44), Мальдівські о-ви (6677,27), Панама (5697,42), Словенія (7228,53), США (7572,2), Туркменістан (5573,52), Турецька Республіка (7114,68), Естонія (7330,3), Ямайка (4513,45)
9.	Венесуела (9771,76), В'єтнам (7024,6), Ізраїль (9255,49), Індонезія (4893,68), Лівія (6992,74), Марокко (5245,37), ОАЕ (8378,28), Пакистан (7100,73), Перу (6599,34), Польща (7195,73), Португалія (5840,65), Сінгапур (7635,97), Україна (6572,51), Чехія (6376,34)
10.	Австралія (10519,62), Австрія (8881,89), Андорра (14065,88), Болгарія (13285,93), Греція (10057,97), Данія (13424,64), Єгипет (10927,53), Ємен (2973,78), Ірак (9587,48), Ірландія (4437,55), Казахстан (11332,11), Малайзія (6427,87), Мексика (11851,67), Монако (8855,97), Норвегія (7738,77), Сирія (7171,78), Тайвань (7273,88), Фінляндія (10442,56), Швеція (10560,35), ПАР (7359,31)

Розраховано за: [Analysis of the Political Systems of Modern States / Andrei Melville (ed.), Institute for Public Projects, Expert Magazine. Preprint. MGIMO - University Press, Moscow. 2012. 214 pp]

Додаток Б

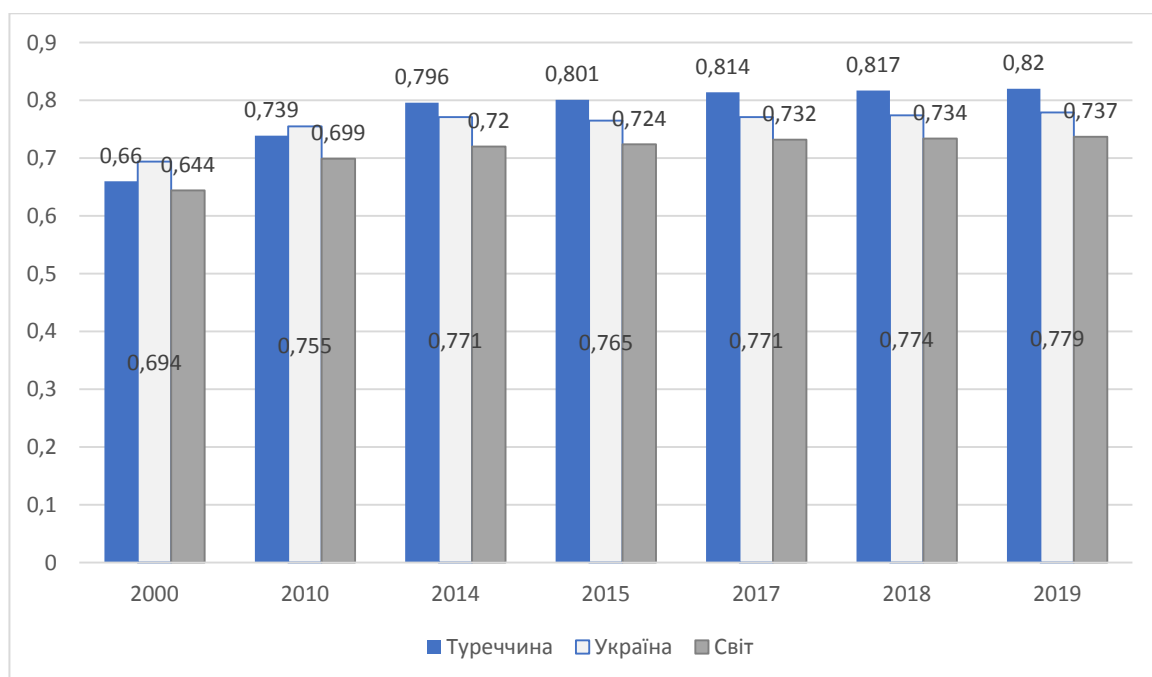

Рис. Б.1. Позиції України і Туреччини в рейтингу за Індексом людського розвитку

Джерело: побудовано за [Human Development Report 2020. The next frontier Human development and the Anthropocene. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>]

Додаток В

Таблиця В.1

Рівень компліментарності зовнішньої торгівлі України та Туреччини за найважливішими товарними групами українського експорту, 2019 р.

Товари, група товарів	Частка від загального обсягу імпорту Турецької Республіки, %	Частка від загального обсягу експорту України, %	Рівень компліментарності
Чорна металургія	11,47	34,31	11,42
Добрива	0,73	2,98	1,12
Мінеральне паливо, масла, продукти дистиляції і т.д.	23,91	6,13	8,89
Тварини, рослинні жири та олії	0,82	2,90	1,04
Неорганічна хімія	0,83	2,39	0,78
Алюміній і вироби з нього	1,26	0,68	0,29
Зернові культури	1,06	5,53	2,23
Деревина та вироби з неї, деревне вугілля	0,57	1,20	0,31
Олія насіння, фрукти, зерно, насіння, плоди	0,73	2,13	0,70
Відходи, відходи харчової промисловості, корми	0,38	0,73	0,18
Пластмаси і вироби з них	4,65	1,02	1,82
Руди, шлак і зола	0,42	3,21	1,40
Шкіряні вироби, дублянки	0,78	0,38	0,20
Органічна хімія	2,19	0,72	0,74
Вироби з чорних металів	1,10	5,28	2,09
Молоко та молочні продукти, яйця	0,06	1,03	0,48
Сіль, сірка, ґрунт, каміння, гіпс, вапно та цемент	0,25	1,17	0,46
Фрукти, горіхи, цитрусові, дині	0,16	0,26	0,05
Ядерні реактори, котли, устаткування	11,16	5,22	2,97
Мідь і вироби з нього	1,62	0,46	0,58
Папір, картон, вироби з целюлози, паперу та картону	1,29	1,17	0,06
Ефірні масла, парфуми, косметика	0,42	0,21	0,10
Білкові речовини, крохмалі, клеї, ферменти	0,18	0,11	0,04
Суда, човна та інші плавучі споруди	0,43	0,30	0,07
Олово та вироби з нього	0,03	0,02	0,00
Волокна ручної роботи	0,84	0,02	0,41
В'язальні нитки ручної роботи	0,74	0,05	0,35
Електроустаткування, електронне обладнання	6,88	4,24	1,32

Таблиця В.2

Рівень компліментарності зовнішньої торгівлі України та Туреччини за найважливішими товарними групами українського імпорту, 2019 р.

Товари, група товарів	Частка від загального обсягу імпорту України, %	Частка від загального обсягу експорту Туреччини, %	Рівень компліментарності
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	13,31	13,88	0,29
Пластмаси та вироби з них	4,12	2,70	0,71
Ядерні реактори, котли, устаткування і т.д.	11,20	7,77	1,71
Фрукти, горіхи, цитрусові, дині	0,68	2,16	0,74
Чорна металургія	1,68	4,35	1,34
Електричне, електронне обладнання	4,46	6,04	0,79
Мінеральне паливо, масла, продукти дистиляції і т.д.	26,72	5,71	10,51
Килими та інше текстильне покриття	0,06	0,88	0,41
Сіль, сірка, ґрунти, каміння, гіпс, вапно та цемент	0,64	1,73	0,54
Папір, картон, вироби з целюлози, паперу та картону	1,86	0,82	0,52
Тканини, мережива, гобелени і т.д.	0,08	0,52	0,22
Мило, масла, віск, свічки, пасти	0,50	0,50	0,00
Предмети одягу, аксесуари, трикотаж (в'язані)	0,40	5,93	2,76
Тканини, мережива, гобелени і т.д.	0,08	0,86	0,39
В'язальні нитки ручної роботи	0,53	4,04	1,75
Залізо і сталь	3,86	11,32	3,73
Овочі та деякі їстівні коренеплоди, бульба	0,37	1,09	0,36
Скло та скляний посуд	0,49	0,77	0,14
Текстильні вироби, одяг	0,19	1,59	0,70
Алюміній і вироби з нього	0,56	1,35	0,39
Ефірні масла, парфуми, косметика	1,01	0,34	0,33
Керамічні вироби	0,56	0,66	0,05
В'язальні нитки ручної роботи	0,22	1,01	0,40
Вироби з недорогоцінних металів	0,36	0,49	0,07
Меблі, освітлення, вивіски, збірні будинки	0,71	1,43	0,36
Шкіряні вироби, дублянки	0,55	0,34	0,10

Додаток Г

Таблиця Г.1

Кореляційна матриця факторів впливу на обсяги ВВП України

Показник	ВВП на одну особу в Україні	Український експорт	Український імпорт	Умови торгівлі	Обмінний. курс української гривні
ВВП на одну особу в Україні	1				
Український експорт	0,98	1			
Український імпорт	0,98	0,98	1		
Умови торгівлі	-0,40	-0,28	-0,41	1	
Обмінний. курс української гривні	0,33	0,28	0,27	-0,22	1

Таблиця Г.2

Кореляційна матриця факторів впливу на обсяги ВВП України

Показник	ВВП на одну особу в Україні	ЗТО	Умови торгівлі	Обмінний. курс української гривні
ВВП на одну особу в Україні	1			
ЗТО	0,98	1		
Умови торгівлі	-0,40	-0,31	1	
Обмінний. курс української гривні	0,33	0,28	-0,22	1

Таблиця Г.3

Кореляційна матриця факторів впливу на обсяги ВВП Туреччини

Показник	ВВП на одну особу в Туреччині	Умови торгівлі	Обмінний курс турецької ліри	Турецький імпорт	Турецький експорт
ВВП на одну особу в Туреччині	1				
Умови торгівлі	0,28	1			
Обмінний курс турецької ліри	0,41	0,42	1		
Турецький імпорт	0,96	0,30	0,43	1	
Турецький експорт	0,95	0,42	0,42	0,98	1

Таблиця Г.4

Кореляційна матриця факторів впливу на обсяги ВВП Туреччини

Показник	ВВП на одну особу в Туреччині	ЗТО	Умови торгівлі	Обмінний курс турецької ліри
ВВП на одну особу в Туреччині	1			
ЗТО	0,96	1		
Умови торгівлі	0,28	0,33	1	
Обмінний курс турецької ліри	0,41	0,42	0,42	1

Додаток Д

Таблиця Д.1

Регресійне рівняння факторів впливу на ВВП України

Dependent Variable: Y_Ukr

Method: Least Squares

Sample (adjusted): 2007 2019

Included observations: 13 after adjustments

 $Y_Ukr = C(1) * E_Ukr(-1) + C(2) * ZTO + C(3) * UT + C(4) * Y_Ukr(-1)$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.066337	0.032837	2.020183	0.0831
C(2)	0.620426	0.088850	6.982814	0.0002
C(3)	-0.181370	0.130271	-1.392251	0.2065
C(4)	0.319389	0.087805	3.637485	0.0083
R-squared	0.988652	Mean dependent var		7.273075
Adjusted R-squared	0.983788	S.D. dependent var		0.648516
S.E. of regression	0.082572	Akaike info criterion		-1.875002
Sum squared resid	0.047727	Schwarz criterion		-1.730313
Log likelihood	14.31251	Durbin-Watson stat		1.515289

Таблиця Д.2

Регресійне рівняння факторів впливу на ВВП Туреччини

Dependent Variable: Y_Tur

Method: Least Squares

Sample (adjusted): 2007 2019

Included observations: 13 after adjustments

 $Y_Tur = C(1) * E_Tur + C(2) * UT + C(3) * ZTO + C(4) * Y_Tur(-1)$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	-0.002113	0.119299	-0.017713	0.9864
C(2)	0.564175	0.232442	2.427163	0.0456
C(3)	0.320201	0.102345	3.128629	0.0166
C(4)	0.638732	0.097787	6.531874	0.0003
R-squared	0.945286	Mean dependent var		8.644075
Adjusted R-squared	0.921837	S.D. dependent var		0.428015
S.E. of regression	0.119662	Akaike info criterion		-1.132995
Sum squared resid	0.100234	Schwarz criterion		-0.988306
Log likelihood	10.23148	Durbin-Watson stat		1.990974

Додаток Е

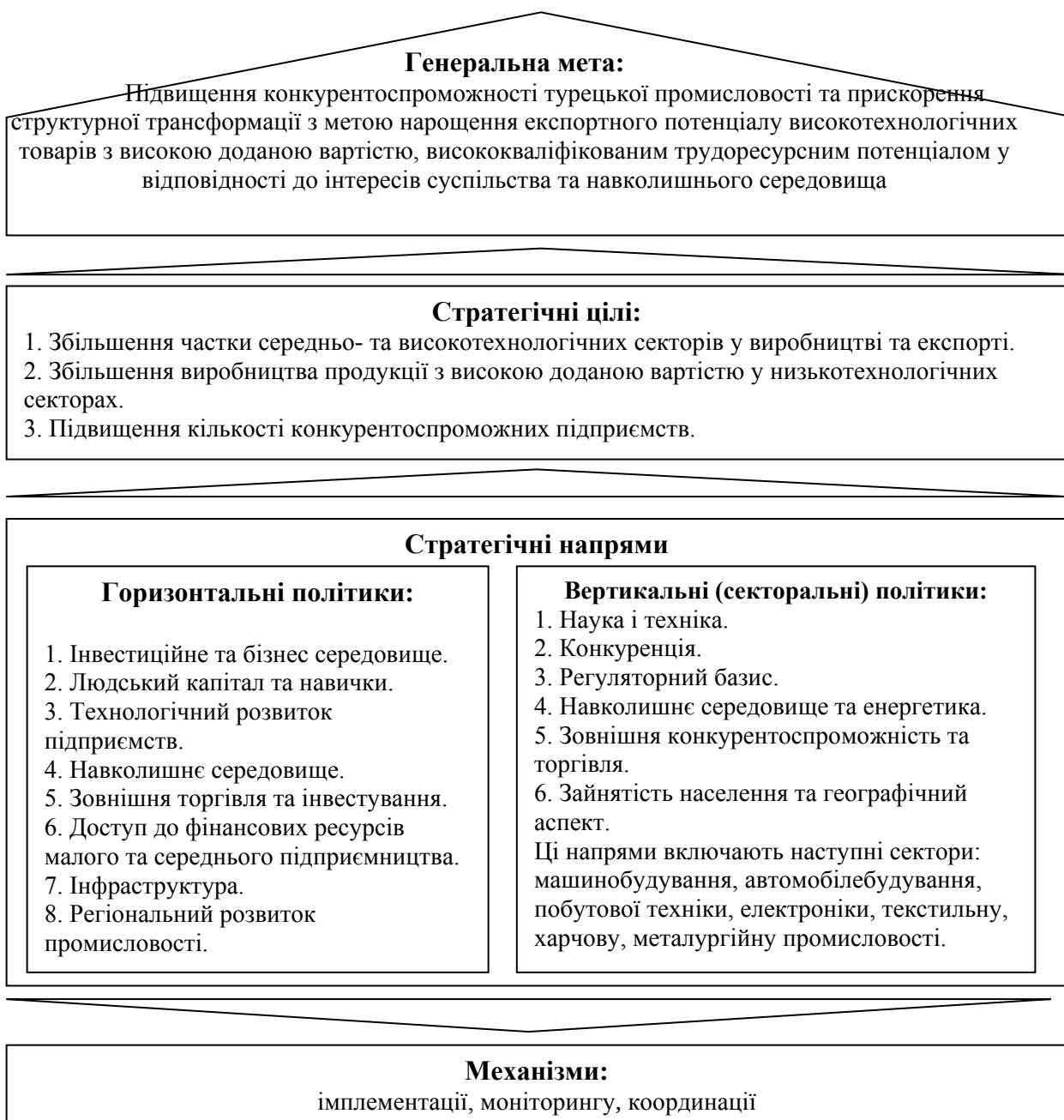

Рис. Е.1. Структурно-логічна схема стратегії промислового розвитку Турецької Республіки

Джерело: побудовано за [Turkish Industrial Strategy Document – 2011-2014 (Towards EU Membership). Ministry of Industry and Trade, Republic of Turkey. 2010. 232 p. URL: http://www.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/turkish_industrial_strate-16022011152724.pdf; Izak Atiyas, Ozan Bakis Structural Change and Industrial Policy in Turkey.

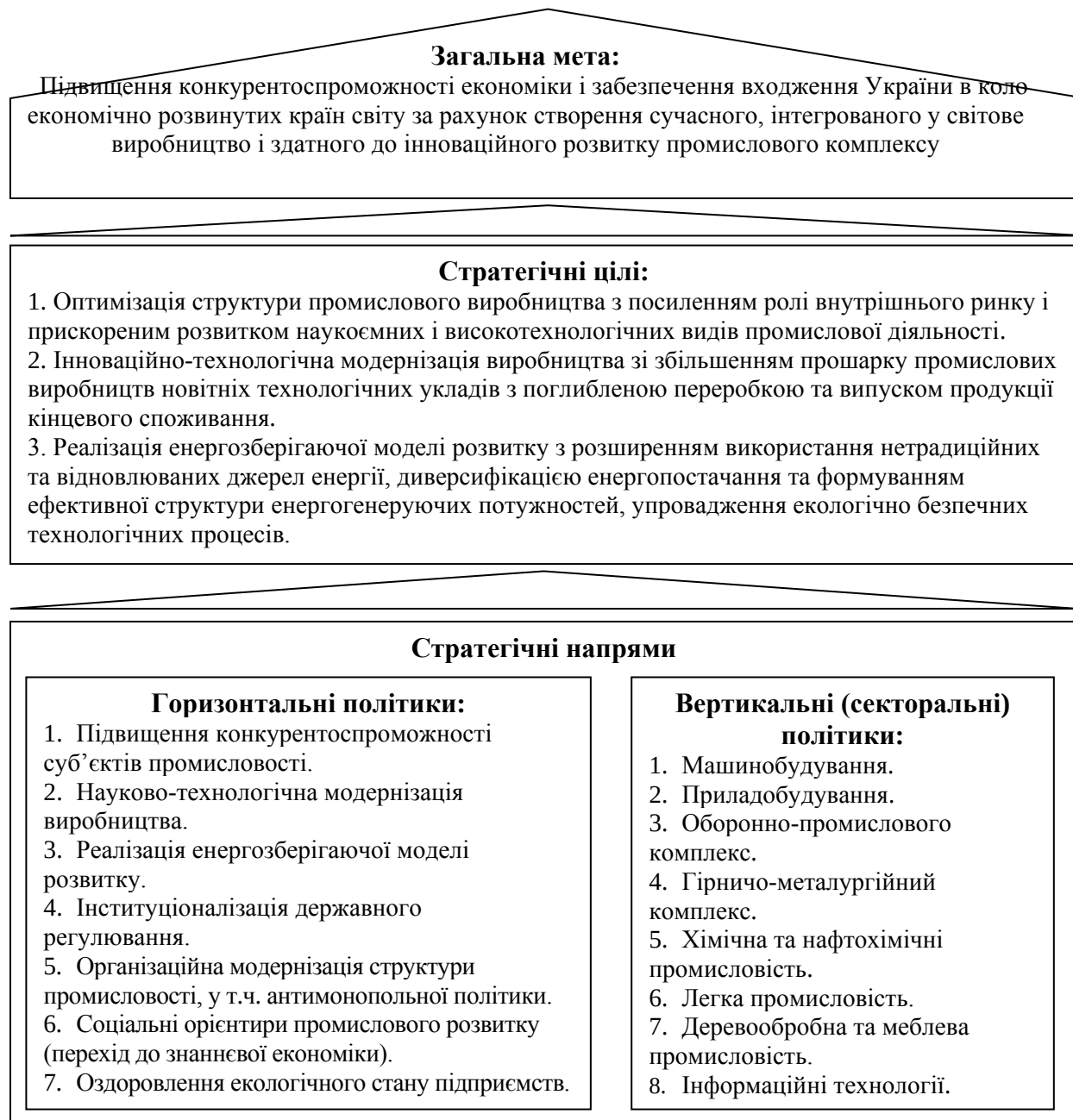

Рис. Е.2. Структурно-логічна схема стратегії промислового розвитку України

Джерело: побудовано за [Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 603-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80#Text>]